

T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

BİR DEĞER EĞİTİMİ OLARAK
İLKÖĞRETİM DÖNEMİNDE DOĞRULUK EĞİTİMİ

Ramazan GÜL

Yüksek Lisans Tezi

ÇORUM 2013

**BİR DEĞER EĞİTİMİ OLARAK
İLKÖĞRETİM DÖNEMİNDE DOĞRULUK EĞİTİMİ**

Ramazan GÜL

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

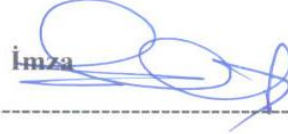
Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Adem KORUKCU

ÇORUM 2013

KABUL VE ONAY

Ramazan GÜL tarafından hazırlanan “**BİR DEĞER EĞİTİMİ OLARAK İLKÖĞRETİM DÖNEMİNDE DOĞRULUK EĞİTİMİ**” başlıklı bu çalışma 20 Haziran 2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunularak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

(Prof. Dr. Osman EĞRİ) (Başkan)

İmza

(Yrd. Doç. Dr. Adem KORUKCU) (Danışman)

İmza

(Yrd. Doç. Dr. İclal ARSLAN)

İmza

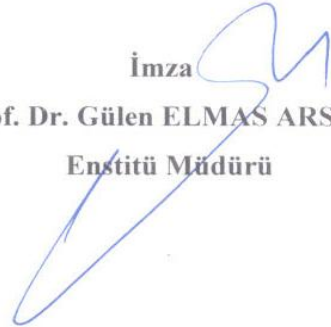
(Unvan, Adı ve Soyadı)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

(Prof. Dr. Gülen ELMAS ARSLAN)

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(20/06/2013)

Ramazan GÜL

İmza

R. Gül

ÖZET

GÜL, Ramazan. Bir Değer Eğitimi Olarak İlköğretim Döneminde Doğruluk Eğitimi, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2013

Değer eğitimi, toplumun sahip olmuş olduğu değerlerin bireyler üzerinde kalıcı etkiler bırakmasını ve bu değerlerin unutulmamasını amaç edinen eğitim alanıdır. Bu çalışmamızda değer kavramı açıklandıktan sonra, değer eğitimin önemi ve değer eğitiminde hangi yöntem ve tekniklerin kullanılabilceği üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda değer eğitiminde ailenin ve okulun fonksiyonları ele alınmıştır.

Evrensel değerler arasından doğruluk değeri seçilerek, doğruluk hakkında içerik çalışması yapılmıştır. Sonrasında doğruluğun önemi, doğruluk davranışının kazanılmaması sonucunda ortaya çıkabilecek olumsuz davranışlar ve doğruluk davranışının dini literatürdeki yeri üzerinde durulmuştur.

Bir birey hakkında verimli bir çalışma yapabilmek için o bireyin özelliklerini iyi tanımak gerekir. Bunun için çalışmamızda ilköğretim döneminde bulunan öğrencilerin gelişim özellikleri de ele alınmıştır. İlköğretim dönemi, gelişimsel benzerlikler esas alınarak üç ayrı sınıf bloğu içinde ele alınmıştır. Böyle bir ayırım bu yaş grupları arasında bazı gelişimsel farklılıklar nedeniyle yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Değer, değer eğitimi, doğruluk, ilköğretim, gelişim

ABSTRACT

Gul, Ramazan. Education of Honesty As a Value Education During a Primary Education, (Post Graduate Thesis) Çorum,2013

Value education is a field of education that aims to leave a long lasting impact of values of a society on individuals and not to be forgotten by them. In this work, after the term of value is explained, it is focused on the importance of value education and which methods and techniques can be used in value education. Besides, family and school functions are discussed.

Honesty is selected among universal values, and a content work has been carried out on it. After that, the importance of honesty, negative behaviors that may arise as a result of the behavior of honesty and the place of honesty in religious literature are discussed.

It is required to know qualities of an individual in order to carry out an efficient work on an individual. Because of that the developmental characteristics of the students in primary education are discussed. Such a distinction between these age groups was due to some developmental differences

Key Words : Value, value education, honesty, primary education, development

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ.....	1
1. KONU VE ÖNEMİ.....	1
2. ÇALIŞMANIN AMACI	3
3. YÖNTEM	4
4. HİPOTEZLER.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

İLKÖĞRETİM DÖNEMİ GELİŞİM ALANLARI

1. GELİŞİM KAVRAMI ÜZERİNE.....	6
1.1. Gelişim	6
1.2. Gelişim ilkeleri.....	8
1.3. Gelişimle İlgili Temel Kavramlar	10
1.3.1. Gelişme.....	11
1.3.2. Büyüme	11
1.3.3. Olgunlaşma.....	12
1.3.4. Öğrenme	13
1.3.5. Hazırbulunuşluk	14

2. GELİŞİM ALANLARI.....	15
2.1. Fiziksel Gelişim	15
2.2. Zihinsel Gelişim	19
2.3. Ahlak Gelişimi	25
2.4. Sosyal Gelişim	31
2.5. Benlik Gelişimi	36

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞER EĞİTİMİ

1. DEĞER KAVRAMI	41
1.1. Değer	41
1.2. Değerlerin Özellikleri.....	45
1.3. Değerlerin Sınıflandırılması.....	47
1.4. Değerlerin İşlevleri.....	52
1.5. Değer Kavramı İle İlgili Temel Kavramlar.....	55
1.5.1. Ahlak	55
1.5.2. Norm.....	58
1.5.3. Kültür.....	59
1.5.4. Tutum	61
1.5.5. Karakter	62
2. DEĞER EĞİTİMİ	63
2.1. Değer Eğitimi	63
2.2. Değer Eğitiminin Önemi	65
2.3. Karakter Eğitimi.....	68

2.4.Ahlak Eğitimi	69
2.5. Değer Eğitiminde Yaklaşımlar.....	71
2.5.1. Değer Açıklamak.....	71
2.5.2. Değer Çözümlemesi (Analizi).....	73
2.5.3. Ahlakî Muhakeme	74
2.5.4. Model Alarak Öğrenme.....	74
2.5.5. Örtük (Gizil) Öğrenme	76
2.6. Ailede ve Okulda Değer Eğitimi.....	78
2.6.1. Ailede Değer Eğitimi.....	78
2.6.2. Okulda Değer Eğitimi	79
2.6.3. Milli Eğitimin Genel Amaçları İçerisinde Değer Eğitimi	82
2.6.4.İlköğretim Programlarında Değer Eğitimi	84
2.7. Duyuşsal Alan	85
2.7.1. Almak	85
2.7.2. Tepki Verme.....	85
2.7.3. Değer Verme	86
2.7.4. Örgütlenme.....	87
2.7.5. Bireyin İçinde Bulunduğu Değerler ile Nitelenmesi.....	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRULUK EĞİTİMİ

1. DOĞRULUK KAVRAMI ÜZERİNE.....	89
1.1. Doğruluk	89
1.2. Doğruluk Kavramı ile ilişkili Temel Kavramlar.....	91

1.2.1. Sıdk.....	91
1.2.2. Emanet.....	92
1.2.3. Kizb	95
2. DOĞRULUK EĞİTİMİNİN YETERSİZ OLMASI DURUMUNDA ORTAYA ÇIKABİLECEK DAVRANIŞ BOZUKLUKLARI.....	97
2.1. Yalan	97
2.1.1. Yalan Kavramı	97
2.1.2. Yalanın Nedenleri.....	99
2.1.3. Yalanı Önlemenin Yolları	103
2.2. İftira.....	105
2.2.1. İftira Kavramı	105
2.2.2. İftiranın Nedenleri ve Çözüm Yolları	107
2.3. Hırsızlık.....	108
2.3.1 Hırsızlık Kavramı	108
2.3.2. Hırsızlığın Nedenleri	109
2.3.3. Hırsızlığı Önleme Yolları	112
2.4.Nifak.....	113
2.5.Riya	115
2.6. Hile.....	116
3. DİNİ LİTERATÜRDE DOĞRULUK.....	117
3.1. Kuran-ı Kerim’de Doğruluk.....	117
3.2. Sünnette Doğruluk	120
4. DOĞRULUK EĞİTİMİ AÇISINDAN DİN EĞİTİMİ	123
4.1. İman-Doğruluk İlişkisi	123
4.2. İlköğretim Programlarında Doğruluk Eğitimi.....	124

4.2.1. İlkokul ve Ortaokullarda Doğruluk Eğitimi	124
4.2.2. İmam- Hatip Ortaokullarında Doğruluk Eğitimi.....	125
4.2.3. Yaz Kuran Kurslarında Doğruluk Eğitimi	126
4.3. Doğruluk Eğitimi Örnek Ders İşlenişleri	128
4.3.1. Günlük Ders Plânları	128
4.3.2. Etkinlikler	134
SONUÇ VE ÖNERİLER	136
KAYNAKÇA.....	137

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselam
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEM	: Değerler Eğitimi Merkezi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed	: Editör
EDAM	: Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Aralığı
S.	: Sayı
s.a.v	: Sallallahü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜBAR	: Türklük Bilimi Araştırmaları
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği
vd.	:Ve diğerleri
vs.	:Ve saire

ÖNSÖZ

Günümüz dünyasında bilim ve teknolojide ortaya çıkan hızlı ilerlemeler, maddî kültürün değişmesinin yanında, manevî kültürün de değişmesine yol açmaktadır. Manevî kültürü oluşturan öğelerden biri de değerlerdir. Değerler, toplumdaki bireyleri bir arada tutan temel unsurlardan biridir. Değerler, toplumların sahip oldukları ortak mirastır. Bu yönüyle değerler, önceki nesillerden sonraki nesillere aktarılmaktadır. Değerlerden bazıları zamanla değişirken, bir kısım değerler de vardır ki bunların değişmesi toplumların deforme olmasına ve toplum olma özelliklerini kaybetmesine yol açmaktadır. Bu temel değerlerden bir tanesi de doğruluk değeridir.

Değerler, davranışlarımıza yön gösteren ilkeler ve standartlardır. Değerler, kişiye kendisini aşma, tek tek olayların üzerinde kalıcı ve tutarlı bir inanç ve tutum sahibi olma imkânı kazandırır. Bir toplumda değerlerin sarsılması ya da yıpranması, o toplumun bireylerini sağlıklı bir gelişmeden yoksun bırakır.

Bir toplumda temel sayılan değerlerin ve kuralların geçerliliğini yitirmesi ve bireyler üstündeki etkinliğinin kalkması anlamına gelir. İnançla savunulan değer yargıları inandırıcılıklarını yitirince ortaya kargaşa çıkmaktadır. Evrensel bir değer olan doğruluk, toplumda güveni sağlayan, insanların huzur içerisinde yaşamasına imkân sağlayan bir değerdir. Doğruluk kendine her toplumda, her inanç ortamında yer bulmuş ve hiçbir zaman da önemini kaybetmeyecek bir değerdir.

Bu tez çalışmasında bir değer olan doğruluk eğitiminin gelişim özellikleri dikkate alınarak, ilköğretim öğrencilerine nasıl kazandırılacağı üzerinde durulmuştur.

Tez çalışmam ve yüksek lisans eğitimim sürecinde bana fikirleriyle yol gösteren Prof. Dr. Osman EĞRİ ve Yrd. Doç. Dr. Adem KORUKCU hocalarıma ve manevî desteğini esirgemeyen eşime şükranlarımı sunarım.

Ramazan GÜL

Çorum-2013

GİRİŞ

1. KONU VE ÖNEMİ

Günümüz dünyası hızlı değişimlere sahne olmaktadır. Bu değişimler çevresel, siyasal, sosyal ve psikolojik dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Değişime uyum sağlamak, modern insanın psiko-sosyal gelişiminin bir sonucudur. İnsanlar gözle görülebilen maddi farklılaşmalara kolay uyum sağlarken, toplumsal ve psikolojik dönüşümlere uyum sağlamada aynı oranda başarılı olamamaktadırlar. Hele karakter gelişimi henüz tamamlanmamış olan gençler ve çocuklarda bu uyum süreçleri daha gecikmeli ve sıkıntılı yaşanmaktadır. Bu sıkıntıların aşılmasında en etkin yollardan birisi, genç nesilleri içinde yaşadıkları toplumla kaynaştıracak değerlerin kazandırılmasıdır. Değer eğitimi, değişen dünyada bireylerin kendi kültürel ve toplumsal yargılarıyla birlikte evrensel değerleri kazanmalarını ve yaşanabilecek sıkıntılara karşı hazırlıklı olmalarını öngörmektedir.¹

İletişim teknolojilerinin sınır tanımaz bir şekilde yayılması o ülke insanların etik değerleri, örfleri, adet ve gelenekleriyle karşı karşıya kalmalarına sebep olmakta, sosyal dengeler, bunlara ait değerler yıpranma tehdidine maruz kalmaktadır. Günümüzde “küreselleşme” kavramı ile açıklanan sadece çevremizde değil, tüm dünyadaki büyük değişimle birlikte değerler eğitimine ihtiyaç daha da artmıştır.

Değerler, bir kültürün önemli bir parçasını oluşturur, çünkü değerler, insanların nasıl seçimde bulunacağını ve sosyal sistemi nasıl geliştirip değiştireceğini etkiler. Değerler, bireylerin ve grupların davranışlarına yön vermede yol gösterici ilkelerdir. Bu yönüyle değerler (ve değerleri destekleyen normlar) üzerinde bir uzlaşma olmaksızın sosyal sistemin var olamayacağı ileri sürülmüştür. Değer, bir şeyin iyi ve dikkate değer olduğuna olan inançtır. Değerler, toplumdan topluma farklılaşabileceği gibi değer, neye sahip olunacağına ve ne için gayret sarf edileceğine göre tanımlanır. Kültür ve değerler arasında sıkı bir ilişki bulunduğu gibi kültürün küreselleşme süreci ile de ilişkisi bulunmaktadır

¹İsmail Doğan, “Türk Eğitim Sisteminde Değer Sorunu”, *Değerler ve Eğitimi, Dem Yayınları*, 2007, s.630.

Küreselleşme, değerlerde değişmeye yol açarken, toplumsal değişme de gerçekleşmektedir. Geleneksel değerler arasında yer alan hoşgörü, güven, sevgi küresel ölçekte ya yok olmakta ya da değişmektedir. Küreselleşme ile birlikte, değerlerin anlamı ve kapsamı da değişmiştir. Küreselleşme sürecinde yeni değerler farklı boyut ve içerikleriyle yerini almıştır. Küresel ölçekte geleneksel değerlerin yerini insan hakları, demokrasi, girişimcilik, rekabete açık olma ve toplam kalite gibi yeni değerler almıştır.

Temel sorun, kurumların ve bireylerin bu sürece uyum sağlamasıdır. Kendi toplumunun değerlerini benimseyemeyenlerin, küreselleşme sürecini doğru okuyamayacağı ve bu süreçte başarılı olamayacağı için, kendi kültür ve değerlerinden uzaklaştığında, yabancılaşma kaçınılmaz bir sonuç olur. Sonuç olarak, insanın bütün boyutlarıyla, değerler sistematığıyla farklılıklarının tek bir potada eritmeye çalışıldığı, tek biçimliliğe yönelik bir çabanın konusu edildiği bir süreç olarak küreselleşme, günümüz insanını bütün yaşamsal boyutlarıyla kuşatmakta ve çeşitli kitle iletişim araçları vasıtasıyla içinde yaşayacağı sanal bir dünya oluşturmaktadır.²

Eğitimin temelini oluşturan tek şey bilgi değildir. Bireylerin bir sınıfta ya da bir işte nasıl davranacağını, ne yapacağını bilim değil, kişilerin değer sistemleri belirler. Eğitimin gelecekte sadece bilim ve teknoloji üzerinde yoğunlaşması gerektiğini düşünmek, kolaycı ama tehlikeli bir bakış açıdır.³

Eğitim hizmetinin en genel amaçlarından biri çocukların ve gençlerin toplumun yaşamına sağlıklı bir şekilde uyumunu sağlamaktır. Kültüre uyumda genel, evrensel, denenmiş ve yerleşmiş değerlerin öğretilmesi genel öğretimi teşkil eder. Bunlar toplumda herkesin öğrenmesi ve bilmesi gereken bilgi, beceri ve ahlakî öğeleri içine alır. Bu bilgi birikimi bireyi ve toplumu iyiliğe götürücü niteliktedir. Bu uyum tam anlamıyla gerçekleşmezse, insanlar arasında anlaşmazlıklar ve iletişim güçlükleri doğacaktır.⁴

² Abdullah Özbolat, “Küreselleşme ve Toplumsal Değerler”, *Değerler Eğitimi Sempozyumu (Bildiri Özetleri)*, Pegem Yayınları, Ankara 2012, s. 7.

³ Howard Gardner, *Geleceği İnşa Edecek Beş Zihin*, Çev: Filiz Şar, Optimist Yayınları, Ankara 2006, s.21.

⁴ Fatma Varış, *Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler*, Alkım Yayınları, Ankara 1998, s.81.

Demokratik toplumlarda eğitim kurumları bilişsel ve psiko-motor amaçların yanı sıra, insanı insan yapan amaçları içermelidir. Değerlerden arınarak tümüyle teknolojik olmaya çalışmak ya da yalnızca geleneksel ve alışlagelmiş değerlere tutunmak toplumda karmaşaya neden olacaktır. Eğitim en azından iyi bir insan, iyi bir yaşam ve iyi bir toplum oluşturmak yolunda gösterilen kısmi bir çaba olarak görülmek zorundadır.⁵

Bilindiği üzere eğitim, bir davranış değiştirme sürecidir ve eğitimci bu süreci planlayan, uygulayan ve değerlendiren bir davranış mühendisliğidir. Eğitimde gelişim önemlidir. Çocuğun bu dönemlerdeki gelişimsel özelliklerinin, özellikle de ahlâk gelişimi ile ilgili özelliklerinin bilinmesi, çocuğa verilecek değer eğitiminin sağlıklı olması ve çocuk tarafından kazanılması açısından son derece önemlidir.⁶

Kişilerin davranış özelliklerini açıklayabilmek için, onların içinde yetiştikleri aile ortamını, nasıl bir çevre içinde hangi etkilerin altında büyüdüklerini bilmek isteriz. Bu isteğin temelinde, bireyin bugünkü davranışlarıyla, içinde yetiştiği ortamın özellikleri arasında bir ilişki olduğu düşüncesi yatmaktadır. İnsan gelişimi, çok yönlü karmaşık bir süreçtir ve kişi gelişim süreçlerinin etkisini ömrü boyunca taşır.⁷

2. ÇALIŞMANIN AMACI

Bazı ülkelerde bir müfredat dâhilinde gerçekleştirilen değer eğitimi, açık ve örtük programlar şeklinde 20. yüzyılın başlarında okul programlarının bir parçası olmaya başlamıştır. Böylelikle her geçen gün değer eğitiminin önemine artan bir vurgu ile değinilmiş, bununla birlikte sürekli değer eğitimine ilişkin teoriler ve yöntemler geliştirilmiştir.

Ülkemizde ise “Değer Eğitimi” önceleri “Ahlak Eğitimi” ve “Karakter Eğitimi” başlıkları altında ele alınırken, son yıllarda doğrudan “Değer Eğitimi” üzerine eserler kaleme alınmış, konferans ve sempozyumlar düzenlenmeye başlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı ise yeni öğretim programlarında değer eğitimine vurgu yapmıştır. Örneğin,

⁵ Oktay Akbaş, Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2004, s.29.

⁶ M. Zeki Aydın, “Çocuklarda Ahlak Gelişimi”, *Eğitim Yazıları*, İstanbul 2007, S. 12, s. 42.

⁷ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1997, s.331.

“Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” ve “Sosyal Bilgiler” dersleri öğretim programlarında değerler listelenmiş ve bunların konular içerisinde öğretilmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada amacımız; bir değer olan doğruluk davranışının ilköğretim döneminde bulunan öğrencilere nasıl kazandırılacağına dair aşağıdaki sorular üzerinden cevap aramaktır.

- 1- Neden değer eğitime ihtiyaç vardır?
- 2- Değer eğitiminde hangi yöntem ve tekniklerden yararlanılabilir?
- 3- Değer eğitimi yapılırken aileye ve eğitimcilere düşen görevler nelerdir?
- 4- Doğruluk davranışı öğrencilere nasıl kazandırılır?
- 5- İlköğretim dönemindeki öğrencilerinin gelişim özellikleri nelerdir?

3. YÖNTEM

Değerler, davranışlarımıza yön gösteren ilkeler ve standartlardır. Değerler, kişiye kendisini aşma, tek tek olayların üzerinde kalıcı ve tutarlı bir inanç ve tutum sahibi olma imkânı kazandırır. Bir toplumda değerlerin sarsılması ya da yıpranması, o toplumun bireylerini sağlıklı bir gelişmeden yoksun bırakır.

Bir toplumda temel sayılan değerlerin ve kuralların geçerliliğini yitirmesi ve bireyler üstündeki etkinliğinin kalkması anlamına gelir. İnançla savunulan değer yargıları inandırıcılıklarını yitirince ortaya kargaşa çıkmaktadır. Kişiler davranışlarını yerleşmiş ilkelere göre değil, kendi çıkarlarına göre yönlendirirler.

Öğretme ve öğrenme etkinliğinde "öğrenme nasıl gerçekleşir?" sorusunun yanıtı, ancak bireyi gelişim özellikleriyle tanıdığımızda anlam kazanmaktadır.

4. HİPOTEZLER

1. Değerler, toplumun sosyo-kültürel öğelerine anlam veren en önemli ölçütlerdir.
2. Toplumsal değerler insan yaşamının önemli bir yanını oluşturur.
3. İnsan davranışlarını yönlendiren değerler toplumsal baskıya gerek kalmaksızın davranışa dönüşürler.

4. Temel insani değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek, okulun temel görevleri arasındadır.

5. Doğruluk eğitiminin yetersiz olması durumunda yalan, iftira, hırsızlık gibi olumsuz davranışlar ortaya çıkar.

6. Davranış değişikliği meydana getirmeyi amaçladığımız bireyin gelişim alanlarını ve süreçlerini bilmek eğitimin n koşuludur.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLKÖĞRETİM DÖNEMİ GELİŞİM ALANLARI

1. GELİŞİM KAVRAMI ÜZERİNE

1.1. Gelişim

"Öğrenme nasıl gerçekleşir?" sorusuna yanıt ararken, bu soru zorunlu olarak "bireylerin gelişim özellikleri ile öğrenmeleri arasında bir ilişki var mıdır?" sorusunu gündeme getirir. Çünkü "öğrenme nasıl gerçekleşir?" sorusu, davranış değişikliği meydana getirilmesi amaçlanan bireylerin "gelişim süreçlerinden bağımsız değildir. Öğretme ve öğrenme etkinliğinde "öğrenme nasıl gerçekleşir?" sorusunun yanıtı, ancak bireyi gelişim özellikleriyle tanıdığımızda anlam kazanmaktadır. Bu nedenle davranış değişikliği meydana getirmeyi amaçladığımız bireyin gelişim alanlarını ve süreçlerini bilmek (öğrenciyi tanımak) öğretimin ön koşuludur.⁸

Gelişim, birbiriyle etkileşim halinde bulunan biyolojik, bilişsel ve psiko-sosyal süreçlere bağlı olarak bireyde anne karnından ölüme kadar olan zaman içinde ortaya çıkan sürekli ve düzenli değişimlerdir. Gelişim kavramı, düzenli, uyumlu ve sürekli bir ilerlemeyi dile getirmektedir. Gelişim, ileriye dönük olup, değişiklikler arasında belirgin bir ilişkiyi de kapsar. Başka bir deyişle, gelişim alanları arasında bir bütünleşme söz konusudur. Gelişim, sadece sayısal ölçümlerle açıklanamayan, birçok yapı ve işlevi bütünleştiren karmaşık bir olgudur.⁹

Ayrıca gelişim çok boyutlu ve disiplinler arası bir alandır. İnsan gelişimi fiziksel gelişim, zihinsel gelişim, duygusal gelişim, sosyal gelişim olmak üzere dört temel boyuttan oluşan karmaşık bir süreçtir. Her bir boyut gelişimin belirli bir yönünü vurgulasa da söz konusu boyutlar arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Örneğin, bilişsel gelişim fiziksel, duygusal ve sosyal gelişimden etkilenirken, sosyal gelişim de biyolojik

⁸M. Taki Yılmaz, "Bireyin Gelişmesi", *Eğitim Psikolojisi*, Ed: İbrahim Yıldırım, Anı Yayıncılık, Ankara 2010, s.22.

⁹Yavuzer, *a.g.e.*, s.29.

olgunlaşma, zihinsel gelişim, duygusal gelişim gibi farklı gelişim süreçlerinden etkilenir.¹⁰

İnsan gelişimi, yaşam sürecinin belli dönemlerinde, birbirini izleyerek gerçekleşen bir dizi değişiklikten oluşur. Kalıtsal etkenler, içgüdüler ve çevresel etkenlerle yönlendirilen bir değişimler karmaşası olan gelişim, doğum öncesi dönemden başlayıp, yaşamın sonuna kadar devam eden bir süreç olarak ele alınmaktadır. Gelişim, büyüme olgunlaşma, öğrenme ve yaşantı sonucu bireyde gözlenen nitelik ve nicelik boyutlarındaki değişiklikleri içerir.¹¹

İnsan gelişiminde kalıtım mı yoksa çevre mi daha önemlidir? Bu soru uzun müddet eğitimcilerin zihnini meşgul etmiştir. Bunlardan bazıları kalıtımı, bazıları da çevreyi insan gelişimi açısından daha önemli görmüşlerdir.¹²

İnsanlar doğuştan belli biyolojik donanımla dünyaya gelirler. Bu donanım, insanın içine doğduğu çevreye göre şekillenir. İnsan gelişiminin bazı yönleri (göz, saç, rengi vb.) üzerinde kalıtım daha etkili iken bazı yönleri üzerinde ise çevre (kişilik, davranışlar vb.) daha etkilidir.¹³

Aynı çağda bulunan çocukların da gerek kalıtım, gerekse çevrenin etkisiyle gelişim özellikleri birbirinden farklılık göstermektedir. Özellikle okulda ortaya çıkan öğrenme farklarının önemli bir bölümü, çocuğun içinde yaşadığı çevresel koşullara bağlanmaktadır. O halde öğretmenler, çocuğun gelişimini etkileyen bu etkenleri bilerek, olumsuz, dezavantajlı çevrelerden gelen çocukları, öğretme öğrenme ortamında destekleyici önlemleri almalıdırlar. Öğretmenlerin bu önlemleri alabilmeleri için değişik yaş ve gelişim çağlarındaki çocukların fiziksel, psiko-sosyal, bilişsel ve ahlak gelişimi özelliklerini bilmeleri gerekmektedir. Ayrıca, anne-babaların da çocukların gelişim özellikleri konusunda bilgili olmaları, çocukların gelecekte her yönden sağlıklı bireyler olarak yetişmeleri için vazgeçilmez bir ön koşuldur.¹⁴

¹⁰Mehmet Bilgin, v.d.,*Gelişim Psikolojisi*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2007, s.12.

¹¹Bilgin, a.g.e., s. 59.

¹²Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003, s.14.

¹³Yılmaz, a.g.m., s.26.

¹⁴Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s.2.

Kişilerin davranış özelliklerini açıklayabilmek için, onların içinde yetiştikleri aile ortamını, nasıl bir çevre içinde, hangi etkilerin altında büyüduklarını bilmek isteriz. Bu isteğin temelinde, bireyin bugünkü davranışlarıyla, içinde yetiştiği ortamın özellikleri arasında bir ilişki olduğu düşüncesi yamaktadır. İnsan gelişimi, çok yönlü karmaşık bir süreçtir ve kişi gelişim süreçlerinin etkisini ömrü boyunca taşır.¹⁵

1.2. Gelişim ilkeleri

1. Gelişim, Kalıtım ve Çevre Etkileşiminin Ürünüdür: Fiziksel özelliklerimizi (saç-göz rengi, cinsiyet, beden biçimi) büyük oranda kalıtım belirlerken; psikolojik özelliklerimizi (kişilik, davranışlar, ilgi alanları vs.) ise çevre belirlemektedir.¹⁶Örneğin; kalıtım yoluyla getirilen zekâ kapasitesinin tam olarak kullanılabilmesi için, bireyin bilişsel gelişimini besleyen bir çevre içinde etkileşimde bulunması, zengin yaşantılar kazanması gerekmektedir.¹⁷ İnsanın davranışlarını anlayabilmek ve önceden kestirebilmek için, davranışları etkileyen bütün iç ve dış etmenleri bilmek gerekir.¹⁸

2. Gelişim Sürekli ve Belli Aşamalarda Gerçekleşir: Gelişim anne karnında başlar ve ölünceye kadar devam eder. Gelişim ileriye doğru ve birikimli bir süreçtir. Gelişimde her aşama kendinden öncekine dayalı, kendinden sonrakine hazırlayıcıdır. Gelişimin bu aşamaları, basitten zora doğrudur.¹⁹ Gelişim aşamaları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış değildir. Birbiriyle iç içe geçmiş olabilir. Örneğin; ilkökul dönemindeki bir çocuk, mantıksal düşünmeye başlamış olmasına rağmen, "Bir kilogram demir mi yoksa bir kilogram pamuk mu daha ağırdır?" diye sorduğunuz zaman, "Bir kilogram demir" diyerek okul öncesi dönemdeki çocuğun özelliğini gösterebilir.²⁰ İnsan, yaşadığı sürece gelişmeye devam eder. Boyun uzaması, ağırlığın artması, çeşitli tensel ve düşünsel becerilerin kazanılması yavaş yavaş fakat sürekli değişikliklerle olur.²¹

¹⁵Cüceloğlu, *a.g.e.*, s. 331.

¹⁶*Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002, s. 19.

¹⁷Senemoğlu, *a.g.e.*, s.6.

¹⁸M. Doğan Karacoşkun, "Gelişim Kuramları ve Dönemlerine Genel Bir Bakış", *Din Psikolojisi*, Ed: M.Doğan Karacoşkun, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 98.

¹⁹*Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi*, s. 19.

²⁰Senemoğlu, *a.g.e.*, s.6.

²¹Karacoşkun, *a.g.m.*, s. 98.

3.Gelişimin Hızı Her Dönemde Aynı Değildir: Gelişimin hızlandığı ve yavaşladığı dönemler vardır. Fiziksel olarak en hızlı gelişim anne karnında yaşanırken, doğum sonrası ilk dönemde yine hızlı bir gelişim görülür. Bir yavaşlamanın ardından ergenlik döneminde yine bir hızlanma yaşanır. Zihinsel gelişimin üçte ikisi ilk beş yılda gelişir.²²

4.Gelişim Nöbetleşe Devam Eder: Bir gelişim alanı hızlandığında, bir başkası duraklama gösterebilir. Dil gelişimi ile yürüme gelişimi aynı dönemlere denk gelir. Bu durumda dil gelişimi motor gelişime göre duraklar. Daha sonra o da gelişimini tamamlar.²³ Beynin gelişiminin en hızlı dönemi, beşinci yaşa kadar olan zamandır. Cinsiyet gelişimi ise hayatın ilk yıllarında yavaş olur. 12 yaşlarında hız kazanır.²⁴

5.Gelişim Baştan Ayağa, İçten Dışa Doğrudur: Önce başın hareketi kontrol edilir. Daha sonra göğüs, karın, bacaklar ve ayağın kontrolü sağlanır. Anne karnında önce bedenin iç organları (kalp, beyin, mide, bağırsaklar vb.), daha sonra dışa doğru kollar, bacaklar, ayaklar, deri vb. gelişir. Yani gelişim vücudun merkezinden yanlara doğru olur. Gövde ve omuz hareketleri, kolların ayrı ayrı hareketlerinden önce gelir. Eller ve parmakların kullanılması daha sonradır.²⁵

6. Gelişimde Bireysel Farklar Vardır: Gelişme, olgunlaşma ve öğrenmenin etkileşiminin bir ürünüdür. Olgunlaşmayı büyük ölçüde kalıtım, öğrenmeyi ise, çevre etkileşimleriyle kazanılan yaşantılar belirlemektedir. Her bireyin biyolojik kalıtsal mirası ve etkileşimde bulunduğu çevrenin farklı olması nedeniyle, gelişiminin de farklı olması doğaldır. Bazı çocuklar beş aylıkken bile diş çıkarırken, bazıları sekiz, bazıları on aylıkken diş çıkarabilir. Sonuç olarak gelişimde gözlenen bireyler arasındaki farklar normal karşılanmalıdır.²⁶

7.Gelişim Bir Bütündür: Gelişim alanları birbirleriyle etkileşim içindedir. Bir gelişim alanı diğer alanları olumlu ya da olumsuz etkiler. Gelişime konu olan fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal gelişim alanlarını birbiriyle kesin hatlarla ayırmak

²²Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi, s. 19.

²³Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi, s. 20.

²⁴Karacoşkun, a.g.m., s. 98.

²⁵Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi, s. 20.

²⁶Senemoğlu, a.g.e.,s. 7.

imkânsızdır.²⁷ Örneğin; fiziksel bakımdan güzel bir çocuk, başkalarının yoğun ilgisini çeker, sevilir. Sevilen çocuğun duygusal gelişimi olumludur. Kendine güven duyar. Başkalarını sevebilir ve olumlu ilişkiler kurabilir. Bu nedenle, sosyal gelişimi de olumlu bir şekilde etkilenir. Sosyal bir çocuk, çevresiyle daha çok etkileşimde bulunacağından, bilişsel gelişimi olumlu yönde etkilenebilir. Sonuç olarak, tüm gelişim alanları birbiriyle iç içedir ve etkileşim içindedir.²⁸

8.Gelişim, Genelden Özele Doğrudur: Çocuklar önce tüm vücutlarıyla hareket ederler. Daha sonra etkinliğe uygun kaslarını kullanırlar. Çocuklar kalemi avucuyla tutarken daha sonraları yazı yazmaya uygun" şekilde parmaklarıyla tutarlar.²⁹ Aynı zamanda yetenek ve becerilerin gelişimi belli bir sıra izler. İlk yaşlarda çocuk ilk önce oturmasını, sonra emeklemesini, daha sonra ayağa kalkıp yürümesini ve koşmasını öğrenir.³⁰

9.Gelişimde Kritik Dönemler Vardır: Organizmanın bazı gelişim alanlarında, öğrenmeye ya da gelişmeye eğilimli olduğu belli bir zaman dilimi vardır. Bu dönemde organizma, çevre etkilerine daha çok duyarlıdır ve daha hızlı öğrenir. Örneğin; okul öncesi dönem, zihinsel gelişim ve dil gelişimi için kritik dönemdir. Bu dönemde, çocuğa hazırlanacak zengin uyarıcı çevre, onun gelişimi üstünde diğer dönemlerden daha olumlu etkide bulunur. Diğer bir örnek; 0-1 yaş arası, çocuğun temel güven duygusunu kazanması için kritik bir dönemdir. Bu dönemde temel güven duygusu kazanılmadığı takdirde, daha sonra kazanılması daha güçtür.³¹

1.3. Gelişimle İlgili Temel Kavramlar

Temel kavramların doğru, uygun, anlam bulanıklığı yaratmayacak biçimde kullanılması, bireylerde konuya ilişkin ortak bir bilincin oluşmasına katkıda bulunarak insan gelişimiyle ilgilenen bireylerin (anne-baba, psikolojik danışman, öğretmen vb)

²⁷Karacoşkun, *a.g.m.*, s. 98.

²⁸Senemoğlu, *a.g.e.*,s. 7.

²⁹*Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi*, s. 20.

³⁰Karacoşkun, *a.g.m.*, s. 98.

³¹Senemoğlu, *a.g.e.*,s. 7.

bebek, çocuk ve ergen gelişimini anlamalarını kolaylaştacaktır. Bu nedenle, bu bölümde, öncelikle insan gelişiminde kullanılan temel kavramlara değinilecektir.³²

1.3.1. Gelişme

Gelişme, organizmanın, büyüme, olgunlaşma ve öğrenmenin etkileşimiyle sürekli olarak ilerleme kaydeden değişmesidir. Gelişmeyi ürün olarak ele aldığımızda bu ürünün süreç yönü olarak tanımlayabiliriz. Gelişim, organizmanın anne karnından başlayarak bedensel, zihinsel, dil, duygusal, sosyal yönden, belli koşulları olan en son aşamasına ulaşmaya, kadar sürekli ilerleme kaydeden değişimidir. Gelişme, olgunlaşma ve öğrenme etkileşimlerinin bir ürünüdür. Gelişim ise süreçtir. Olgunlaşma ve öğrenme olmadan gelişim sağlanamaz. Örneğin; bir çocuğun ağaca tırmanması devimsel bir gelişmedir. Çocuk kas ve kemikleri yeterli büyüklüğe ve olgunluğa erişmeden ağaca tırmanmayı öğrenemez. Kas ve kemikleri yeterli olgunluğa eriştikten sonra ağaca tırmanmayı öğrenmemişse de ağaca tırmanma davranışını gösteremez. Demek ki gelişme, olgunlaşma ve öğrenmeyi kapsayan temel bir kavramdır.³³

Gelişme, hem fiziksel ve biyolojik, hem de psikolojik ve sosyolojik işlevlerin ilerlemesi bağlamında kullanılan bir kavram olup, insanın oldukça karmaşık ve kapsamlı bir yönünü anlatır.³⁴

1.3.2. Büyüme

Büyüme, bireyin fizik yapısında zamana bağlı olarak meydana gelen niceliksel değişikliklerdir. Büyüme, beden boy, ağırlık yönündeki artışı, organ ve organ sistemlerinin hacimlerinde görülen değişiklikler olarak tanımlanabilir. Bu açıdan büyüme, doğum öncesi dönemde hücrelerin çoğalması, doğum sonrası dönemlerde beden yapısında meydana gelen değişikliklerdir. İnsanın gelişimi süresince, bedenin farklı bölgeleri farklı dönemlerde ve farklı hızlarla büyüme gösterir.³⁵

³²Bilgin, *a.g.e.*,s. 60.

³³Senemoğlu, *a.g.e.*,s.3.

³⁴Karacoşkun, *a.g.m.*,s.97.

³⁵Bilgin, *a.g.e.*,s.60.

Büyüme nicel artış anlamına gelir. Bir çocuğun gelişmesinden söz edilirken hem boyunun uzaması ve kilo alması hem de tensel ve psikolojik fonksiyonlarının ilerlemesi kastedilir.³⁶

Çoğu kez birbiriyle karıştırılan “büyüme” ile “gelişme” kavramları, gerçekte birbirinden farklı kavramlardır; biri diğerinin yerini alamaz. Yapısal artışı dile getiren “büyüme”, bedende gerçekleşen sayısal değişiklikleri içermektedir (kilo, boy artışı gibi). Çocuk, sadece fiziksel olarak büyümekle kalmaz, aynı zamanda onun beyniyle iç organlarının yapı ve büyüklüğünde de değişimler olur. Beynin gelişimi sonucu, çocukta giderek artan bir öğrenme, anımsama ve muhakeme yeteneği oluşur. Böylelikle fiziksel büyümeye koşut olarak, çocuk, zihinsel olarak da gelişir. “Gelişme”, değişikliklerin niceliği yanında, niteliğini de içermektedir.³⁷

1.3.3. Olgunlaşma

Büyüyen organizmanın kendinden beklenen işlevleri yerine getirebilecek fizyolojik güce erişmesidir. Olgunlaşma ve büyüme birbirleriyle çok yakın ilişki içerisindedir. Olgunlaşmanın bireyin kalıtsal yapısıyla sınırlı bir yönü bulunmaktadır. Büyüme ve olgunlaşma, kalıtsal yapının izin verdiği sınırlar içerisinde gelişim gösterebilirler.³⁸

Olgunlaşma, kendiliğinden meydana gelen doğal bir büyüme anlamında kullanılmakta olup, öğrenmenin temelinde yer alır. İnsan, olgunlaşma sayesinde daha önce beceremediği birçok şeyleri yapabilir ve öğrenebilir hale gelir.³⁹

Bir yetişkinin niteliği olan “olgunluk”, yapısal değişikliklerin tamamlanması şeklinde karakterize olur. Başka bir deyişle, olgunluk, organizmanın temelindeki potansiyel güçlerin göreve hazır bir duruma ulaştıklarının belirtisidir. Gelişimin bazı yüzlerinde yapısal ve işlevsel olgunluğun oldukça erken yaşlarda görülmesine karşın, gelişimin diğer yüzlerinin daha sonra tamamlandığı dikkatimizi çeker. Örneğin, duyu

³⁶Karacoşkun, *a.g.m.*,s.97.

³⁷Yavuzer, *a.g.e.*, s.29.

³⁸Bilgin, *a.g.e.*,s. 60.

³⁹Karacoşkun, *a.g.m.*,s.97.

organlarının işlevlerini doğumla birlikte yapmalarına karşılık, cinsel organların ergenliğe kadar bu olgunluğa erişemedikleri görülür.⁴⁰

Çocuk bir gelişim döneminden diğerine bireysel hızıyla, aşamalı olarak ilerler. Meydana gelen bazı değişimler öncelikle olgunlaşmaya bağlıdır. Olgunlaşma, öğrenme yaşantılarından bağımsız, biyolojik olarak kalıtım tarafından kontrol edilen bir değişimdir. Olgunlaşma, fiziksel gelişime büyük ölçüde etki eder. Birçok psiko-motor davranışın yapılması olgunlaşmaya bağlıdır. Örneğin; çocuğun kas ve kemik yapısı yeterli olgunluğa gelmeden, ne kadar yürüme alıştırmaları yapılsa yapılsın, çocuk yürümeyi öğrenemez. Ayrıca olgunlaşma, çocukların belirli bir yaşta gösterebilecekleri özelliklerdeki en fazla artışı sağlayabilir. Henüz el kaslarını tam olarak kontrol edemeyen beş yaş çocuğu, genellikle on yaş çocuğu kadar düzgün ve kontrollü bir şekilde çizemeyecektir.⁴¹

1.3.4. Öğrenme

Gelişmenin meydana gelebilmesi için üçüncü öge olan öğrenmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Öğrenme, bireyin çevresiyle belli bir düzeydeki etkileşimleri sonucunda meydana gelen nispeten kalıcı izli davranış değişimidir. Örneğin; çocuğun düzgün bir şekilde kalem tutabilmesi için el ve parmak kaslarının, kemiklerinin yeter büyüklüğe ve olgunluğa erişmesi yetmez. Çocuğun kalemin nasıl tutulduğunu görmesi, kalem tutma denemelerini yapması, düzgün tuttuğunda bundan haberdar edilmesi, pekiştirilmesi gerekir. Örneğin; “down sendromlu çocuklar” zihinsel olarak özürdür ve genetik miras, bu çocukların düşünme ve problem çözme yeteneklerini sınırlandırmaktadır. Fakat onlara, uygun yaşantılar sağlandığında pek çok şeyi öğrenebilirler. Aynı şekilde, normal kalıtsal yetenekle doğan çocuklara, karmaşık problemleri çözme becerileri öğretildiği takdirde, yüksek düzeyde performans gösterebilmektedirler. Aksi durumda ise, öğrenme olanaklarından yoksun bırakıldıklarında da zihinsel olarak alt düzeyde bile görünebilirler.⁴²

⁴⁰Yavuzer, *a.g.e.*, s. 30.

⁴¹Senemoğlu, *a.g.e.*,s.3.

⁴²Senemoğlu, *a.g.e.*,s. 4.

Çevre tarafından öğrenme olanakları sağlanmadığında, çocuğun yeterli olarak gelişmesini beklemek mümkün değildir. Bu nedenle gelişimi sağlama bakımından, anne - baba ve öğretmenin ya da onların yerine geçen yetişkinlerin rolü, yaşamsal bir öneme sahiptir.

1.3.5. Hazırbulunuşluk

Hazırbulunuşluk, olgunlaşma ve öğrenme sonucunda belli davranışları yapmaya hazır olma durumudur. Olgunlaşma, bireye yaşla birlikte artan yeterlikler sağladığı gibi, öğrenme fırsatları verildiği takdirde bireyin yeni ve daha karmaşık davranışları kazanması için gerekli olan hazırbulunuşluğu da beraberinde getirir. Ancak hazırbulunuşluk, bireyin sadece olgunlaşma düzeyini değil, aynı zamanda, bireyin önceki öğrenmelerini, ilgilerini, tutumlarını, güdülenmişlik düzeyini, yeteneklerini, genel sağlık durumunu da kapsar. Örneğin; bisiklet kullanmak için yeterli hazırbulunuşluk düzeyinde olan bir çocuk; bisiklet kullanmaya isteklidir, bisikleti kullanmak için gerekli olan kaslar ve diğer organları yeterli olgunluğa erişmiştir, bisikletin nasıl kullanılacağı ile ilgili önkoşul öğrenmelere sahiptir, genel sağlık durumu bisiklete binmesine uygundur.⁴³

Öğretmenler bir sınıfa girdiklerinde o sınıftaki öğrencilerin takvim yaşları bakımından olgunlaştıklarını düşünebilir. Ancak, öğrenciler o dersi alabilmek için gerekli bilişsel ve duyuşsal giriş davranışlarına sahip değilse, yeterince olgunlaşmış olmalarının bir önemi kalmayacaktır. Çocuklara bir konu öğretilmeden önce onların o konu hakkında hangi bilgilere sahip olduklarının bilinmesi hangi öğretim yönteminin seçileceği konusunda yol gösterir.⁴⁴

⁴³Senemoğlu, *a.g.e.*,s. 5.

⁴⁴Selçuk, *a.g.e.*, s. 17.

2. GELİŞİM ALANLARI

Gelişimin bedensel, zihinsel, duygusal ve toplumsal yönleri vardır. Bu yönler birbirini sürekli etkilemektedir.

2.1. Fiziksel Gelişim

Gelişimin kalıtsal temellerini içerir. Bir bütün olarak insan vücudunun büyümesi; motor gelişim, vücut ve duyu sistemlerindeki değişiklikler, cinsel gelişim sağlık, beslenme, uyku gibi fiziksel gelişimle ilgili süreçleri kapsar.⁴⁵

Bedensel gelişim, bütün bir gelişimin temelini oluşturduğu için, gelişimin öteki alanları üzerinde önemi bulunmaktadır. Birey, her gelişim döneminin kendine özgü gelişim ödevlerini yaparken, bedenini kullanmak zorundadır. Çocuğun yürüme davranışını zamanında ve uygun bir biçimde yerine getirebilmesi, kas, iskelet ve sinir sistemlerinin yaşına uygun bir biçimde büyüüp gelişmesine bağlıdır. İlköğrenimine başlayan çocuğun kalem tutup yazı yazmayı başarabilmesi kas, iskelet ve sinir sistemlerinin olgunlaşmış olmasını gerekli kılar. Bu nedenlerle öğretim ortamında karşılaşılabilecek bazı sorunların kaynağı, çocuğun bedensel büyüme ve gelişimine ilişkin başka sorunlar olabilir. Öğretmenlerin bu konularda yeterince bilgilenmiş olmaları, bu türden sorunların çözümü konusunda doğru bir yaklaşım içinde bulunmalarını sağlayabilir. Öğretmen, öğrenciyi tembel, başarısız bir öğrenci olarak tanımlamak yerine, bedensel büyüme ve gelişmesine yardımcı olacak çalışmalarda bulunulabilir.⁴⁶

Fiziksel gelişim, bedenın büyüme ve olgunlaşması yanında devinsel özellik kazanmasını da içerdiğinden fiziksel gelişimi, bedensel ve devinsel (psiko-motor) gelişim alt başlıkları altında ele alarak incelemek konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

1. Bedensel Gelişim: Gelişim alanlarının temelinde yer alması itibariyle diğer gelişim alanlarının ön koşuludur. Bedensel gelişim boy, ağırlık ve hacimde artışın yanı sıra, vücudun sistemlerinin kendilerinden beklenen fonksiyonları yerine getirecek du-

⁴⁵Bilgin, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁶Bilgin, *a.g.e.*, s. 77.

ruma gelmelerini de kapsar.⁴⁷ Bedensel gelişimin diğer gelişim alanlarından ayıran önemli bir özelliği gözlenebilir ve ölçülebilir olmasıdır.⁴⁸

2.Devinimsel (psiko-motor) Gelişim: Devin, (psiko-motor, hareket), bedenin denetim altına alınarak amaca uygun fonksiyonel hale getirilmesidir. Bedenin fonksiyonel olma durumu büyüme, olgunlaşma, öğrenme ve hazırbulunuşluk düzeyine ulaşmasına bağlıdır. Devinsel gelişimin temelinde doğumla birlikte getirilen refleksler vardır.⁴⁹ Refleks, insanın belli bir uyarıcıya istemsiz, belli, yalın ve kurulu tepkide bulunmasıdır. Refleksler ilkel beyin ve omurilik tarafından yönetilir; beyin kabuğunca denetlenirler.⁵⁰

Fiziksel gelişimi etkileyen faktörler ise kalıtım ve çevredir. Kalıtsal faktörlerin gelişim üzerinde inkârı mümkün olmayan etkisi olmasına rağmen, tek faktör de değildir. Bedensel özelliklerin anne karnındaki ilk oluşumla beraber değiştirilemez olması (ten, saç rengi, göz rengi, boy uzunluğu vs...) bedene ait organların gelişim ödevlerini(ki her organın farklı zamanlarda büyüüp gelişmesi) zamana bağlı olarak kazanmaları kalıtımın sınırları içerisinde olmakla beraber bunlara psikolojik, sosyal, çevresel faktörlerin de çok önemli etkileri bulunmaktadır.

Doğum öncesinde genetik faktörler bedensel bozukluklara ve zihinsel geriliklere neden olurken, doğum sırası ve sonrasında olumsuz çevresel faktörler gelişimde risk oluşturmaktadır. Örneğin; doğum sırasındaki zorluklar bebekte beyin travmalarına neden olmakta, doğum sonrasında beslenme, hormonal dengesizlikler, doğal afetler, ailenin ve toplumun sosyo-ekonomik durumu, sosyal hayatın gençlere gücünün üzerinde yüklediği sorumluluklar bütün gelişim alanlarını olumsuz etkilemektedir.⁵¹

İlkokulun ilk üç sınıfında çocukların büyümesinde gittikçe yavaşlayan bir süreç görülmektedir. Doğuştan gelen ve ilk çocukluk yıllarında devam eden erkek çocukların kız çocuklarına kıyasla biraz daha iri cüsseli görünümünün bu sınıflarda da devam ettiği görülmektedir. Erkek çocuklar bütün ilköğretim yıllarında kızlardan daha hareketli ve

⁴⁷Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 18.

⁴⁸Mehmet Değer, “Doğum Sonrası Dönem ve Fiziksel Gelişim” Eğitim Psikolojisi, Ed: İbrahim Yıldırım, Anı Yayıncılık, Ankara 2010, s.45.

⁴⁹Değer, *a.g.m.*, s.46.

⁵⁰İ. Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yayınları, Ankara 2005, s.110.

⁵¹Değer, *a.g.m.*, s.53.

kendi bedensel gücüne güvenli bir biçimde daha iddialı ve zorlamalı bir fiziksel aktivite içine girmiştir. Bunun yanı sıra kızlar ve erkeklerin oyun ilgileri 9-10 yaşa doğru kesin olarak farklılaşmaya başlamaktadır. Oyunda başarılı olamayan bir erkek çocuk grup dışı edilirken oyun becerisi olmayan kızlar gruplarından fazla bir tepki görmezler. Çocuğun bu çağa özgü önemli gelişim görevlerinden biri “oyun becerisi” kazanmasıdır. Bu gelişim görevinin başarılması bütün ilköğretim yıllarında önemini korumaktadır. O nedenle hantal ve beceriksiz erkek çocuklara oyun becerisi kazandırma amacıyla bu çocukların kendileri gibi erkek ve beceriksiz diğer erkek çocuklarla bir takım oluşturması teşvik edilmeli ve daha becerikli arkadaşlarının onların küçümsemesine meydan verilmemelidir.⁵²

Temel eğitime başlayan çocukların bilek, parmak kemikleri ve kasları ince işleri yapabilecek olgunluğa henüz ulaşmamıştır. Birinci sınıf öğrencileri incelik isteyen küçük el işlerini yapmada zorluk çekerler. Bu yaşlarda çocukların el, kol ve bacak kemikleri ağır işlere dayanıklı değildir. Öğrencilerin ağır yükleri uzun süre taşıması kemiklerin çarpılmasına yol açar.⁵³

Bu yaş çocuklarının devinsel yönden bireysel farklılıklar gösterdikleri bilinmektedir. Erkeklerin beden gücüne dayalı aktiviteleri kızlara oranla daha fazladır. Kızlar ince motor becerilerde okula başladığı yıllarda erkeklere oranla daha ileridirler. Devinsel beceriler büyük kaslardan küçük kasların gelişimine doğru bir sıra izler. Kalem tutma, yazı yazma, çizgi çalışmaları gibi beceriler küçük kasların gelişimine bağlı olup, yaşla birlikte artmaktadır.⁵⁴

Ergenlik çağını pek çok psikolog sosyal yönden yeniden doğuş çağı, yetişkinliğe geçişi sağlayıcı bir seri önemli gelişim görevlerini başarıma çağı, bireyin bağımsızlık savaşı verdiği çağ, zorlamalı yaşam dönemlerinin ilki olarak nitelemektedirler. Bunlar ergenlik çağının, kişiliğin gelişiminde ve uyumunda oldukça önemli ve önemli olduğu kadar da bunalımlı bir dönem olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü ergenlik çağının hemen başlangıcında görülen cinsel uyanış ve kişide gittikçe artan bağımsızlık gereksinimi, bireyin çok sınırlı yaşantıları ve toplumun engelleyici etkileri karşısında

⁵²Yadigar Kılıççı, “6-15 Yaş Öğrencilerinin Gelişimsel Güçleri ve Kişilik Gelişimini Kolaylaştırma”, *İlköğretimde Rehberlik*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s. 21.

⁵³Başaran, *a.g.e.*, s.92.

⁵⁴Değer, *a.g.m.*, s.49.

bireyde bunalım ve zorlanmalara neden olmaktadır. Bu zorlanmalar yetmiyormuşçasına toplumun öngördüğü ve bireyin başarmak zorunda olduğu bazı gelişim görevleri bireyin ciddi bir gelişim bunalımı içine düşmesine neden olmaktadır. Ergen bütün bu değişimlerin ve beklentilerin yarattığı bunalımları o ana kadar geliştirdiği ego gücüyle yenip bir kişilik bütünlüğüne ulaşması ve bu bütünlük içerisinde bütün çelişkileri uzlaştırması gerekmektedir. Bütün bu çalkantılar ergenlik çağının ilk yıllarına rastlamaktadır. Bu yıllar kızlarda 12-14, erkeklerde 14-16 yaşlarına rastlayarak başlangıç kızlarda altıncı, erkeklerde sekizinci sınıflara denk düşmektedir.⁵⁵

Biyolojik değişikliklerin ergenlik boyunca da devam etmesi zihinsel, sosyal ve duygusal alanlara da yansımakta, sahip olacağı kişilik üzerinde olumlu-olumsuz etkilere neden olmaktadır.

Ergenlik çağının ilk yıllarında bu çağa özgü gelişim görevlerinin çoğu henüz başarılmamış olup ergen bu görevleri başarma çabası ve zorlanması içinde gelişim krizleri yaşamaktadır. Bu görevler her ne kadar toplumun ve kültürün saptadığı davranış kalıpları olarak bireyi dışarıdan zorlasa da kişinin benliği olgunlaşma sonucu sahip olduğu enerjiyi boşaltmaya yönlendirebilecektir. Kişi bu sosyal beklentileri çok geçmeden kendi benliğinde özümseyip onları güdüleyici gereksinmelere dönüştürecektir. O nedenle gelişim görevlerini gerçekleştirme doğrultusunda yapılan çeşitli etkinlikler kişiye rahatlık ve güven sağlarken, onun çevresi tarafından beğenilmesine de neden olmaktadır. Toplumun uyum ölçütü saydığı bu görevler ergenin enerjisini yönlendirici, psikolojik dengesini bozma ve kurma niteliği kazanarak kişiyi güdüleyici gereksinmelerin kaynağı haline gelmektedir. Böylece her gelişim çağına özgü gelişim görevlerinin zamanında yerine getirilmesi, kişinin çevresiyle ahenkli ilişkiler kurmasına yol açmakta, başarısız gelişim görevi ise kişiliğin uyumunda bir sorun ve güvensizlik kaynağı oluşturmaktadır. Bu gelişim görevlerinin zamanında başarılmasında kişinin kendi benliğine karşı geliştirdiği güven ve saygı etkili olduğu kadar beklentilerini ortaya koyan sosyal çevrenin kişiye sunacağı güven ve ön yaşantıların fazla sınırlı, pekiştirmelerin fazla çelişkili olmaması gerekmektedir.⁵⁶

⁵⁵Kılıçcı, *a.g.m.*, s. 33.

⁵⁶Kılıçcı, *a.g.m.*, s. 34.

Bu dönemde, birden bire hızlı büyümenin etkisiyle ergende vücut koordinasyonunda yetersizlikler, psiko-motor becerilerde acemilikler gözlenebilir. Yemek tabağını düşürme, herhangi bir aracı tamir ederken kırma vb. davranışlar görülebilir. Ana-baba ve öğretmenler, ergenlik dönemindeki bu özelliğin farkında olarak, onu beceriksizlikle suçlamamalı; ergenin kendini algılayışı üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmamalıdır.⁵⁷

Yetişkin birey olma yolunda hızla ilerlerken birbirlerine model olma cinsiyetlerinin gerektirdiği rolleri yerine getirmede dikkat çekme, kendini dünyanın merkeziymiş gibi algılama, başına buyruk davranışla da ortaya çıkmaktadır. Bu davranışları sergileyen ergenin içinde fırtınalar kopmakta, bu fırtınanın durması ise ana baba ve eğitimcilerin ergeni tanıma anlama ve yönlendirme, ona rehberlik yapma yetenekleriyle yakından ilgilidir.⁵⁸ Ergenin bu dönemi olumlu bir şekilde atlatabilmesi için enerjisini olumlu bir biçimde yönlendirebileceği etkinliklere teşvik edilmelidir. Örneğin; spor, müzik, resim gibi, zihin-kas koordinasyonu gerektiren etkinlikleri yapabilmeleri için ergene uygun öğretme-öğrenme ortamları sağlanmalıdır.⁵⁹

2.2. Zihinsel Gelişim

Düşünme, öğrenme, hatırlama, yargıda bulunma, problem çözme ve iletişimle ilgili bütün bilişsel süreçlerdeki değişimleri içerir. Zihinsel gelişime etkileri nedeniyle kalıtsal ve çevresel etkenler de zihinsel gelişim süreci kapsamında ele alınır.⁶⁰ Zihinsel gelişim bazı kaynaklarda bilişsel gelişim olarak da ele alınır.

Bilişsel gelişim ile sosyal ve motor gelişim arasında işbirliği söz konusudur. Çocuğun çevresindeki insanlarla iletişim kurabilmesi için sosyal bakımdan gelişmiş olması gerekir. Dilini kullanması için bilişsel ve dil gelişiminde problem olmaması gerekir. Bilişsel gelişimde duygu, güdülenme ve kişilik özellikleri de etkili olmaktadır. Dil gelişimi ile bilişsel gelişim arasında paralel bir ilişki olduğu bilinmektedir. Fiziksel

⁵⁷Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 29.

⁵⁸Değer, *a.g.m.*, s.50.

⁵⁹Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 29.

⁶⁰Bilgin, *a.g.e.*,s.13.

yönden iyi gelişmiş çocuğun motor yetenekleri olgunlaşmıştır. Bu da dilini kullanmasında etkili olur.⁶¹

Çağdaş araştırmacılar zekânın birkaç değişik yönünü ve birçok yeteneği vurgulayan çoklu modelleri ön plana çıkarmaktadır. Örneğin Guilford'un Zekânın Yapısı Modeli, Sternberg'in Üçlü Zekâ Kuramı ve Gardner'in Çoklu Zekâ Kuramı bu modeller arasında sayılabilir.

Gardner'in çocuklar ve beyin hasarlı kişiler üzerinde yaptığı uzun çalışmalar "Çoklu Zekâ Kuramı'nın" ortaya çıkarmasını sağlamıştır. Gardner'in bu kuramla ulaştığı temel kanaat, zekânın tek bir yapıdan meydana gelmediği ve insanların en az birbirinden bağımsız yedi ayrı zekâyâ sahip olduğu ve bunların zaman içinde geliştirilebileceğidir. Zekâ alanlarının her biri önemlidir. Geleneksel yaklaşımın bir yansıması olarak sözel ve matematiksel alanda başarılı olanları zeki, diğer alanlarda başarılı olanları zeki değil diye nitelenmek yanlış olacaktır. Fareler ve beyin hasarlı kişiler üzerinde yapılan çalışmalar, zekâ alanlarıyla ilgili davranışların beyin hücrelerinin belli merkezlerinden yönetildiğini göstermektedir. Genetik olarak beyin hücreleri bazı bölgelerde daha güçlüdür ve bu bölgelerle ilgili etkinliklerde daha başarılı olmaktadır. Bireyler güçlü olunan bölgelere bağlı olarak bir ya da birkaç alanda yüksek performans gösterebilirler. Önemli olan bu alanların belirlenmesi ve tüm alanlara yönelik geliştirici etkinlikler planlanmasıdır. Son yıllarda sekizincisinden de söz edilen zekâ alanlarından yedisi öncelikle vurgulanmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1- Sözel-dilbilimsel zekâ: Dili hem sözlü hem de yazılı olarak etkin kullanma yeteneği.

2- Mantıksal-matematiksel zekâ: Rakamları etkin kullanma ve ortaya çıkan sonuçları iyi bir nedene bağlama yeteneği.

3- Müziksel zekâ: Ritme, sesin yüksekliğine ve melodiye duyarlık.

4- Uzaysal-görsel zekâ: Biçime, şekle, boşluğa, renge ve çizgiye duyarlık.

⁶¹Neriman Aral, v.d.,*Çocuk Gelişimi-2*, Ya-Pa Yayınları, İstanbul 2001, s.143.

5- Bedensel-duyusal zekâ: Düşünce ve duyguları ifade etmek için vücudu kullanabilme ve problemleri çözebilme yeteneği.

6- İçsel zekâ: Bireyin kendinin kuvvetli ve zayıf taraflarını, ruh halini, niyet ve isteklerini anlayabilmesi ve bunlardan yola çıkarak yaşamını daha etkin bir şekilde devam ettirebilmesi.

7- Kişiler arası zekâ: Diğer insanların ruh hallerini, duygularını, güdülerini ve niyetlerini, nasıl çalıştıklarını, onlarla nasıl ortaklaşa çalışılabileceğini anlayabilme, kişiler arası problemleri ve karışıklıkları çözebilme yeteneği.⁶²

Bu zekâ alanlarını dikkate alan bir eğitimi gerçekleştirebilmek için, birey merkezli bir yaklaşım gerekmektedir. Birey merkezli eğitim anlayışı, eğitim sisteminin bireylerin farklı zihinsel niteliklerine cevap vermesini gerekli görür. Bu anlayışa göre, geleneksel okul yaklaşımı bireylerin farklı yetenek özelliklerini dikkate almamaktadır. Oysa her çocuğun aynı konuları farklı yollarla öğrenebileceği birey merkezli bir eğitim sürdürüldüğünde, her öğrencinin kendi çizgisini bulması, kendini daha iyi hissetmesi mümkün olabilecektir. Farklı yetenek alanlarındaki çocuklara farklı öğrenme biçimleri sunulmakta ve bireysel farklılıklar dikkate alınmaktadır. Sadece standart bir yeterliğin bulunduğu, özellikle de sadece bir grup yetenek alanının ön planda tutulduğu bir sınıfta pek çok öğrenci kendini yetersiz hissedebilir ve sistemin dışında kalabilir. Bundan dolayı öğrencilerin yetenek alanlarının belirlenmesi, onların ne yapabileceklerini anlamak bakımından çok önemlidir.⁶³

Zihinsel gelişim konusunda Jean Piaget'in zihinsel (bilişsel) gelişim kuramını da unutmamak gerekir.

Piaget bilişsel gelişimin insanın olgunlaşma sürecine paralel dolayısıyla yaşa dayalı bir seyir izleyerek vuku bulduğunu ifade eder. Yine biyolojideki bilgisi ve tecrübesinden ötürü teorisinin temeli olarak dengeleme kavramını kullanır. Tıpkı biyolojik yapı ve organizmalarda olduğu gibi insan zihninin de gelişiminin temelini denge arayışı olduğu iddiasındadır. Bilindiği gibi bir dokuda yer alan hücrelerde

⁶²Ziya Selçuk, "Bireyi Tanıma Teknikleri", *İlköğretimde Rehberlik*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s.55.

⁶³Selçuk, *a.g.m.*, s.57.

herhangi bir madde eksildiğinde, dengesinde bir bozulma olur ve yeniden denge sağlamak için bu maddeyi temin ederler. Piaget biyolojide hemeostasis (denge) olarak bilinen bu dinamiği zihnimizin işleyiş ve gelişiminde de temel mekanizma olarak nitelendirir.

Piaget'e göre insanın zihinsel gelişiminin temeli biyolojik olgunlaşma sürecine dayanır. Piaget çocukların aktif düşünürler olduğunu ve sürekli olarak dünyayı anlamalarını ilerletmek, çabasında oldukları fikrindedir. Piaget bu anlamaları ya da anlamlandırmaları bilişsel dünyamızın yapı taşları olarak nitelendirdi. Piaget bunları şema terimiyle ifade etti. Piaget yaşamı sürekli bir şekilde yeniden anlamlandırmamızın dünyayı zihnimizde organize etme eğiliminde olduğumuzu savunur. Kimi yazarlar bu şemaları bilgisayar dosyalarına benzetir. Piaget'e göre insanlar var olan şemalarına uygun olmayan durum ve bilgilerle karşılaştıklarında zihinsel dengeleri bozulur. Bu dengeyi tekrar oluşturmak için üç mekanizmadan birini kullanırlar. Bu bilgileri var olan şemalarımızdan birine yerleştirmek. Yani varılan bilgi ve şemaların içinde asimile ederler. Buna özümleme der. Eğer yeni bilgi ya da yaşantıyı eski şemalara yerleştirmek dengeyi sağlayamıyorsa var olan şemaları bu yeni bilgi dâhilinde değiştirerek yeniden denge sağlanır. Buna da uyma der. Üçüncü bir mekanizma da, eğer bir yeni bilgiyi bu iki mekanizma ile işleyemediğimiz kadar bize yabancıysa o zaman da bu bilgiyi görmezden gelmek yeniden denge kurmakta kullandığımız bir yoldur. Buna örnek, hiç bilmediğimiz bir yabancı dilde konuşan iki insanın konuşmalarına kısa bir süre sonra hiç dikkat etmemektir.⁶⁴

Piaget'in kuramına göre ilköğretim dönemindeki öğrencilerin zihinsel (bilişsel) gelişimini somut işlemler ve soyut işlemler dönemi şeklinde iki dönemde incelemek mümkündür. Bu dönemlerin temel özellikleri ise şu şekildedir.

Somut işlemler evresinin belki de en temel özelliği, bu evrede miktarın korunum yeteneğinin kazanılmasıdır. Bu yetenek ayniyet, ödünleme ve tersine dönüştürme bilişsel süreçlerini anlamayla yakından ilişkilidir.

⁶⁴İbrahim Keklik, "Bilişsel Gelişim" *Eğitim Psikolojisi*, Ed: İbrahim Yıldırım, Anı Yayıncılık, Ankara 2010, s.63-64.

Somut işlemler evresindeki çocuklar, hızlı bir bilişsel gelişme gösterirler. Nesnelerin konumlarının ya da fiziksel yapılarındaki değişimlerin miktar, kütle, ağırlık, sayı gibi özelliklerde değişme yaratmadığını anlarlar. Başka bir anlatımla, tersine dönebilirlik ve korunum kavramlarını edinirler. Buna göre algılanan görüntülerin yanıltıcı olabileceğinin bilinciyle, gerçeği değişik açılardan test ederek anlamaya çalışırlar.⁶⁵

Somut işlemler evresinde, mantıklı düşünme sistemindeki gelişmelere rağmen, bu evredeki çocuklar henüz soyut fikir ve olasılıklara ilişkin denemeler geliştiremezler. Yani soyut düşünmede başarılı olamazlar.

Çocuk ilkokula geldiğinde, mantıklı bir düşünce sisteminden yoksundur. Uyarıcıların çok kısıtlı olduğu bir çevreden okula yeni gelen çocuklar, zihinsel gelişim yönünden henüz sezgisel düşünme basamağında bulunup eşyaları, en göze batıcı yönüyle, tek boyut üzerinde düşünebilir. Eşyaların ağırlık ve hacim değişmezliğini, korunum ilkesine bağlı bir biçimde düşünme yeteneğinden yoksundurlar. İlkokulda hayat bilgisi derslerinde gözlem yeteneğini artırma yönünde yapılan incelemeler ve sayı kavramı geliştirirken, somut eşyalar üzerinde yapılan işlemler çocuğun zihinsel gelişimini hızlandırıcı ve somut düşünce basamağına geçişini kolaylaştırıcı çalışmalardır. Somut düşünme, çocuğun gözüyle görebildiği ve duyu organları ile temasa geçebildiği eşyalar ve olaylar üzerinde çok boyutlu ve mantıkî bir düşünme biçimidir. Somut düşünme için de sayı ve zaman kavramlarının gelişmesi pek çok somut karşılaştırmalar ve katlamalı tahminler gerektirmektedir ve uyarıcı bolluğu olan sınıf ortamlarında bile pek çok kavramın öğrenilmesi çocuğun gelişim düzeyini aşmaktadır. Somut örnekler yanında sözel açıklamalar, deneyler, gösterimler (demonstrasyon) kavramların çeşitli boyut ve yönlerine göre olgunlaşmasına yardım etmekte olup, eşyaların görünebilen boyutları üzerindeki çok yönlü bir düşünmeye olanak vermektedir.⁶⁶

Sözcükler ve diğer semboller çocukların anlamalarını sağlamada çok az etkilidir. Çocuğun nesnelere tutması, hissetmesi sıralaması, onlarla işlemler yapması kavramları kazanmasına yardım edecek ve çocuk soyut düşünmeye kolaylıkla geçecektir Piaget ve

⁶⁵ Ayhan Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2001, s.40.

⁶⁶ Kılıçcı, *a.g.m.*, s. 22.

Bruner çocuğun öğretme-öğrenme ortamında daha çok kendi buluşlarıyla öğrenmesini önermektedir. Ancak Vygotsky, çocuğun öğrenmesinde yetişkinlerin ve daha gelişmiş diğer çocukların rolünü vurgulamaktadır. Ona göre doğrudan bire bir öğretim çok etkilidir. Bu durumda öğretmenler, öğrenmeyi sağlamada hem buluş yoluyla öğretimi hem de doğrudan öğretimi dengeli bir şekilde kullanmalıdırlar.⁶⁷

Soyut işlemler evresinde çok yönlü, soyut ve analitik düşünme başlar. Soyut işlemler olarak adlandırılan evrede, çocuk bir problemi çözmek için farklı denemeler kurar ve bunların her birini test ederek en doğru çözüme ulaşır. Başka bir anlatımla bu evrede bireyin mantık örüntüsü ve düşünme sistematigi bir yetişkininki kadar gelişmiştir. Soruna değişik açılardan bakabilen ve başkalarının görüş açılarını kavrayabilen bireyler, aynı zamanda olumlu sosyal ilişkiler içinde kendilerini geliştirirler. Başkalarının görüşleri ve değer yargılarını önemseyerek davranışlarını onların tepkide bulunma yollarına göre şekillendiren bireyler, toplumsal yaşama etkin biçimde katılırlar.⁶⁸

İlkokulun beşinci sınıfının ortalarına doğru çocuklar somut düşünce düzeyinden “soyut düşünme” düzeyine atlamış bulunmaktadır. Soyut düşünmeye geçildiğinde eğer belli bir konu ya da kavram üzerinde yeterince somut bilgisi varsa o konuyla ilgili soyut ilişkiler türetmesi kolaylaşmakta, kendi kafasındaki ilişkiler ve kavramlarla zihinsel olarak deneme yanılmayı yapabilmekte ve bir sonuca ulaşabilmektedir. Bu düzeye gelebilme sinir sisteminin olgunlaşmasını gerektirmektedir. Bu olgunluğa erişen çocuğa bir uyarıcı bolluğu içinde somuttan soyuta geçiş ilkesini iyi kullanabilen bir öğretmenin yardımı da gerekmektedir. Bu yardımın hedefine ulaşması, yanlış yapma korkusundan uzak, rahat bir sınıf ortamında yapılması ve çocuğun kendini serbestçe ifade etme girişimlerinin doğal bir biçimde ortaya çıkması ile mümkündür. Böylece çocuğun, doğru tepkileri için olduğu kadar, yanlış tepkileri için de geribildirim alması olanağı ortaya çıkmaktadır. Çocuğun yaptığı yanlışlar karşısında ona, neden o sonuca vardığı sorulmalı, onu yanlış yapmaya götüren öğrenilmemiş kavramlar ve diğer kavramlarla ilgili yanlış ilişkileri düzeltme fırsatları aranmalıdır. Hatta gerektiğinde somut örnek ve açıklamalara geri dönmelidir. Soyut düşünebilecek kadar olgunlaşmış bir çocuğun

⁶⁷Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 58.

⁶⁸Aydın, *a.g.e.*, s.42.

hemen her kavram ve konu için soyut düşünmesi mümkün değildir. Çünkü her kavramın çeşitli yönlerinin tam ve olgun bir yaşantı düzeyinde öğrenilmesi mümkün olmayabilir. Düşünmede gerektiğinde tekrar somut eşya ve açıklamalara dönüş soyut düşünmeyi kolaylaştırıcı olmaktadır. En geç gelişen kavramların sayısı ve kronoloji kavramları olduğu unutulmamalıdır.⁶⁹

6-8. sınıflar soyut düşünmeyi öğrenmenin kritik yıllarıdır. Bu düşünme biçimi daha sonraki yıllarda olgunlaşıp gelişecektir. Çocuğun geleceğe dönük planlar yapabilmesi ve kendi kendini tanıyarak kendini kabul edebilmesi yıllar boyu bir gelişimi ve soyut düşünme yeteneğinin kazanılmış olmasını gerektirir. Kişiliğin olgunlaşmasında soyut düşünme gerekli koşul olmakla beraber, yeterli bir koşul olmadığı da bir gerçektir. Soyut düşünmeye malzeme olabilecek yaşantıların zenginleşmesi gerekmektedir. O nedenle ergeni ilgilendiren konular üzerinde soyut düşünme yeteneğinin sınırlarını genişletici tartışmalara yer vermek, onları ders dışı okumalara yöneltmek ve okunanları değerlendirmek, toplumsal kuralların insan üzerindeki etkilerini eleştirmek soyut düşünmeyi geliştirmede vazgeçilmez etkinliklerdir. Akademik konuların hemen hepsinde transferi artırıcı yöntemlerle öğretim yapmak, soyut düşünmeyi geliştirmektedir.⁷⁰

2.3. Ahlak Gelişimi

Kişilik gelişiminin en önemli boyutlarından biri olan ahlak gelişimi, çocuğun toplumsallaşma süreci içinde, neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda bir bilinç geliştirmesi ile ilgilidir. Böylece bireyde oluşacak değerler sistemi gelişimsel bir süreç içinde ortaya çıkmaktadır.⁷¹

Hepimiz zaman zaman çevremizdeki insanların davranışlarını eleştiririz. Eleştirdiğimiz kişi hiç karşılaşmadığımız bir politikacı olabileceği gibi çok yakın bir arkadaşımız da olabilir. Aynı biçimde, bazı davranışlarımız çevremizdekiler tarafından hoş karşılanırken, bazıları da onaylanmayabilir. Hatta zaman zaman kendi kendimize bile "acaba doğru mu davranıyorum?" diye sorabiliriz. Her insanda "doğru ya da

⁶⁹Kılıçcı, *a.g.m.*, s. 30.

⁷⁰Kılıçcı, *a.g.m.*, s. 38.

⁷¹Handan Asude Başal, *Gelişim ve Psikoloji Nasıl Mutlu Bir Çocuk Yetiştirebiliriz*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s.169.

yanlış", "iyi ya da kötü", "yapılması hoş karşılanabilen ya da hiçbir şekilde kabul edilemeyen" davranışların neler olduğuna ilişkin yargılar bulunmaktadır. Bu yargılar; bireyin kendi davranış ve eylemlerini de belirleyen, neleri yapıp-yapmaması gerektiği konusundaki, bireye özgü inançlar ve değerler sisteminden kaynaklanmaktadır.⁷²

Toplumsal denetim mekanizmaları, toplumsal kuralları içerirler. Bunlar, insanlar arası ilişkileri düzenlerler. İlişkiler, bu kurallar çerçevesinde gerçekleşirler. Bu kuralların dışına çıkanlar çeşitli yaptırımlara uğrarlar. Törelere, normlar ve değerler toplumsal denetim mekanizmaları içerisinde üç dereceyi oluştururlar. Değerler, belirli bir toplumda, genel ve soyut düzeydedirler. Doğruluk, namus, başarı, dayanışma gibi çeşitli biçimlerde yer alırlar. Daha sonra bu değerlerin belirli bir role uygulandıkları zaman aldıkları biçimi gösteren normlar gelir. Değerler, bireysel ve gurupsal yaşamın düzenini sağlamak amacıyla norm ve törelere dönüşür. Yani değerlerin toplumsal etkinlik kazanmaları, norm ve törelere yoluyla sağlanır.⁷³

Piaget'e göre ergenlik ahlakî açıdan görünenden çok arka plandaki niyete göre değerlendirmelerde bulunan bir dönemdir. Gillian'a göre ise başkalarının daha etkili olduğu, başkalarının isteklerine göre değerlendirmelerde bulunan bir dönemdir. Kohlberg ergenlikteki ahlak gelişimini geleneksel dönem diye adlandırır. Bu dönemde ergen geleneklerin etkisiyle doğru ve yanlışları belirler.⁷⁴

Ahlak gelişimi ile ilgili kuramlardan bir tanesi Jean Piaget'in "Ahlak Gelişim Kuramı"dır. Piaget ahlak gelişimini bilişsel gelişime paralel olarak ele alır ve bunun üç temel evreden ibaret olduğunu savunur; ahlak öncesi evre (4-5 yaş), dışa bağımlı ahlak anlayışı evresi (6-10 yaş) ve ahlakî özerklik evresi (11 yaş ve sonrası).

İlk evrede çocuklar yetişkin otoritesine körü körüne bir bağlılık gösterir ve cezadan kaçınma çabasındadırlar. Bilindiği gibi, bu zaman aralığı Piaget'in duyuşsal motor ve işlem öncesi dönemlerine denk düşmektedir. Bebeklik döneminde başkalarının perspektiflerini (bakış açılarını) algılayabilmek zaten mümkün değildir. Yine, işlem

⁷²Münire Erden, Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi*, Arkadaş Yayınları, İstanbul 1997, s.102.

⁷³Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1995, s.117.

⁷⁴Sırrı Akbaba, "Eğitimin Psikolojik Temelleri", *Eğitim Bilimine Giriş*, Ed: Remzi Y. Kınca, Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s.94.

öncesi dönemde de benmerkezciliğin etkisiyle bu olası olmamaktadır. Piaget çocukların kurallar ve başkalarının hakları hakkında ilk bilgi sahibi olmalarının 5 yaşından sonra olduğunu ve bunda oyun ve akranlarla etkileşimin önemli rol oynadığını ifade eder. Ancak buradaki ahlak anlayışı dışa bağımlı bir anlayıştır. Başka bir deyimle, kurallar değiştirilemez ve her durumda herkes kurallara uymak zorundadır. Ayrıca, eğer istemeyerek beş bardak kırmışsanız isteyerek çok değerli bir fincanı kırmaktan daha olumsuz bir davranışta bulunmuşsunuzdur. Kısacası, davranışlar ahlakî açıdan değerlendirilirken davranışta bulunan bireyin niyetine bakmaksızın-somut sonuca göre yargılarda bulunurlar.⁷⁵

Ahlakî özerklik döneminde ise (11 yaş sonrası) çocuğun okul arkadaşları ve akran guruplarıyla sosyal etkileşimi artmış, sosyal çevresi genişlemiştir. Genişleyen bu sosyal çevrede ilişkiler ve etkileşimler de sıklaşmıştır. Çocuk etkileşimde bulunduğu akran gurupları ile işbirliği yapmak, görev üstlenmek ve gereksinimlere göre kurallar geliştirme bakımından yeni fikri yapılanmalar oluşturur. Böylece bilişsel gelişimlerdeki değişimlere koşut olarak, ahlak gelişiminde de gereksinimlere göre kuralların değiştirilebileceği, ya da yeni kurallar konulabileceği anlayışına ulaşırlar. Bu evrede kural çiğnenmesi durumunda ceza verilmesi otomatik bir kaçınılmazlık olarak görülmez. Kural çiğnenmiş ise, ihlal nedenleri ve içinde bulunulan durum ve niyet de göz önünde bulundurulur. Yine bu evrede kuralların insanlar tarafından oluşturulduğu ve gerektiğinde değiştirilebileceği bilincine ulaşır.⁷⁶

Ahlak gelişimi ile ilgili kuramlardan bir tanesi de Lawrence Kohlberg'in "Ahlak Gelişimi Kuramı"dır. Kohlberg'e göre ahlak, hak-haksızlık, doğru-yanlış, iyi-kötü konularında bilinçli yargılama ve karar vermeyi ve bu karar doğrultusunda davranışta bulunmayı kapsayan bilişsel bir yapıdır.⁷⁷

Kohlberg, dikkatini, ahlakî yargının; birey ve toplumsal yaşamındaki işlevi üzerinde yoğunlaştırmıştır. İngiltere, Türkiye, Meksika, Tayvan ve Kohlberg Malezya'da kent ve kırsal kesimde yaptığı araştırmalar ile farklı kültür ve toplumlardaki

⁷⁵ Ahmet Öztürk, Ahmet Akbaba, "Ahlak Gelişimi" *Eğitim Psikolojisi*, Ed: İbrahim Yıldırım, Anı Yayıncılık, Ankara 2010, s. 126.

⁷⁶ Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 64.

⁷⁷ Nermin Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, S.1, s.50.

ahlaki yargıların biçimlenişini gözlemlemiştir. Buralardan elde ettiği verileri kullanarak, ahlak gelişimini 3 düzey ve her düzey için iki aşama (toplam altı aşama) olarak ifade etmiştir. Başka bir ifadeyle, Kohlberg, araştırmasında bireylerin hangi durumlarda nasıl davrandıklarına değil, kendilerine verilen ahlaki ikilemlere verdikleri tepkilerine bakarak değerlendirmiştir. Kohlberg bireyleri gelişimsel bir aşamaya yerleştirirken, bu ikilemlere verdikleri tepkileri değil, tepkilerin nedeni olan gerekçeleri ölçüt almıştır. Piaget ile Kohlberg'in kuramsal yaklaşımları arasındaki önemli farklılık da bu noktada ortaya çıkmıştır. Piaget, ahlaki yapılanmanın, bilişsel gelişime paralel olarak gelişim gösterdiğini öne çıkarır. Bilişsel gelişim olarak, "somut işlemler" döneminde çocuğun ahlakî yargı ve uygulamaları ile "soyut işlemler" dönemindeki, kişilik olarak da "özerkliğin" gelişmeye başladığı evrede, ahlakî yargı ve uygulamaları doğal olarak farklıdır. Oysa "yasa" ve "yaşam" ikilemi karşısında gösterilecek ahlaki yargı, durumun nezaketinden kaynaklanmaktadır.⁷⁸

Kohlberg'e göre birey karşı karşıya kaldığı bir durum hakkında ahlakî yargıda bulunurken, bir ikilem içindedir ve bu ikilemlere vereceği ahlakî tepkiler sonucunda giderek kendi ahlak anlayışını oluşturmaktadır.⁷⁹

Ahlakî düşünmenin farklı düzeylerinde toplam üç düzey ve her düzeyde ikişer basamaktan altı basamak vardır. İlk önce maddi ve kendi davranışının yarar getirici sonuçların kodlanmasına odaklanır; sonra kişiler arası ve toplumsal beklentilerle özdeşleşir ve nihayet kişilerin kendi ahlaki prensiplerini kullandıkları bir düzeye ulaşır. Bu gelişim süreci evrensel ve de kendi akış sırası içinde değişmez olarak kabul edilmiştir.⁸⁰

1. Gelenek Öncesi Düzey: Henüz "doğru" ya da "yanlış"ı ayırt edebilecek bilişsel farkındalık yeterince gelişmediğinden, anne-babanın fiziksel üstünlük otoritesine bağımlıdırlar. Gerçekleşen durumun nedenleri değil, fiziksel ya da niceliksel sonuçlarına dayanarak yargıda bulunurlar. Kurallar önceden başkaları tarafından konulmuştur. Çocuk için ahlakî olan bunlara uymaktır.

⁷⁸Öztürk, *a.g.e.*, s. 128.

⁷⁹Gürhan Can, "Kişilik Gelişimi", *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2004, s.130.

⁸⁰Çiftçi, *a.g.m.*, s.53.

Aşama-1, Ceza ve İtaat Eğilimi: Bu düzeydeki çocuklar sadece otoriteye uyar ve cezalandırılmaktan kaçınırlar. Genel olarak olayların dış görünüşüne ve meydana gelen zararın büyüklüğüne bakarak karar verirler. Olayın gerisindeki neden önemli değildir. Etkinliğin fiziksel sonuçları, etkinliğin kötü ya da iyi olduğunu belirler. Örneğin bir çocuk, annesine yardım ederken on tane tabağı kazara düşürüp kırmıştır. Diğeri ise, annesi görmeden şeker alırken bir tek şekerliği düşürüp kırmıştır. Bu dönemdeki çocuklara, hangi çocuğun daha suçlu olduğu sorulduğunda; on tane tabak kıran çocuğun daha suçlu olduğunu belirtmişlerdir.

Aşama-2, Araçsal İlişkiler Eğilimi: Çocukların kendi ihtiyaç ve isteklerinin karşılanması önemlidir. Diğeri insanların da ilgilerinin farkına varırlar. Ancak, ahlaki yargıda bulunacakları zaman, başkalarının ihtiyaçlarını somut bir şekilde dikkate almakla birlikte, halâ birinci planda kendileri vardır. Ne kadar alırlarsa o kadar vermeleri söz konusudur. "Sen benim sırtımı kaşı, ben de seninkini" atasözüne uygun davranmaktadırlar.⁸¹

2. Geleneksel Düzey: Yavaş yavaş özgeciliğin öne çıkmaya başladığı bu evrede, grubun gereksinimleri, bireyinkinden öne geçebilmektedir. Grubun ilke ve yargılarına uymak, aile, küme ve ulus çıkarlarına öncelik vermek, bu evrenin belirgin özelliklerindedir. Birey için aile, grup ve ulus beklentileri, her şeyden önemlidir. Bu beklentiler yakın ve açık sonuçları düşünülmezsizin kabul edilir ve değerlidirler. Sosyal düzeni destekleme ve sadakat önemlidir. Kendi ihtiyaçları bazen grubunkilere göre ikinci planda kalır.⁸²

Aşama-3, Kişiler Arası Uyum Eğilimi: Bilişsel olarak "somut işlemler" dönemine girildiği bu aşamada çocuk, başkalarıyla işbirliği yaparak, onların beğenisini kazanmaya çalışırken, onların da mutlu olmasını sağlayacak iyi davranışlar sergilemeye çalışır. Empatisini geliştirerek, edimlerinde başkalarını da hesaba katarak, onları da memnun etme çabası içine girer.

Aşama-4, Kanun ve Düzen Eğilimi: Bu dönemde doğru davranış, otoriteye ve sosyal düzene uygun olarak kişinin görevini yerine getirmesidir. Artık, akran

⁸¹Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 66.

⁸²Öztürk, *a.g.e.*, s. 130.

gruplarının kurallarının yerini, toplumun kuralları ve kanunları almıştır. Kanunlar soru sorulmaksızın izlenir. Kanunlara uymayanlar asla onaylanmaz. Birçok yetişkin, muhtemelen bu dönemde kalır.⁸³

3. Gelenek Sonrası Düzey: Bu evreye ulaşmış bireyler, toplumsal düzen ve yasaları sorgulayabilmekte, bu otoritelerden bağımsız olarak değer ve ilkeler üretebilmektedirler. Çok az sayıda seçkinin ulaştığı bu evreye, ortaya çıkabilmesi durumunda ergenlikten başlayarak ilk yetişkinlikte görülebilir ve çok az yetişkinin ulaşabildiği düzeydir.⁸⁴

Aşama-5, Sosyal Sözleşme Eğilimi: Bu aşama, gelenek sonrası düzey içindedir. Kanunların kullanımı bireysel haklar eleştirici bir şekilde incelenir. Toplumun kanunları ve değerlerinin görelî ve topluma özgü olduğu kabul edilmektedir. Kanunların demokratik olarak değiştirilebileceği ilkesine sahiptirler. Kanunlar, sosyal düzeni korumak, temel yaşama ve özgürlük haklarını güvence altına almak için gerekli görülmektedir. Bu ahlâk gelişim düzeyine, yetişkinlerin ancak % 25'den azı gelebilmektedir.

Aşama-6, Evrensel Ahlak İlkeleri Eğilimi: Bu aşama ahlak gelişiminin sonuncu aşamasıdır. Kişi, ahlâk ilkelerini kendisi seçip oluşturur. Bu ilkeler, adalet, eşitlik, insan hakları gibi bazı soyut kavramlara dayalıdır. Bu ilkeleri ihlâl eden kanunlara uyulmamalıdır. Çünkü "adalet yasanın üstündedir." Bireyin haklarına saygı esastır.⁸⁵

Küçük çocukların bilişsel yapıları, kuralları ve ahlak ilkelerini anlamaya yeterli değildir. Bu nedenle, onlarla kuralları soyut semboller olan sözcüklerle tartışmak yerine, kuralları birlikte uygulayarak, yaşayarak benimsetmek gerekir. Kuralların nedenleri onların anlayabilecekleri şekilde eylemlerle ve somut yollarla açıklanmalıdır. Ana-baba ve öğretmenler her şeyden önce söylediklerini kendileri uygulayarak iyi birer model olmalıdırlar. Örneğin; yemekten önce el yıkama kuralı yetişkinlerle birlikte uygulanarak benimsetilebilir. Yemekten önce neden el yıkanması gerektiği; el yıkanmadığı takdirde hasta olunabileceği çocuğa resimlerle, video-kasetlerle, drama tekniğiyle gerçek olayları

⁸³Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 66.

⁸⁴Öztürk, *a.g.e.*, s. 131.

⁸⁵Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 67.

gözlemesi sağlanarak açıklanabilir. Böylece çocuğun, kuralı nedenleriyle kazanmasına yardım edilebilir.

Öğretmenler, gerek ilköğretimin ilk yıllarında, gerekse ergenlik döneminde çocukların hazırbulunuşluk düzeylerine uygun bazı gazete, televizyon haberlerini, gerçek ya da yapay durumları ele alarak tartışmalarını sağlamalıdır. Örneğin; "Bir ailede hasta olan bir kişiye karşı, diğer bireylerin yerine getirmesi gereken görevler", "bir ailedeki sorumluluk paylaşımı", daha ileri yaşlarda, "toplumda adaletin sağlanması için bireylere düşen sorumluluklar", "toplumun gelişimi için, bireylerin sahip olması gereken değerler", vb. daha birçok konuda, öğrencilerin formel ya da informel bir şekilde tartışmaları sağlanarak ahlak gelişiminin hızlanmasına katkıda bulunulmalıdır.⁸⁶

2.4. Sosyal Gelişim

İnsanın sosyalleşme süreci, ahlak gelişimini, yaşlılarıyla ve aile üyeleriyle ilişkilerini içermektedir. Evlilik, anne baba olma, çalışma, mesleki roller ve iş yaşamı gibi çeşitli yönleri de sosyal gelişim süreci içinde yer almaktadır.⁸⁷

Başkalarının keşfedilmesi kişinin kendisinin dışındaki kişilerle karşılıklı ve sağlıklı ilişkiler kurabilmesi demektir. Böyle ilişkilerin kurulabilmesi için bir takım beceriler gereklidir. İşte bu becerilere kısaca sosyal beceriler denir. Bu yüzden sosyal beceriler toplumsal bir canlı olduğu düşünülen insanın en önemli becerilerindedir. İnsanlar bu becerileri sayesinde bir arada yaşarlar. Toplumsal düzen insanların sosyal becerileri sayesinde işler. Toplumsal düzen bir yana, birey olarak insanın da ruh sağlığı onun diğer insanlarla sağlıklı ilişkiler kurmasına bağlı olduğundan sosyal beceriler bireyin ruh sağlığı için de yararlıdır.⁸⁸

İlkokul düzeyi, çocukların kişilik ve sosyal özelliklerinin gelişiminin önem kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde çocuklar başkalarının farkına varırlar. Daha önceki dönemlerde çocuk, henüz dünya ile başa çıkabilmek için gerekli altyapıyı oluşturma ve geliştirme çabası içindedir. Hatta Piaget'nin terimiyle benmerkezcidir;

⁸⁶Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 70.

⁸⁷Bilgin *a.g.e.*, s.13.

⁸⁸Hasan Bacanlı, "Sosyal Beceri Eğitimi", *İlköğretimde Rehberlik*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s.171.

sadece kendini düşünebilmektedir, başkasının perspektifini alabilecek durumda değildir, onların ne yaşadıklarını anlayamamaktadır. İlkokul dönemi benmerkezcilikten çıkma dönemidir, başka bir deyişle benmerkezciliğin dağılma dönemidir. Bunun diğer bir anlamı da çocuğun artık başkalarının başkaları olduğunu fark etmesi ve onların da kendisi gibi bir “ben” oluklarını kavrayabilmesi demektir. Bu özelliğin uzantıları oyunda ve sosyal ilişkilerde görülür. Çocuklar artık birlikte oynamaya başlarlar. Karşılıklı konuşmaya başlarlar. İşbirliği yapabilir hale gelirler. Kısacası, ilkokul dönemi başkalarının keşfedildiği dönemdir.⁸⁹

İlköğretim döneminde çocuk okuldaki arkadaşlarıyla birçok şeyleri paylaşmanın gereğini kavrayacak, onlarla yarışmanın anlamını öğrenecektir. Benlik sisteminde bir kontrol örüntüsü gelişecek ve ev dışındaki kimselerin yaşam tarzlarına uyum gösterebilecek kadar geleneksel davranışları benimser hale gelebilir. Bu benimsemede ödül ve cezanın etkileri önemli olmakla birlikte, ödül istenilen davranışı benimsetmekte daha etkili iken, ceza istenmeyen davranışın bastırılmasında o ölçüde etkiye sahip değildir. O nedenle çocuğun her olumsuz davranışını cezalandırma ve yerme yerine bir olumlu davranışı ödüllendirme ve övme fırsatını yakalamaya çalışmak doğru davranış örüntülerinin geliştirilmesinde daha emin yoldur. Çocuk toplumun beklentilerine uyarken okul öncesi dönemlerde ödül ve ceza çok önemli yöntem iken artık okula geldiğinde benliğinde "bana iyi çocuk desinler" ihtiyacı daha etkin bir belirleyici hale gelmeye başlayacaktır. Ona iyi çocuk dedirten davranışlar da gittikçe önemli hale gelecek, böylece "*kurala kural olduğu için uyma*" gereği gibi, toplumsal kurallara uyma konusunda çok önemli bir aşamaya ulaşılmış olacaktır. Toplumsal değerlere ilişkin bu aşama çocuğun düşünce sisteminde yer alan somut düşünme biçimiyle desteklenerek daha sonraki daha olgun ve daha gelişmiş yeni uyum ve düşünme biçimlerine temel oluşturacaktır. Bütün bunların gelişip olgunlaşmasında öğretmen beğenisi çok önemli olmakla birlikte yavaş yavaş 9-10 yaşlarına doğru arkadaş beğenisi de yeni bir yaptırım değeri kazanmaya başlayacaktır. Bu nedenle çocuğun başkaları ve arkadaşları yanında otorite tarafından beğenilmiş olmasının güdüleyici etkisi daha fazla olmaktadır.

Çocuğun başkalarıyla gittikçe artan bir geçim yeteneği kazanması, onun sosyal gelişimine işaret etmektedir. Bu yeteneğin kazanılmasında bireyin kendi yetenekleri

⁸⁹Bacanlı, *a.g.m.*, s.171.

kadar içinde yaşadığı çevrenin nitelikleri de önemlidir. Çocuğun evde güvenlik ve sevgi ihtiyacı yeterince karşılanmış ise ve okulda nelerin yapıp nelerin yapılmayacağı konusunda açık seçik bir biçimde uyarılmış ise çocuk toplumsal kurallara uyma yönünden çaba ve istek gösterir. Eğer öğretmen öğrencilerinden evde yeterli sevgi ve özen görmemiş olanlara özel bir ilgi ve sevgi göstermede biraz cömert davranırsa bu çocuklarda çok geçmeden toplumsal kurallara uyma ve öğretmen beğenisini koruma yönünden diğer öğrencilerden hiç de aşağı kalmayabilir. Bireyin başkaları ile birlikte oluşu onu tehdit edici olmamalı, ayrıca bireyin kendisi başkalarının güvenliğini tehdit edici olmamalıdır. Benzer toplumsal çevrelerden gelen çocuklar değerler ve kurallara uyma yönünden benzer davranışlar ortaya koyarak birbirleri yanında tehditten çok güven duyarlar. Burada çocuğun kendi psikolojik yapısı da önemlidir. Aşırı sevgi ve koruma içinde büyüyen sağlık yönünden problemlili olan çocuklar arkadaşları ile birlikte iken öğretmenin eşit ilgi ve sevgisini paylaşma onlara yeterli gelmeyebilir. Diğer yönden bu çocuklara öğretmenin aşırı ilgi ve koruma göstermesi de sakıncalıdır. Çünkü diğer öğrenciler bu tutumu bir yandan gıpta, diğer yönden düşmanlık duyguları içinde izleyeceklerdir. Ayrıca bu çocukların duygusal bağımsızlık kazanmaları da güçleşecektir. Öğretmenin kendisi bu tip çocuklara göstereceği ilgi ve sevginin dozunu da makul bir düzeyde tutmaya çalışması gerekmektedir.⁹⁰

Son çocukluk döneminde çocuklar büyüklerinden birtakım değer yargılarını öğrenirler. Görgü kurallarını ve ahlâk esaslarını benimserler. Şayet çocuklar, büyüklerinden ahlâk ve görgü kurallarını doğru bir şekilde öğrenemez, “iyi”, “kötü” gibi değer yargılarına sahip olamazlarsa, bunların yerine başka yollarla ve tesadüfen karşılaştıkları değer yargılarını benimsemeye başlarlar. Büyükler de belki o zaman uyanırlar. Fakat bu sefer de iş işten geçmiş olabilir. Çünkü artık "karşılarında, işbirliğine değil, savaşa hazır güçler bulurlar. Çocuklar artık bağımsız olmak, kişilik kazanmak yolunda adım atmaya başlamışlardır. Yetişkinlere başkaldırırlar. Aralarındaki parolalar ve şifrelerle, yetişkinlerin her şeyi bilemeyeceklerini göstermek isterler.⁹¹

Ergenliğin ilk yıllarında kendi cinsel kimliğini kazanmasında kendi cinsinden ebeveyn ile özdeşim kurması önemli olmaktadır. Evde küçümsenen bir ebeveynle

⁹⁰Kılıçcı, *ag.m.*,s. 23.

⁹¹Beyza Bilgin, "Çocuklarımıza İnsancıl Davranışları Nasıl Kazandırabiliriz?" *M.E.B. Din Öğretimi Dergisi*. Ankara 1991, S. 26, s. 27.

özdeşim kusurlu olurken çocuğuyla sıcak ilişkiler kurabilen bir ebeveyn ile özdeşim daha kolay olmaktadır. Kadın ve erkek rollerinin açık seçik bir biçimde görüldüğü ailelerde çocuk kendi cinsine özgü kalıpsal davranış örüntüleri geliştirebilirken bu rollerin kesin sınırlarla ayrılmadığı ya da kendi cinsinden bir ebeveynin bulunmadığı ailelerde gencin kendi kişisel kimliğini geliştirmesi güçtür. Evde kendi cinsinden büyük bir kardeşin varlığı bile bu özdeşimi kolaylaştırmaktadır. Gene gencin ana-babasının çocukluğundan başlayarak karşı cinsten bir evlat sahibi olmaya duyduğu özlemi sözlerine ve çocuğun dış görünümüne yansıtması onun cinsel özdeşimi üzerinde ve cinsel kimliğini kabul etmede sorun yaratmaktadır. Ailede çocukluktan beri yaşanan cinsellikle ilgili olan bütün olumlu olumsuz etkiler ergenlik yıllarında beliren cinsel olgularla yeniden biçimlenecektir.⁹²

Çocuğun sosyal gelişmesinde ilk ve en önemli etki ve katkı aileden gelir. Çocuk, aile içinde büyüklerini taklit ederek büyür. Bir başka ifade ile aile içindeki büyüklerin tutum ve davranışları sirayet yoluyla çocuğa yansır. Eğer aile bireyleri, kişilik ve karakter bakımından olgun, tutarlı ve dengeli iseler, çocukların da kişilik ve karakterleri aynı şekilde tutarlı ve dengeli olur. Bu durum onların sosyal gelişimlerinde olumlu etki yapar. Aksi takdirde çocuğun kişilik ve karakterinde tutarsızlıklar görülür ve sosyal gelişmesi olumsuz yönde olur.

Çocukların sosyalleşmesinde olumlu rol oynayan hususlardan biri, aile ortamındaki sevgiye dayalı hoşgörülü anlayıştır. Karşılıklı sevgi ve saygının olduğu, büyük-küçük herkesin birbirlerinin fikirlerine, düşüncelerine değer verdiği bir aile ortamında yetişen çocuklar rahat olmaktadır. Onlar arkadaşlarıyla daha kolay ilişki kurabilmektedirler. Sosyal hayatta daha girişken ve başarılı olabilmektedirler. Kendi kendilerine fikir üretebilmekte ve bunu herkese rahatlıkla anlatabilmektedirler.⁹³

Aileden sonra okul, çocuk için yeni bir sosyal çevredir. İlkokula başlayan çocuk burada çok yeni ve farklı bir ortam bulur. Okulda çocuk, ailede uymak zorunda olduklarından farklı kurallarla karşılaşır. Yeni ve çok sayıda arkadaşı olur. Bu durum,

⁹²Kılıçcı, *ag.m.*,s. 39.

⁹³ Mustafa Öcal, “Çocukta Sosyal Gelişim”, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Ed: Halis Ayhan, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s.147.

çocuk için bir bakıma güçlükler ve sıkıntılar demektir. Ama diğer bakımdan, yani sosyal gelişim açısından ise, son derecede hayati önem taşımaktadır.

Eğer çocuklar, okul öncesi dönemlerinde iyi bir ortamda yetişmiş, ilişkiler bakımından zengin bir çevreden gelmişlerse, okula ve sınıfa kolay uyum sağlarlar. Aksi takdirde, uyum güçlüğü çekerler. Çünkü okul, bir bakıma evde kazanılan eğitimin sınındığı yerdir. Çocuğun okula uyumu ve başarısı, ana-babanın yetiştirmedeki başarısının bir ölçüsüdür. Ancak okula başlamakla, ana-babanın eğitici görevini tümünden öğretmene aktardığını düşünmek de yanlış olur. Genel anlamda eğitim, evde ve okulda ortaklaşa yürütülür.⁹⁴

Öğrenciler dış dünyadaki olguları öğrenmek kadar, kendilerini de anlamaya çalışmalıdırlar. Bu nedenle öğretmenler, öğrencilerini yetişkin yaşamına hazırlarken, onların teorik bilgilerle donanmış bireyler olmaları yanında, kendilerini seven, sahip oldukları potansiyellerine güvenen, kendileriyle barışık, olumlu ve olumsuz yönlerini birlikte kabul eden, hem kendileri hem de diğer insanlarla barış içinde yaşamayı öğrenmiş ve bireyselliklerini içinde yaşadıkları toplumla çatışmadan ortaya koyabilen insanlar olarak yetişmelerine de önem vermelidirler.⁹⁵

Çocuk, “ahlâkı bozular, iyi terbiye edilemez...” gibi bir takım mülâhazalarla eve hapsedilmemelidir. Mümkün olduğu kadar evde, sokakta ve okulda çok çocukla arkadaş olmasına imkân ve fırsat verilmelidir. Bu konuda onlara karşı hoşgörülü davranılmalıdır. Çünkü çocuk, arkadaş grubu içinde sosyalleşecek, görev ve sorumluluk bilincine ulaşacak ve o şekilde sosyal gelişimini devam ettirecektir.

Çocukluğundan itibaren sosyal gelişimini iyi ve sağlıklı olarak devam ettiren ve hayata o şekilde hazırlanan insanlardan oluşan toplum, daha az problemlidir. O toplumda sosyal dayanışmaya ve toplumsal kalkınmaya önem ve değer verilir. Netice olarak, maddî ve manevî yönden daha huzurlu bir toplum ortaya çıkar.⁹⁶

⁹⁴Öcal, *a.g.m.*, s. 149.

⁹⁵Metin Pişkin, “Özsaygıyı Geliştirme Eğitimi”, *İlköğretimde Rehberlik*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s.96.

⁹⁶Öcal, *a.g.m.*, s. 156.

2.5. Benlik Gelişimi

Benlik kavramı bireyin zihinsel ve fiziksel özelliklerinin toplamı ve bireyin sahip olduğu bütün bu özelliklere ilişkin kendini değerlendirmesi olarak tanımlanabilir. Benlik kavramının bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olmak üzere üç boyutu vardır. Söz konusu kavram ayrıca, benlik imgesi, ideal benlik ve özsaygı gibi üç alanda gelişme göstermektedir. Benlik kavramını bir bakıma ideal benlik, benlik imgesi ve özsaygı kavramını içine alan şemsiye bir kavram olarak görebiliriz. Bu şemsiyenin altındaki üç kavramın yani benlik imgesinin, ideal benliğin ve özsaygının gelişimi, bu şemsiye kavramın gelişimiyle ilişkilidir.⁹⁷

Benlik imgesi bireyin sahip olduğu zihinsel ve fiziksel özelliklerinin farkında olmasıdır. Bu da, ailede anne-babanın çocuğa ilişkin sözlü ya da sözel olmayan tavırlarıyla oluşmaya başlar. Çocuğun ailede sevilip sevilmemesi, zeki ve akıllı olarak ya da aptal olarak görülmesi onun kendisine ilişkin bir imge oluşturmasına etki eder. Çocuğun zamanla sahip olduğu özelliklerinin farkına daha çok varmasıyla bu süreç, yani benlik imgesinin oluşumu hız kazanır. Çocuğun okula başlaması, ona yaşamında ilk kez karşılaştığı yeni deneyimler kazandırır. Örneğin okuldaki diğer çocuklar tarafından sevilip sevilmemesi, popüler biri olarak görülüp görülmemesi, aranan bir arkadaş olarak görülüp görülmemesi gibi. Çocuğun okul yaşantısı ne kadar zengin olursa, sahip olduğu zihinsel ve fiziksel özelliklerinin farkına varması da o kadar hızlı olur. Gerçekte çocuk ne kadar çok yaşantı ve deneyime sahip olursa onun kendine ilişkin benlik imgesi da o kadar zengin olur denebilir.⁹⁸

Erik Erikson'un Psiko- Sosyal Gelişim Kuramı: Erikson'a göre, insanın yaşamında belli başlı sekiz kritik dönem vardır. Bu her dönemde de atlatılması gereken bir kriz, bir çatışma bulunmaktadır. İnsanların sağlıklı bir kişilik kazanmalarında bu krizlerin ya da çatışmaların başarılı olarak atlatılması önem taşımaktadır. Bir evredeki krizin başarılı olarak atlatılması, kendinden sonraki evre için sağlıklı temeller oluşturur. Eğer bir dönemdeki kriz tam olarak çözümlenemezse Freud'un kuramında olduğu gibi birey, o döneme takılıp kalmaz. Ancak, yaşamının daha sonraki dönemlerinde de bu kriz devam eder, çözümleninceye kadar problem yaratır. Örneğin; bebeklik çağı krizi

⁹⁷Pişkin, *a.g.m.*, s.97.

⁹⁸Pişkin, *a.g.m.*, s.98.

olan güvensizlik ergenlik çağı krizi olan kimlik karmaşası birçok yetişkinde de gözlenebilmektedir.⁹⁹

Sağlıklı kişilik gelişimi için olumlu olarak çözümlenmesi gereken krizler ve bunların yer aldığı dönemler aşağıda sırasıyla verilmiştir.

1. Evre, Temel Güvene Karşı Güvensizlik (0-18 ay).
2. Evre, Özerkliğe Karşı Şüphe ve Utanç (18 ay- 3 yaş).
3. Evre, Girişkenliğe Karşı Suçluluk (3-6 yaş).
4. Evre, Çalışkanlığa Karşı Aşağılık Duygusu (6-12 yaş).
5. Evre, Kimlik Kazanmaya Karşı Rol Karışıklığı (12-18 yaş).
6. Evre, Yakınlığa Karşı Yalnızlık (yetişkinlik dönemi).
7. Evre, Üretkenliğe Karşı Durgunluk (orta yaş dönemi).
8. Evre, Benlik Bütünlüğüne Karşı Umutsuzluk (yaşlılık dönemi).

İlköğretim dönemi öğrencilerini dikkate aldığımızda iki dönem öne çıkmaktadır. Bu bölümde daha çok bu iki dönem üzerinde durulacaktır.

4.Evre, Çalışkanlığa Karşı Aşağılık Duygusu (6-12 yaş): Başarıya karşı aşağılık duygusu dönemi, altı yaşından on iki yaşına kadar sürer. Erikson'a göre birey, kişilik gelişimi dönemlerinden ilkinde "bana ne verildiyse ben oyum" ikincisinde "ne yaparsam oyum", üçüncüsünde "hayal ettiğim şeyi olacak kişiyim", dördüncüsünde "ne öğrenirsem oyum" inancına sahiptir. Bu dönemde çocuğun okula gitmesiyle sosyal dünyasında büyük bir genişleme meydana gelmiştir. Arkadaşlar ve öğretmenin çocuk üstündeki etkisi artarken ana-babanın etkisi giderek azalmıştır.

Çocukta işi planlama, işbirliği yapma, öğrenme ve işi başarma özel bir öneme sahiptir. Başarma, çalışkanlık duygusunu getirir. Çocuğun kendine ve yeteneklerine karşı olumlu bir tutum geliştirmesine yardım eder. Gelecekteki başarılarının temellerini oluşturan akademik özgüven gelişir. Aksi durumda ise başarısızlıklar, çocuğun kendine

⁹⁹Senemoğlu, a.g.e., s. 75.

karşı olumsuz tutum ve yetersizlik duygusu geliştirmesine neden olur ve gelecekteki öğrenmelerini engeller.¹⁰⁰

Bu dönemdeki çocuk, bir şeyler üretmek ve başarılı olmak için çabalar. Çevresinden destek görürse daha fazla çalışır. Aksi halde yaptıklarının değersiz olduğu düşüncesiyle aşağılık duygusu yaşayabilir. Ayrıca bu dönemde, çocuğun hayatına giren öğretmenin davranışları da son derece önemlidir.¹⁰¹

Konuyla ilgili örnek Olay:

Bugün inşaat yüksek mühendisi olan Ahmet Bey'in ilkökul öğretmenine ilişkin şöyle bir anısı vardır:

İlkokulu bitirmek üzeredir. Öğretmenleri çocuklara hangi alanlara yönelecekleri konusunda önerilerde bulunmaktadır. Sıra Ahmet'e geldiğinde öğretmen; "Sen sakın matematikle ilgili bir alan seçme, başarılı olamazsın" der. İlkokul döneminde çocuk olan Ahmet'te bu sözler öylesine yerleşir ki ortaokula gittiğinde bütün derslerde çok başarılı olmasına rağmen matematiği bir türlü başaramamaktadır. Ahmet, matematik dersine çalışmaya başladığında ilkökul öğretmenin sözleri kulağında çınlamakta ve bu onu engellemektedir. Ahmet, zorla matematikten geçer ve ortaokulu tamamlar. Lisede matematik dersinin öğretmeni, öğrencileri yüreklendirir ve herkesin matematiği öğrenebileceğini, başarılı olacağını söyler. Bu sözler Ahmet'e de cesaret verir. Ahmet o yıl matematiği başarabildiğini görünce daha çok çalışarak matematikte çok başarılı olur. Bugün Ahmet, Orta Doğu Teknik Üniversitesinden mezun bir inşaat mühendisidir.¹⁰²

Bu dönem çocuklarında hangi duygunun gelişeceğinde ve çocuğun kişiliğini şekillendirmede öğretmenler ve ebeveynler belirleyici rol oynarlar. Her iki grup da çocuklar arasında bireysel farklılıklar olduğunu unutmamalıdır. Öğrencilerin başarısızlığı vurgulanmamalı, başarısızlık etiketlenmemelidir. Yetersizlik ve başarısızlık durumlarında öğrenci başarabileceği alanlara yöneltilerek desteklenmelidir. Küçük başarılar pekiştirilmeli, daha üst düzeyde başarılar için çocuk yüreklendirilmelidir.

¹⁰⁰Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁰¹Karacoşkun, *a.g.m.*, s. 102.

¹⁰²Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 78.

Çocuğun ilgi alanı dışındaki gelişim düzeyinin üstündeki başarı beklentileri çocukta kolayca yetersizlik duygusuna dönüşebilir. Çocuğun cesaretini kırabilir.¹⁰³

5.Evre, Kimlik Kazanmaya Karşı Rol Karışıklığı (12-18 yaş): Kimlik kazanmaya karşı rol karmaşası dönemi 12-18 yaşları kapsar. Ergenlik dönemi sırasında “Ben kimim?” sorusu çok önemli hale gelir. Ergen, bu soruyu cevaplarırken, ana-babasından çok, akran gruplarından etkilenir. Hızlı bir fizyolojik ve fiziksel değişme içindeyken aynı zamanda, gelecekteki eğitimi, kariyeri hakkında yeni kararlar verme baskısı, daha önce oluşturduğu psiko-sosyal kimliğini gözden geçirmeye zorlar. Ergenlik dönemi değişme zamanıdır. Ergenin cevap bulması gereken birçok soru vardır. Bunlardan bazıları, “Çocuk mu, yoksa yetişkin miyim?” “Bir gün baba ya da anne olacak mıyım?”, “Başarılı mı yoksa başarısız mı olacağım?” vb. şeklindedir.¹⁰⁴

Ergenlik çağını kapsayan ve kişinin çocuk kimliğinden yetişkin kimliğine geçtiği bu dönemde birçok sorumluluk belirsizlikleri ve problemler söz konusu olmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan “kimlik krizi” bunlardan biridir. Genç, ana-babayla çatışmalar yaşayabilmekte ve kendine bir model aramaktadır. Özdeşim yaparken, modeller onu çocuk kalmayı tercih etme yahut yaşının üzerinde davranışlar göstermeye yönlendirebilmektedir. Ergen, artık daimi bir kimlik kazanma uğraşısı içindedir. Bağımsız ve yeterli bir kişilik ve kimlik geliştirilmediği takdirde rol karşılığı ortaya çıkmaktadır. Rol arayışında bunalıma düşen kimseler, moratoryuma yani bazı duyguları ertelemeye girmektedirler.¹⁰⁵

Benlik imgesinin gelişim süreci ailede başlamakla birlikte, bu süreç çocuğun okula başlamasıyla hız kazanır. Okula başlayan çocuk böylece toplumun ağırlığını ilk kez ciddi biçimde üzerinde hisseder. İdeal benliğin bir parçası olan beden imgesi ailede anne-babanın çocuğun bedeninin şekli ve ölçüsüne ilişkin yaptıkları yorumların etkisiyle bu dönemde de önemini korur. Gerçekte bireyin bedenine ilişkin imgesi olan beden imgesi ilk ortaya çıkan imgelerden biridir. Çocuk bu dönemde kendisini sürekli çevresindeki diğer insanlarla karşılaştırır. Çocuğun benlik imgesinin oluşumunda kendini özellikle akranları ile karşılaştırması önemli bir yer tutar. Bu karşılaştırma

¹⁰³Ramazan Arı, *Gelişim ve Öğrenme*, Atlas Kitapevi, Konya 2003, s.82.

¹⁰⁴Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁰⁵Karacoşkun, *a.g.m.*, s. 103.

özellikle de ergenlik döneminde oldukça belirgindir. Basın-yayın organlarında boy gösteren medya dünyasının popüler bireylerinin örnek alınması da yine bu dönemde oldukça yaygın olarak gözlenir.¹⁰⁶

Öğretmenler öğrencilerinin bilgi ve beceri düzeylerini yükseltmek gibi en temel görevleri yanında, onların ruh sağlığını koruma ve geliştirme gibi görevlerinin de olduğunu unutmamalıdır. Çünkü ruh sağlığı yerinde bir toplum oluşturma hedefi ancak kendisine güvenen, kendisi hakkında olumlu düşünen ve özsaygı düzeyi yüksek bireyler yetiştirmekle gerçekleşir. Aslında öğretmenler öğrencilerinin sosyal ve kişilik gelişimlerine önem vermekle, aynı zamanda onların okul başarılarına da yardım etmiş olacaktırlar.¹⁰⁷

¹⁰⁶Pişkin, *a.g.m.*, s. 100.

¹⁰⁷Pişkin, *a.g.m.*, s.95.

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞER EĞİTİMİ

1. DEĞER KAVRAMI

1.1.Değer

Değer kavramı Latince “kıymetli olmak”, “güçlü olmak” anlamlarına gelen “valere” kökünden türemiştir. Her türlü sosyal alan için önemli olan değer, çok farklı disiplinler tarafından ele alınmış, çıkış noktasına bağlı olarak da bir-birinden az çok farklı tanımlar ortaya konmuştur. Felsefe, Antropoloji, Psikoloji, Sosyoloji ve İlahiyat alanlarında ince ayrımlar taşıyan bu tanımların ortak yönü, mahiyetinden çok, özelliğinin ne olduğu veya ne işe yaradığına dikkat çekilmesidir.¹⁰⁸

Değer, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddî ve manevî öğelerin bütünü olarak nitelendirilebilir. Değer nesne ve olayların bir toplum, bir sınıf ya da bir insan bakımından taşıdığı önemi belirleyen niteliği olarak da tanımlanabilir. Bir toplum, bir sınıf ya da bir insan için önem taşıyan nesne ve olaylar değer tanımı içerisinde yer almaktadır.¹⁰⁹

Değer, sözlüklerde arzu edilen, ilgi duyulup peşinden koşulan, ayar ölçüsü olarak kullanılan şey anlamlarına gelmektedir. Değer, dinden ekonomiye, psikolojiden sosyolojiye kadar değişik alanlarda kullanılan bir kavramdır. Meselâ bir şeyin fiyatı derken ekonomik açıdan bir değerden söz etmiş oluyoruz. Felsefî çevrelerde antikçağdan beri bilinmekle birlikte sosyal bilimlerde kullanımının tarihi eski değildir. Yaklaşık yüzyıllık bir geçmişe sahiptir.¹¹⁰

Değer Çelikkaya tarafından, bir toplum, bir inanç, bir ideoloji içinde veya insanlar arasında kabul edilmiş, benimsenmiş ve yaşatılmakta olan toplumsal, insani,

¹⁰⁸ Aydın, *a.g.e.*, s.40.

¹⁰⁹ *Büyük Sözlük*, T.D.K Yayınları, Kaynak: <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2012).

¹¹⁰ Mustafa Aydın, “Değerler İşlevleri ve Ahlak”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 2011, Sayı.19, s.39.

ideolojik veya ilahi kaynaklı her türlü duyuş, düşünüş, davranış, kural ya da kıymetler olarak tanımlanmıştır.¹¹¹

Değerler, belirli bir durumu bir diğerine tercih etme eğilimi olarak da tanımlanmaktadır. Değerler, davranışlara kaynaklık eden ve onları yargılamaya yarayan anlayışlardır. Değerler, ayrıca bireylerin neyi önemli gördüklerini tanımlayarak; istekleri, tercihleri, arzu edilen ve edilmeyen durumları gösterir.¹¹²

Max Scheler ve Nicolai Hartmann'a göre değer; kişinin, isteyen, gereksinme duyan, erek koyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şeydir. İnsanların gereksinme, duyma biçimi ve istemelerinin türlü türlü oluşu, değerlemeleri de çoğalttığından sayısız değer türleriyle karşılaşılır. Ayrıca, birine yüksek bir değer olarak görünen bir şey, bir başkasına değeri az ya da değersiz görünebilir. Her türlü deneysel yaşantının dışında, insanın isteme, duyma ve eğilimlerinden bağımsız olan, kendi başına var olan "kendinde değer"i kabul eden felsefi görüşe göre, aralarında bir aşama düzeni olan bu değerler bir "değerler alanı" kurarlar.¹¹³

Ayrıca değer, arzu edilen, arzu edilebilen şey, olaylarla ilgili insan tutumu demektir. Değerler, ideal davranış biçimleri veya hayat amaçları hakkındaki inançlarımız, davranışlarımıza yön gösteren ölçülerdir. Diğer bir tanımla, değer, bir nesneye, varlığa veya faaliyete, bireysel ve toplumsal açıdan tanınan önem ya da üstünlük demektir. Bir şeyin sahip olduğu kıymet yani niteliğe değer dediğimiz gibi; arzu edilen, kişilerin hayatlarına kılavuzluk eden, bizim yanımızda önem dereceleri olan hedeflerimize de değer diyoruz. Davranışlarımıza ve hayatımıza yön veren değerlerin, diğer fiziksel varlıklar gibi somut bir mevcudiyeti yoktur. Değerler ancak eylemle birlikte ortaya çıkar. Biz, adalet ve dostluk değerlerini somut olarak, adil ve dost insanlarda görebiliriz.¹¹⁴

Değerler, bireylerin kendisi ile ilgili inançlarını içerir. Değerler duyuşsal alanın kendi kendini kontrol becerisini içeren, belirlenmiş amaçlara doğru yol gösterici

¹¹¹Hasan Çelikkaya, *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi*, Alfa Yayınları, İstanbul 1996, s.168.

¹¹²Ali Rıza Erdem, "Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, c. 1(4), s.56.

¹¹³*Büyük Sözlük*, T.D.K Yayınları, Kaynak: <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2012).

¹¹⁴M. Zeki Aydın, "Okulda Çalışan Herkesin Görevi Olarak Değerler Eğitimi", Kaynak: <http://www.degergitimi.com/makaleler/makaleler.html>, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2012.

planlanmış hareketleri, tepkileri ve iradeye bağılı hareketleri yönlendiren özelliklerdir. Bireyin yaşamını kendine göre anlamlı kılan, kendi özgürlüğünü öne çıkaran, geleceğini şekillendiren zihinsel öğrenmelerin hem ön cephesini, hem de arka planını oluşturan ve çoğu zaman başkaları tarafından net bir şekilde algılanamayan durumlar değerleri ifade eder.¹¹⁵

Değer bir inanç olması bakımından, dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkibi demektir. Fakat değer, inancın çok özel bir şekli olması itibariyle ondan daha yukarıda bir zihin organizasyonudur. Şöyle ki bir değer bir tek inanca değil, bir arada organize olmuş bir gurup inanca tekabül eder.¹¹⁶

Değerler, bireylerin düşünce, davranış ve yapıtlarında birer ölçüt olarak ortaya çıkarlar ve toplumsal bütünselliğin ayrılmaz bir ögesini oluştururlar. Bireyler içinde yaşadıkları toplumun ve kültürün değerlerini genellikle benimseyip bunları muhakeme ve seçimlerinde birer ölçüt olarak kullanarak daha iyi, daha doğru veya daha adil gibi genel yargılara varma olanağı bulur.¹¹⁷

Değerler, toplumun sosyo-kültürel öğelerine anlam veren en önemli ölçütlerdir. Bu nedenle, toplumsal kişi ve bu kişinin davranış örüntüleri sosyolojik incelemelerin başlangıç noktasını oluşturur. Kültürel öğeleri göz ardı eden her yaklaşım, yaşanmakta olan toplumsal süreçleri anlamaktan ve açıklamaktan uzak kalacaktır.¹¹⁸

Değerler kavramsal olarak üzerinde çok durulan bir konu olmasına rağmen, değer kavramının yeterince açıklığa kavuşturulduğunu söylemek zordur. Davranış bilimciler ve sosyal psikologlar değerlerin bir yandan bireysel tutum ve davranışları, bilişsel süreçleri etkilediğini, diğer yandan toplumun kültürel kalıplarıyla etkileşimde bulunduğunu ve onları yansıttığını kabul etmektedirler. Psikolojinin, sosyoloji ve antropoloji gibi değer kavramı ile yakından ilgili davranış bilimcilerince geliştirilen yöntemler ve ulaşılan sonuçlar bakımından değer kavramının üzerinde büyük ölçüde

¹¹⁵Abdurrahman Kılıç, “Duyuşsal Alan Özellikleri ve Bireye Kazandırılması”, *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2002, c. 8, s. 154.

¹¹⁶Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam 1993, s.19.

¹¹⁷Barlas Tolun, *Toplum bilimlerine giriş*, Murat & Adım Yayıncılık, Ankara 1996, s.233.

¹¹⁸Ertan Özensel, “Sosyolojik bir olgu olarak değer”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, c.1(3),s. 220.

tutarlılık kazandığı görülmektedir. Bireylerin her davranışları dolaylı ya da dolaysız olarak değerler tarafından yönlendirilmektedir.¹¹⁹

Ahlakî davranışın en ayırt edici özelliği, birtakım insanların ve düşüncelerin iyi ve kötü hükümleri çerçevesinde ele alınmasıdır. Biz bu tür hükümlere değer hükümleri diyoruz. Değer hükümleri bir şeyin arzu edilebilir “iyi” veya arzu edilemez “kötü” olduğunu belirten ifadelerdir. İnsanlar, şeyler, insanın davranış ve niyetleri hakkında değer hükümleri veririz: “çalışkanlık iyi bir vasıftır”, “demokrasi iyi bir rejimdir”, “filan marka arabalar çok güzeldir”, gibi. Dikkat edilirse ahlaki hükümler böyle birer değer hükmüdür, ama değer hükümlerinin hepsi ahlakla ilgili şeyler değildir. Şu halde ahlakî hüküm denince ahlakla ilgili değer hükümleri kastedilmektedir.¹²⁰

Psikolojide değerın önemi onun objektif bir esasa dayanıp dayanmamasında değil, fakat insan davranışlarının yol göstericisi olarak oynadığı roledir. Bu bakımdan psikolog değeri sadece bir inanç olarak alır ve bu ona yeter. Özellikle ahlaki davranış konusunda değer, bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu bir kriter demektir.¹²¹

Değerler, kişi ya da toplumları birbirinden ayıran önemli duyguların oluşturduğu kavramlar olarak da kabul edilmektedir. Temelde varsayılan düşünce, duygulardır. Bunlar, insanların tutum ve hareketleri bakımından birer standart olarak kabul edilmekte ve insanın değerleri, tutumları eylem ve davranışları belirli ölçüde müesseseseleşmiş, ahlakî ve dinî değerler birbiriyle iç içe girmiş durumdadır.¹²²

Değerler, toplumca en iyi, en doğru, en faydalı ve en yararlı olduğu kabul edilen şeylerdir. Bunlar, insanların kişisel istekleri ya da beğenileri olmayıp, grupların ya da toplumların kabul ettikleri, herkes için iyi, herkes için arzulanan olma özelliğine sahip ve toplumlar arası da geçerliliği olan özelliklerdir.¹²³

Toplumsal değerler insan yaşamının önemli bir yanını oluşturur. Bir değer, belirli bir insan davranışının veya yaşam amacının, bir diğerinden daha üstün olduğu

¹¹⁹İ. Ethem Özgüven, *Psikolojik Testler*, Yeni Doğu Matbaası, Ankara 1994, s.349.

¹²⁰Güngör, *a.g.e.*, s.17.

¹²¹Güngör, *a.g.e.*, s. 18.

¹²²Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, Beta Yayınları, İstanbul 1990, s.118.

¹²³Mehmet Silah, *Sosyal Psikoloji (Davranış Bilimi)*, Seçkin Yayınları, Ankara 2005, s.275.

yönündeki tutarlı ve derin inançtır. Değerler toplumdan topluma ve zaman içerisinde değişir. Toplumlar değerleri doğrultusunda bazı davranışların sergilenmesini takdirle karşılar. Örneğin, sadakat, sevgi, cesaret, dostluk, temizlik, saygı, dürüstlük, nezaket ve benzeri, önem verilen toplumsal değerlerdir. Değerler toplum için değerlidir, değerlere uygun davranan insanlar da toplumun gözünde değerlidir.¹²⁴

1.2. Değerlerin Özellikleri

Değerlerin özellikleri Milli Eğitim Bakanlığı Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında şu şekilde sıralanmıştır.

1. Değerler toplum ya da bireyler tarafından benimsenen birleştirici olgulardır.
2. Toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşıladığına ve bireylerin iyiliği için olduğuna inanılan ölçütlerdir.
3. Sadece bilinç değil duygu ve heyecanları da ilgilendiren yargılardır.
4. Değerler bireyin bilincinde yer alan ve davranışı yönlendiren güdülerdir.
5. Değerlerin normlardan farkı normlardan daha genel ve soyut bir nitelik taşımasıdır. Değer normu da içerir.¹²⁵

Sosyal psikologlar değerlerin işlevsel niteliklerini aşağıdaki gibi belirtmişlerdir.

1. Değerler Kalıcıdır: Rokeach değerlerin kalıcı inançlar olduğunu savunmuştur. Değerler arzu edilebilir olmakla birlikte, tümüyle durağan değildir. Eğer değerler tümüyle durağan olsaydı, kişisel ve sosyal değişim imkânsız hale gelirdi. Değerlerin tümüyle değişken ve istikrarsız olması durumunda da, insanın kişilik gelişimi ve toplumun devamlılığı mümkün olamazdı.

2. Değer Bir İnançtır: Rokeach değerlerin diğer tüm inançlar gibi bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelere sahip olduğunu belirterek şu niteliklerini sıralamıştır:

¹²⁴Üstün Dökmen, *Küçük Şeyler*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2007, s.60.

¹²⁵İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, MEB Yayınları, Ankara 2009, s. 78.

a. Değer, istenilen (tasarlanmış) ve istenilenin kavranmasına ilişkin bir bilişim-kognisyondur. Bir kişinin bir değere sahip olması, onun bilişsel olarak doğru davranmayı bildiği anlamına gelir.

b. Değer duygusaldır, çünkü onunla ilgili kişinin olumlu ya da karşıt, onaylayıcı ya da katılmadığı olumsuz duyguları vardır.

c. Değerler davranışsaldır, çünkü eyleme geçildiğinde kişiyi davranışa yönelten bir özelliğe sahiptir.

3. Değer Bir Davranış Biçimidir: Değer, bir davranış biçimi (Modc of Conduct) ya da mevcudiyetin son haline (End-State of Existence) ilişkindir. Bir kişinin bir değere sahip olduğunu söylediğimizde, arzu edilebilir davranış biçimleri ya da arzu edilebilir mevcut durumun son haliyle ilgili inançları olduğunu düşünüyoruz demektir. Bu iki tür değer, vasıta (instrumental) ve kutup (terminal) değerler olarak adlandırılır.

Terminal değerlerin iki türü vardır; kişisel ve sosyal değerler. Odak noktaları kişinin kendinde ya da kişiler arası olabilir. Vasıta değerler de iki türdür; ahlakî değerler ve yetkinlik (competence) değerleri. Ahlakî değerler esasında davranış bilimleriyle ilgilidir ve odak noktası kişiler arasındadır. Yetkinlik değerleri ise kendini gerçekleştirme ile ilgili değerlerdir ve odak noktası kişiseldir. Moral (ahlakî) değerler yerine getirilmediklerinde kişi yanlış yapmaktan ötürü suçluluk duyarken, yetkinlik değerlerinde bu durum ancak kişinin, kişisel yetersizliğinden utanç duymasına yol açar.

4. Değer Bir Tercihtir: Değer “bir tercih edilebilir kavramı” olduğu kadar bir “tercih”tir de; “arzu edilebilir olan” ile “kesinlikle arzu edilen” arasındaki ayırım konusunda şimdiye kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak Kluckhohn’un tanımladığı gibi “bir değer kesinlikle arzu edilen bir şey değil arzu edilebilir bir kavramdır.

O halde, “arzu edilebilir olan” kavramı yalnızca çok özel bir tercihten başka bir şey değildir. Diğer tür tercihler ile örneğin; yiyecekler arasında bir seçimle, durumlar arasındaki seçim birbirlerinden farklıdır. Çünkü durumlar arasında yapılan tercih kavramsaldır.

5. Değer Kişisel-Sosyal Tercih Edilebilirdir: Bir değer kişisel ya da sosyal bir “tercih edilebilir kavramı”dır. Birisi bize değerlerinden söz ettiğinde bunların kendisi ve başkalarına eşit olarak uygulanacağını düşünmemek gerekir. Bu kişinin değerleri başkalarıyla paylaşılabilir ya da paylaşılabilir. Tek yönlü, ikili ve hatta üçlü standartlarda olabilir. Kendisi için geçerli ama başkaları için geçersiz, başkaları için geçerli ama kendisi için geçersiz, kendisi için başkalarından daha geçerli ya da başkaları için kendisinden daha geçerli olabilir.¹²⁶

1.3. Değerlerin Sınıflandırılması

Değerlerin, tüm felsefe tarihi boyunca öznelci ve nesnelci bakış açılarına göre farklı sınıflamalara tâbi tutulduğu görülür:

1. Hazcı (hedonist) değerler (olumlu: haz; olumsuz: acı).
2. Bilişsel değerler veya bilgi değerleri (olumlu: doğru; olumsuz: yanlış).
3. Ahlâkî değerler (olumlu: iyi; olumsuz: kötü).
4. Estetik değerler (olumlu: güzel; olumsuz: çirkin).
5. Dinsel değerler (olumlu: sevap; olumsuz: günah).¹²⁷

Spranger ise, değerleri altı temel gruba ayırmıştır. Bunlar: estetik, teorik (bilimsel), ekonomik, siyasi, sosyal ve dini değer gruplarıdır.

a. Bilimsel Değer: Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirici, akılcı ve entelektüeldir.

b. Ekonomik Değer: Yararlı ve pratik olana önem verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemsenmesi gerektiğini belirtir.

c. Estetik Değer: Simetri, uyum ve forma önem verir. Birey hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür.

¹²⁶Silahlı, *a.g.e.*, s.277-278.

¹²⁷Doğan Özlem, “Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine”, *Bilgi ve Değer Sempozyumu*, Vadi Yayınları, İstanbul 2002, s. 290.

d. Sosyal Değer: Başkalarını sevme, yardım ve bencil olmama esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Bu insan sevgisini insanlara sunar. Nazik ve sempattır. Bencil değildir.

e. Politik Değer: Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.

f. Dinî Değer: Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğrunda dünyevî hazları feda eder.¹²⁸

Farklı bir bakış açısıyla değerleri yüksek ve vasıta değerler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Yüksek değerler, tarih boyunca insanlığın inanıp benimsediği, yüceltip kutsallaştırdığı din, hukuk, ahlâk ve aile kavramı etrafında oluşan değerler ile bir milleti millet yapan ve tarih içinde ona kimlik kazandırmış olan topyekûn kültürel değerlerdir. Zamanın akışı içinde bu sabit değerlere ait bazı motifler değişse bile, öz itibarıyla bunlarda herhangi bir değişme olmaz, daha doğrusu olmamalıdır. Şayet devrim veya reform amacıyla yüksek değerler alanında öze ait bir değişiklik yapılacak olursa, bu durum, insan fitratına ve hilkat kanunlarına aykırı düşeceğinden, ayrıca toplumsal bunalımlara ve kimlik krizine yol açacağından, hiçbir zaman o devrim veya reformdan beklenen sonuç elde edilemez. Vasıta değerlere gelince, isminden de anlaşılacağı gibi bunlar gaye değil, yüksek değerleri elde etmek veya onları koruyabilmek için zaman ve zemine göre değişerek yerlerini yeni değerlere bırakan iğreti değerlerdir. Ne var ki çoğu zaman halk arasında ve eğitim seviyesi düşük toplumlarda vasıta değerler sabit yüksek değer olarak kabul edilmiş ve bunların değişmeyeceği savunulmuştur. Tarih boyunca çeşitli toplumlarda görülen dinî ve sosyal alanlardaki kavgaların temelinde, değişmeyen yüksek değerler ile değişebilen iğreti değerler arasında bir fark gözetmeme veya birini diğerinden ayıramama yanlışı yatmaktadır. Çünkü genellikle halk özü ve esası kavrayacak bilgi ve idrak düzeyine ulaşamadığı için, özden ziyade kabukla, esastan ziyade ayrıntılarla uğraşır, giderek bunlara gerçek ve sabit değerler olarak inanır. İşin daha da kötüsü, bazı art niyetliler, çıkar sağlamak amacıyla dinde ve kutsal değerlerde bilerek tahrifat yapmışlar, gerçekleri işlerine geldiği gibi yorumlamak suretiyle insanlık suçu işlemişlerdir. İşte tarih boyunca semavî dinlerin yozlaşması bu şekilde olmuş; gerçek inanç ilkelerinin

¹²⁸Kubilay Yazıcı, “Değerler Eğitimi Genel Bakış”, *TÜBAR*, 2006, C. 19, s.502.

yerini bidatler, beşerî unsurlar ve hurafeler olarak bazı dinler ilâhîlik vasfını yitirmiş-tir.¹²⁹

Değerler, mânevî ve maddî olarak da bir tasnife tâbi tutulur. Mânevî değer, büyük bir sosyal grubun mensuplarının kendi kavrayış ve anlayışları ile doğruluğunu tasdik ettikleri için anlaşma hâlinde oldukları ve subjektif olarak da kıymet takdir ettikleri değer hükümleridir. Bazı kişilerin bâtil inançları mânevî değerlerden ayrılır. Mânevî değer, toplumun objektif ve kollektif olarak kıymet atfettiği doğruluk, yardımseverlik gibi değer hükümleridir.¹³⁰

Erol Göngör ise değerleri temel ve ahlakî değerler olarak sınıflandırmıştır.¹³¹ Bir kişinin değer sıralamasının birinci veya en üst sırasında bulunan değer onun temel değeri sayılabilir. Teorik olarak, varlığı mümkün olan bütün değerler bir kimseye verildiğinde onların bir sıralaması yaptırılınca, şahsın en yukarıya koyduğu değer onun her şeyden daha fazla kıymet verdiği şeydir. Genel mutluluk için çalışmak temel ahlakî normdur. Diğer bütün değerler o yolda birer vasıta hükmündedir. Demokratik ve ilmî değerler böyledir; bunlar genel mutluluğa yardım ettikleri ölçüde birer değerdir. Adalet başkalarının haklarına saygı duymak ve aynı şekilde onlardan saygı beklemektir. Temel değerlerin gerçekleştirilmesinde en çok yardımcı ve zaruri olan iki değer vardır; duygu ve düşüncelere ne olursa olsun saygı duymak ve başkalarının kaçınmasını istediğimiz şeyleri hiçbir zaman yapmamak.

İnsanî değerler ya da temel değerler dediğimiz bu vb. değerler, insanın en iyi tarafını ortaya çıkarmayı ve onun kişiliğini bütünüyle geliştirerek, insani mükemmelliğe erişmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Diğer taraftan değer, olgular ve nesnelere hakkında ihtiyaç ve ideallere göre verilen yargıyı ifade eder. Değerlerde inanç ön plandadır. İnsanlar hayatlarının her noktasında, çoğunlukla bilinçli olmasalar da zihinlerindeki çeşitli değerleri davranışa dönüştürürler. Bu nedenle değerler, tutumlar ve davranışlarla yakından ilişkilidir ve onlara yön verir.¹³²

¹²⁹ Mahmut Kaya, “Değişen Toplum ve Değişmeyen Değerler”, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, İFAV Yayınları, İstanbul 1991, s.3.

¹³⁰ A. Kurtkan Bilgiseven, *Türk Milletinin Mânevî Değerleri*, M.E.B. Yayınları, Ankara 1977, s.19.

¹³¹ Göngör, *a.g.e.*, s.29.

¹³² Aydın, *a.g.m.*, s. 2.

Değerleri ahlakî değerler ve ahlakî olmayan değerler olmak üzere ikiye ayrılabiliriz. Dürüstlük, sorumluluk ve doğruluk gibi ahlakî değerler, zorunluluk anlamı taşır. Yani bu değerler bireye yapması gerekenleri söylerler. Birey sözünde durmak, borçlarını ödemek, çocukları ile ilgilenmek, diğer insanlarla ilişkilerinde adil olmak zorunluluğunu kendisinde hisseder. Ayrıca o istemese bile onlara uyma zorunluluğu hissedebilir. Ahlakî olmayan değerler ise böyle bir zorunluluk taşımazlar. Onlar bireyin yapmayı istediği ve yapmaktan hoşlandığı değerleri ifade eder. Örneğin birey kişisel olarak klasik müzik dinlemeye ya da iyi hikâyeler okumaya değer verebilir. Fakat bunları her zaman yapmak zorunda değildir.

Değer türlerinden ahlakî değerler, bir toplumda insanların uymak zorunda oldukları davranış kurallarını belirler. Ahlakî değerlerin gerekliliği ve önemi konusunda çok şey söylenebilir. Ahlakî değerlerin gerekliliği noktasında bir soruya verilecek en basit cevap, ahlak olmazsa toplum da olmaz, yani insanlar ahlaksız bir arada yaşayamazlar şeklindedir. İnsanlar hangi durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini bildikleri takdirde, başkalarının nasıl davranacağı hakkında da güçlü tahminlerde bulunabilir ve böylece güvenlik duygusu içinde yaşarlar. Neyin iyi, neyin kötü olduğu hakkında ortak bir anlayış bulunmasaydı, insanlar arasında düzen ve huzur yerine tam bir kargaşa hüküm sürerdi.¹³³

Ahlakî değerler, olumlu hedefler göstererek davranış ve eylem imkânı verir. İnsanın kişilik sahibi olması ancak değerlerle mümkündür. Bunun nedeni değerlerin insanın içinde kök salmış olmasıdır. Dünyada görülen ahlakî bunalım, insanın iç dünyasında mevcut olan değer yoksunluğu ve bu yoksunluğun görünür hâle gelmesidir. Birey, toplum ve insanlığın varlığı, gelişmesi değerlere, özellikle ahlakî değerlere ve onların gerçekleşmesine bağlıdır. İnsanları bir arada tutan onları, toplum ve millet yapan) etkenler, sahip oldukları değerlerdir.¹³⁴

Ahlakî değerler kendi başlarına kognitif kategori teşkil etmezler; bunların başka sahalara ait değerlerle mutlaka ilişkili olmaları gerekir. Hiçbir değer sahasının başka sahalara olan ilişkisi ahlakî değerlerde görüldüğü kadar sıkı ve yaygın değildir. İnsanın iyi ve kötü kategorilerine sokmadığı düşünce ve davranış pek azdır. Fakat ahlakî

¹³³Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995, s.18.

¹³⁴Aydın, *a.g.m.*, s. 3.

değerlerle diğerlerinin tek veya iki taraflı ilişki halinde olmaları önemli değildir. Önemli olan belli bir değer profiline sahip bir kimsenin başka bir değer profiline sahip bulunan kimseye göre ahlakî tavırlar bakımından nasıl bir fark göstereceğini anlamaktır.¹³⁵

Schwartz ise Rokeach'ın değer sınıflaması üzerinde çalışarak değerleri 10 temel değer tipi olarak gruplamıştır. Tüm gruplarda bulunan değer sayısı 56'dır. Schwartz değer grupları ve listesi aşağıda verilmiştir.¹³⁶

Değer Grupları	Değerler
Güç: Toplumsal konum, insanlar ve kaynaklar üzerinde denetim gücü	Sosyal güç sahibi olmak, otorite sahibi olmak, zengin olmak, toplumdaki görüntümü koruyabilmek, insanlar tarafından benimsenmek.
Başarı: Toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi	Başarılı olmak, yetkin (muktedir) olmak, hırslı olmak, sözü geçen biri olmak, zeki olmak.
Hazcılık: Bireysel zevke ve hazza yönelim	Zevk, Hayattan tat almak
Uyarılım: Heyecan ve yenilik arayışı	Cesur olmak, değişken bir hayat yaşamak, heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak
Özyönelim: Düşünce ve eylemde bağımsızlık	Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak, kendisine saygısı olmak.
Evrenselcilik: Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek	Açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, dünyaya barış istemek, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla bütünlük içinde olma, çevreyi koruma, iç uyum.
İyilikseverlik: Kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme	Yardımsız olmak, dürüst olmak, bağışlayıcı olmak, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak, gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, manevi bir hayat, anlamlı bir hayat, alçak gönüllü olmak.
Geleneksellik: Kültür ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık	Alçakgönüllü olmak, dindar olmak, hayatın bana verdiklerini kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı bir hayat (dünyevi işlerden el ayak çekmek), mahremiyet.
Uyma: Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlanması	Kibarlık, itaatkâr olmak, anne-babaya ve yaşlılara değer vermek, kendini denetleyebilmek.
Güvenlik: Toplumun var olan ilişkilerin ve	Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek,

¹³⁵Güngör, *Değerler Psikolojisi*, s.55.

¹³⁶M.Ersin Kuşdil., Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı", *Türk Psikolojisi Dergisi*, 2000, S. 45, s.61.

kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliği	Temiz olmak, aile güvenliği, iyiliğe karşılık vermek, bağlılık duygusu, sağlıklı olmak
--	--

Yukarıda verilen değer tipleri kendi içinde iki ana boyut üzerinde gruplandırılmıştır. İlk boyutta güvenlik, uyma ve geleneksellik değer tipleri muhafazacı yaklaşım olarak, özyönelim ve uyarılım ise yeniliğe açıklık olarak adlandırılmıştır. İkinci boyutta ise evrensellik ve iyilikseverlik değer tipleri özaşkınlık, güç ve başarı ise özgenişletim olarak isimlendirilmiştir.¹³⁷

Hayatımızda bizleri yönlendiren pek çok değer türü vardır: Sağlık gibi biyolojik; güzel-çirkin gibi estetik; iyi-kötü gibi ahlaki değerler; sevap-günah gibi dinî değerler; doğru-yanlış gibi mantıksal değerler. Değerler, şekil olarak olumlu-olumsuz, mutlak-görelî ve öznel-nesnel olmak üzere değişik şekillerde de incelenmiştir.¹³⁸

1.4. Değerlerin İşlevleri

İnsan davranışlarını yönlendiren değerler toplumsal baskıya gerek kalmaksızın davranışa dönüşürler. Davranışlar ya zorunlu uyma davranışı, yani dış disiplin yoluyla olur ya da içselleştirilerek kişinin kendine mal ettiği değerler vasıtasıyla olur. Onurlu bir yaşam için insan davranışlarını yönlendiren korku ve disiplin değil, değerler olmalıdır. Korkudan kaynaklanan disiplin, korku kaynağı ortadan kalktığı zaman kaybolur. Değerlerden kaynaklanan iç disiplin ise, değer değişmediği müddetçe devam eder.¹³⁹

Toplum ve bireyi yakından tanımak için onların değerlerine bakmak gerekmektedir. Değerleri bilinen bir toplumun hangi alanlarda başarılı olacağı veya ne tür eksiklerinin ortaya çıkabileceğini tahmin etmek mümkün olmaktadır. Toplumun gelişmişlik seviyesini ve insanlar arasındaki ilişkilerin düzeyini değerler göstermektedir. Bireysel değerlerde olduğu gibi toplumsal değerler de, bilim, teknoloji ve ekonomik hayatta meydana gelen değişmelerden etkilenir. Ekonominin tarıma dayalı olmaktan çıkarak, sanayi üretiminin ağırlık kazanması, insanların çalışmaya bakışını, iş hayatının kurallarını, toplumsal yaşantıyı, maddeye karşı tutumları ve toplumsal değerleri

¹³⁷M.Ersin Kuşdil, Çiğdem Kağıtçıbaşı, *a.g.m.*, s.63.

¹³⁸Aydın, *a.g.m.*, s. 4.

¹³⁹Doğan Cüceloğlu, *Anlamli Ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1999, s.155.

değiştirmiştir. İş hayatında girişimcilik, daha fazla kazanç, hırslı olmak, rekabet, akılcı olmak, ileriye planlama, geleneksel değerlerden az çalışmanın, kanaat etmenin yerine geçmiştir.¹⁴⁰

Rokeach ise değerlerin fonksiyonlarını şu şekilde açıklamıştır:

1. Değerler, sosyal olaylar karşısında birtakım pozisyonlar almamızı sağlar.
2. Belirgin bir politik ya da dinsel ideolojiyi diğerine yeğlememizi sağlar.
3. Kendimizi başkalarına sergilememize rehberlik eder.
4. Değerlendirme yapmamızı, yargıya varmamızı sağlar. Böylece kendimizi ya da diğerlerini ödüllendirebilir ya da cezalandırabiliriz.
5. Değerler karşılaştırma sürecinin merkezinde yer alırlar, biz onları ahlakımızı ve başkalarından daha yetkin olmamızı belirlemek için standartlar olarak kullanırız.
6. Standartlar başkalarını etkilemek ya da ikna etmek için kullanılır, hangi inançların, tutumların ve eylemlerin mücadeleye, karşı çıkmaya ve tartışmaya değer olduklarını gösterir. Böylece hangilerinin etkilemeye çalışmaya, hangilerinin değiştirmeye değer olduklarını anlamamızı yardım ederler.
7. Değerler bize psiko-analitik anlamda, inançların, tutumların ve eylemlerin rasyonalize edilmesini gösteren standartlardır. Aksi durumda, kişisel ya da sosyal kabul edilmezlik durumunda kişisel ahlaki ve yetkinlik duygulan benlik saygısının zedelenmesine yol açar.
8. Değerler sistemi, seçenekler, çözülmüş çatışmalar ve karar verme arasından seçim yapmaya yardımcı olan öğrenilmiş kurallar ve yasalar düzenidir. Bu durumda kişinin tüm değer sistemi herhangi bir durum karşısında bütünüyle harekete geçemez. Bu genel bir planı kapsayan bir zihinsel yapıdır. Karşılaşılan herhangi bir durumda konuyla ilgili bölüm harekete geçer ve danışmanlık görevini yerine getirir. Diğer kısımlar ise o an için bunu fark etmezler.
9. Vasıta (instrumental) değerler idealize davranış biçimlerini motive ederler. Çünkü arzu edilen son hedef bu değerlerle elde edilir

¹⁴⁰TÜSİAD, *Türk Toplumunun Değerleri*, Boyut Matbaacılık, İstanbul 1991, s.6.

10. Kutup (terminal) değerlerde o anda acil biyolojik hedeflere varmayı gerektirmedikinden üstün hedeflere kişileri motive ederler. Diğer yandan kişinin benlik saygısı kazanması ya da bunu yitirmesi için değerler, kavramsal birer alet ve aynı zamanda silahtır.

11. Değerlerin Uyum Sağlayıcı İşlevi: Belirli değerler dolaylı olarak uyum ya da yarara yönelik davranış biçimleri ve son durumları içerir. Grup baskısına karşı uyum isteği, kişinin öncelikle değerlerini daha sosyal ve kişiliğini koruyucu bileşime dönüştürür. Böylece başarılı olmak, başkalarıyla iyi geçinmek gibi değerler önem kazanır

12. Değerlerin Ego Savunma İşlevleri: Psikoanalitik teoriye göre değerler (tüm vasıta ve kutup değerler) de en az tutumlar kadar benlik savunucu ihtiyaçlara hizmet eder.

13. Değerlerin Bilgi ya da Kendini Gerçekleştirme İşlevi: Bilgi edindirme ve kendini gerçekleştirmede değerlerin fonksiyonu, belirli vasıta ve kutup değerlerin açık ya da kapalı bir biçimde bilgiyi kapsamamasından kaynaklanır. İnsanlar bilgi, kendini gerçekleştirme, bağımsız davranma, yetkinlik ve yeterlilik gibi davranış biçimlerini kullanarak değer oluştururlar ve bu değerler bu davranış biçimlerinin son durumlarının belirlenmesinde kullanılırlar.

14. Değerler, bireylerin yaşamında yol gösteren prensiplerdir ve bireyler ve gruplar arasında değişkenlik gösterebilmenin yanı sıra (özellikle kültürel farklılıklarda), insanlara yönelik olarak benzer şekilde iki yönde işlev görmeye müsaittir.¹⁴¹

Farklı bir bakış açısıyla değerlerin işlevleri aşağıdaki gibi sıralanabilir.

1-Toplumsal değerler, bireyler ya da gruplar tarafından ortak olarak benimsenip paylaşıldığı için dayanışmayı güçlendirir.

2-Değerler, toplumda istenilen düşünme ya da davranma yollarının belirleyicilerindedir. Böylece bireyler hangi durumlarda nasıl davranacaklarını önceden bilirler.

¹⁴¹Silah, *a.g.e.*, s.278-280.

3-Değerler, bireylerin toplumsal rollerini seçmelerinde ve gerçekleştirmelerinde rehberlik eder.

4-Değerler, statülerin belirlenmesinde de önemli işlevlere sahiptir. Statüler belirlenirken toplumsal değerler etkili olur.

5-Değerler, bireyler üzerinde toplumsal baskılar uygulayarak bireylerin davranışlarını kontrol eder.

6-Toplumsal değerler, bireyin "toplumsal kimliği"ni oluşturma sürecinde de bir işleve sahiptir. Toplumsal değerler zorlayıcıdır. Bu nedenle ortaklaşa bir kimliğin oluşmasında rol oynar. Kimlik, "bireyin kendisini nasıl tanımladığıdır."¹⁴²

Değerler kişilerin ve birlikteliklerin sosyal değerinin yargılanmasında hazır birer araç olarak kullanılırlar. Bireyin çevresindekilerinin gözünde "nerede durduğunu" bilmesine yardım ederler. Değerler, sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, doğru şeyleri yapmaya yüreklendirir. Ayrıca onaylanmayan davranıştan engelleme işlevi görür ve yasaklanmış davranış örüntülerinin neler olduğuna işaret eder. Böylece, sosyal ihlallerden kaynaklanan utanma ve suçluluk duygularının kolaylıkla anlaşılabilmesini sağlarlar. Her toplumdaki ideal düşünme ve davranma yolları, değerler tarafından işaret edilir. Sosyal olarak kabul edilebilir davranışın adeta şemasını çizerler. Böylece kişiler de hareket ve düşüncelerini "en iyi" hangi yolda gösterebileceklerini kavrayabilirler.

Değerler dayanışma araçları olarak da işlevde bulunurlar. Kişiler aynı değere sahip kişilere doğru yönelirler. Ortak değerler sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir.¹⁴³

1.5. Değer Kavramı İle İlgili Temel Kavramlar

1.5.1. Ahlak

Ahlak, bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları olarak tanımlanabilir.¹⁴⁴

¹⁴²Komisyon, *Sosyoloji-1*, Açıköğretim Lisesi Yayınları, Ankara 2004, s.46.

¹⁴³Silah, *a.g.e.*, s.281.

¹⁴⁴*Büyük Sözlük*, T.D.K Yayınları, Kaynak: <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2012).

Ahlak, farklı düşüncelere göre farklı değerlendirilmekte ve bu nedenle de farklı tanımlanmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse ahlak, insanın kendisi de dâhil tüm varlıklara karşı görevini yerine getirmesi için sahip olması gereken olumlu özelliklerin tümüdür denilebilir. Ahlakın konusu insan davranışlarıdır. Ancak insanın her davranışı değil, iradeli, bilinçli, iyi ve kötü olarak nitelendirilebilecek, toplum içinde uyması gereken kurallara uygun davranışlarıdır.¹⁴⁵

Ahlakın üç temel yönü bulunmaktadır; bilişsel, davranışsal ve duygusal. Bilişsel olarak insanlar bir durumda yapılması ya da yapılmaması doğru olan şey hakkında düşünürler. Kavramları, akıl yürütmesi, tutumları ve değerleri ile ahlakın bu yönünün temeli bilişsel gelişimdedir. Duygusal olarak, insanların neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin “duyguları ” vardır ve bu duygular da düşüncelerine ve davranışlarına uygun düşebilir ya da düşmeyebilir. Davranışsal olarak, insanlar kendi akıl yürütmeleri ile tutarlı olabilen ya da olmayabilen biçimlerde davranabilirler.¹⁴⁶

Ahlak dediğimiz zaman, akla gelen şey sadece insan davranışıdır. İnsandan başka canlıların hareketleri ahlakî davranış sayılmaz. Örneğin, hayvanların davranışlarında iyi kötü yoktur, onları iyi hareketleri yapmaya ve kötü hareketleri yapmamaya şartlandırıyoruz. Ancak insanlar, kendilerine öğretilen ahlak kuralları üzerinde düşünmek, bunları benimsemek veya yanlış bulmak yeteneğine sahiptir. İnsanlar ahlak kurallarını kendi iradelerine göre değiştirir veya ortadan kaldıracırlar. O halde ahlakın söz konusu olduğu yerde mutlaka insan vardır.¹⁴⁷

Ahlakî davranışların bir de sosyal yönü vardır. Ahlakî davranıştan söz edebilmemiz için insanların bir arada yaşaması gerekmektedir. İnsanların bir arada yaşamaları sosyal yaptırımları doğuracaktır. Sosyal yaptırımlar ise, ahlakî hayatın gerçekleşmesini sağlayan önemli bir yaptırımdır.¹⁴⁸

Bazı psikologlar ve sosyologlar ahlak duygusunun kaynağını, sosyal çevrenin birey üzerindeki etkisine bağlarlar. Doğrusu toplumun inançları, gelenekleri ve

¹⁴⁵ M. Zeki Aydın, *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, Nobel Yayınları, Ankara 2003, s.16.

¹⁴⁶ Mary Gander, Harry Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Çev: Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 32.

¹⁴⁷ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s. 12.

¹⁴⁸ Hüsamettin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Çizgi Yayınları, Konya 2004, s.59.

anlayışları birey üzerinde o kadar etkilidir. Birey bunları incelemeye ve tartışmaya gerek görmeksizin kabul etmiş bulunur. Bunlardan gelen buyruklar, birey için sanki içeriden gelen bir ses ve kalpten doğan bir emir gibi kabul edilir. Toplumların inançları, gelenekleri ve değer yargıları değiştikçe bireylerdeki ahlak duygusunun da değişmesi sosyologların bu açıklamalarını doğrulamaktadır.¹⁴⁹

Ahlakî duygular, insanın gerek kendisinin gerekse başkalarının davranış ve yaşayışlarının etkisiyle oluşmaktadır. Yani ahlakî davranışlarımızın temelinde vicdan yatmaktadır, denilebilir. Ancak, vicdanın baskısı her insanda aynı olmadığı için ahlakî duyguların mahiyeti ve şiddeti farklı olmaktadır.¹⁵⁰ Vicdan ise, bir kurallar sistemidir. Bu sistem, insanın kendi davranışları veya başkalarının davranışları hakkında “doğru” veya “yanlış” şeklinde yargılar oluşturmaya yarar. Doğru olarak değerlendirilen davranışlar, insanın kendi benliğine karşı iyi ve olumlu duygular beslemesine yol açar, yanlış veya kötü sayılan davranışlar ise suçluluk duygusunu oluşturur.¹⁵¹

Ahlak konusuna değinen filozofların, ahlak konusunu değerlendirme biçimleri, bazı psikoloji teorilerini etkilemiştir. Çocuğu potansiyel suçlu olarak gören felsefî doktrine göre (St. Augustine) çocuk doğuştan suç işlemeye hazır bir kişidir; çocuğun eğitiminde ebeveyne düşen görev, çocuğun suç veya günah işlemesini önleyici yasakları koymaktır. Bu bakış açısını temsil eden psikoloji teorisi Freud’un Psikonolitik teorisidir. İnsanı doğuştan saf ve temiz bir yaratık olarak değerlendiren doktrine göre ise (John Locke), çocuklar yanlışları ve ahlak dışı davranışları erişkin kişilerden öğrenirler. Erişkinlerin çocuklar üzerindeki olumsuz, zedeleyici etkilerini en aza indirilmesi görüşünün söz konusu olduğu felsefî doktrin (Rousseau) Piaget’in teorisi ile temsil edilmektedir. İnsan zihnini doğuştan boş levhaya benzeten doktrine göre, çocuğun ahlak anlayışı ve davranışları içinde yaşadığı toplumun değerlerini yansıtmaktadır. Bu doktrini temsil eden teori, öğrenme teorisidir.¹⁵²

¹⁴⁹Ibrahim A. Gövsa, *Çocukta Duygusal Gelişim, Hayat Yayınevi, İstanbul 1998, s.135.*

¹⁵⁰Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları, Aksi Seda yay. Samsun 1998, s. 103.*

¹⁵¹Güngör, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁵²Betül Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s.132.*

1.5.2. Norm

Norm, yargılama ve değerlendirmenin kendisine göre yapıldığı ölçüt, uyulması gereken kural, düzgü olarak tanımlanabilir.¹⁵³

Belli bir durumda uygun olan ve olmayan davranışın ne olduğunun belirleyen ve kültürel olarak oluşturulmuş ortak anlayış; kabul edilen standart ölçü veya model; nizam. Norm kavramı toplumsal nitelmesi kazanınca toplum içerisinde bireylerin davranışlarının başkaları tarafından nasıl değerlendirileceğini, kabul edilip edilemeyeceğini gösteren bir rehber olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla toplumsal bir grubun kendisi için ilke edindiği ve grup üyelerinin eylemlerini yönlendiren davranış kuralları bütünü olan normlar, toplumsal düzen sonucuyla yakından ilgilidir; bu yüzden buyurgan bir özellik taşırlar. Sözelimi bireyler bayrağa ve büyüklere saygı göstermek zorundadırlar. Normlar her zaman örf ve adetlere göre şekillenmezler, bazen onların dışında ve hatta onlara ters de olabilir.¹⁵⁴

Toplumsal değerler gibi toplumsal normlar da bireylerin toplum içinde nasıl davranmaları gerektiğini gösterir. Toplumsal değerler açık ve kesin bir duruma gelince normlar ortaya çıkar. İki insanın bir arada olduğu her yerde norm vardır. Normlar, karşılıklı görev ve hakların belirlenmesinde kişiye yol gösterir. Normlar yoluyla yapılan davranışlar ya kınanır, ayıplanır, cezalandırılır ya da ödüllendirilir. Bunun nedeni değerlerden ayrı olarak normların yaptırım gücünün olmasıdır.

Toplumsal normlar bireyleri benzer davranışlar yapmaya ve topluma uyum sağlamaya zorlar. Toplumsal düzen bu yolla sağlanır. Bunlara uymayan bireyler, kınamadan ayıplamaya ya da hapis cezasına kadar değişik biçimlerde cezalandırılabilir.¹⁵⁵

Değerler toplumsal normlara göre daha genel ve kapsayıcı bir özelliğe sahiptir. Normlar ise, bu genel ilkelerin özel olaylara uygulanışını dile getirir. Bir toplumsal değer norm hâline dönüştürülerek somutlaşır ve yaptırım gücü artar. Örneğin, "bağımsızlık" bir toplumsal değerdir ve bu özellik hukuk kurallarına yansıtılarak,

¹⁵³ *Büyük Sözlük*, T.D.K Yayınları, Kaynak: <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2012).

¹⁵⁴ M. Ali Kirman, *Din sosyolojisi Terimleri sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004, s.167.

¹⁵⁵ Komisyon, *Sosyoloji-1*, Açık Öğretim Lisesi Yayınları, Ankara 2004, s.47-48.

bağımsızlığa aykırı davranışlar cezalandırılır. Yani, bir toplumsal değer olan bağımsızlık, norm hâline dönüştürülerek yaptırıma bağlanır. Toplumda normlara uygun davranmayan bireylerin sayısı artarsa, toplumsal denge ve uyum bozulur. Toplumsal işlevini yerine getiremeyen norm ortadan kalkar ve yerine yeni bir norm geçer. Görüldüğü gibi, toplumsal değerler ile yazılı ve yazısız normlar birbirleriyle sürekli ilişki içerisinde ve birinde görülen değişme diğerlerini de zorunlu olarak etkiler. Çünkü hepsinin de ortak amacı, toplumdaki düzeni ve uyumu korumaktır.¹⁵⁶

1.5.3. Kültür

Kültür, tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddî ve manevî değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin, bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü olarak tanımlanabilir.¹⁵⁷

İnsan tarafından toplum halinde yaşamının bir gereği olarak toplumsal yaşayışı kolaylaştırmak üzere oluşturulan ve geliştirilen düşünceler, davranışlar, değer yargıları, araçlar, aletler vb. şeyleri içeren karmaşık bir bütün; insanoğlunun tüm toplumsal mirasıdır. Toplumun üyelerinin genel olarak paylaştığı bilgi, inanç ve değerler toplamı olan kültür, içinde barındırdığı mitler, ritüeller ve semboller aracılığıyla insanlara rehberlik eder. Kültür insan davranışları üzerinde çok büyük bir etkiye sahiptir. Bir halkın yaşama tarzı olan kültür, toplumsallaşma süreciyle yeni kuşaklara aktarılır. Antropologlar, kültürün öğrenilme, paylaşılma ve aktarılma önüne dikkat çekerler. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden biri kültüre sahip olması, onu üretmesi ve geliştirmesidir. Kültürün özellikleri arasında grubun ortak mülkiyeti olması; insanlara kabul edilebilir bir davranış modeli sunması; etkileşimle gelişmesi ve etkileşimin toplumsallaşma süreci ile yeni üyelere aktarılması; biyolojik olarak değil, sosyolojik olarak taşınması; katı ve değişmez olmaması; değişime ve yenilenmeye açık olması; insani başarıların birikimi olması sayılabilir. Latince kökenli olan kültür terimini günümüzdeki anlamına yakın bir biçimde ilk kez 17.yy' da doğal hukuk

¹⁵⁶Komisyon, s.49.

¹⁵⁷*Büyük Sözlük*, T.D.K Yayınları, Kaynak: <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2012).

düşünürü Samuel von Pufendorf kullandığı söylenirse de, kavramın gerçek yaratıcısı olarak alman filozofu Herder kabul edilir.¹⁵⁸

En basit toplumdan en gelişmiş ve karmaşık toplumlara varıncaya kadar yaşayan her toplumun bir kültürü vardır. Bu kültür, her toplum ve kurumunda belirli maddi ihtiyaçları tatmin etme amacıyla meydana getirilen bir teknolojinin ve ürünlerinin, teknik bilgilerin yanı sıra, toplumsal hayatta insan ilişkilerini düzenleyen kural ve kaideler, örf ve adetler, inanç ve kanaatler, fikir ve tasarımlardan oluşmuş bir bütün halinde işleyen bir cihaz gibidir. Belli bir toplum, topluluk veya ülkenin hâkim tavır, değer ve inançlarından oluştuğuna göre; kültür, fertlerin hareket ve davranışlarını etkileyen genel mahiyetteki fikirler, standartlar, ideolojiler, felsefe ve hayat görüşüdür. Bu yönleriyle kültür beşerî, sosyal, manevî, biyolojik olmayan ve bireyler üstü niteliklere sahiptir.¹⁵⁹

Genel bir yaklaşıma göre; kültür, bir grubu meydana getiren bireylerin karşılıklı etkileşimlerinden oluşan ve genel olarak itaat edilmesi zorunlu olan kurullar bütünüdür. Bu nedenle de, bireyin karar ve davranışlarını önemli ölçüde etkileyip yönlendirmektedir. Kültürel değerler ile dinî, ahlakî, estetik, ekonomik, hukukî değerler iç içe olup birbirlerini tamamlarlar. Bunlar kültürü meydana getiren kaynaklardır.¹⁶⁰

Kültür, belirli bir toplumun, üyelerinin doğada bulabileceklerinden daha fazla doyum sağlayabilmeleri için, başardığı tüm maddî ve davranışsal düzenlemelerin örüntüsüdür; "toplumun üyesi olarak insanın geliştirdiği tüm bilgi, inanç, sanat, ahlak, adet, yetenek ve alışkanlıklarla toplumsal kurumları kapsar." Bu tanımda yatan gerçek şudur; kültür ve insan kişiliği iç içedir. Toplum, ortak kültürel değerlere sahip olan insanların oluşturduğu bir organizasyon olduğuna göre, insan ürünü olan kültür, toplumu karakterize etmekte, aynı zamanda yaratıcısının kişiliğini de şekillendirmektedir.¹⁶¹

Kültür, en genel anlamıyla bir toplumun ürettiği maddî ve manevî değerlerin tümüdür. Kültürün temel kaynağı insanların karşılıklı ilişkileridir. İnsanın doğa ile

¹⁵⁸Kirman, *a.g.e.*, s.137.

¹⁵⁹Silah, *a.g.e.*, s.252.

¹⁶⁰Silah, *a.g.e.*, s.255.

¹⁶¹Silah, *a.g.e.*, s. 273.

ilişkisinde ya da etkileşiminde maddî kültür öğeleri, insanın insanla ilişkileri sonucu manevî kültür öğeleri ortaya çıkmıştır. Örneğin; binalar, yollar, köprüler, giyeceklerimiz birer maddî kültür öğesidir. Yasalar, değer yargıları, gelenek ve görenekler ise birer manevî kültür öğesidir.¹⁶²

Topluma katılan bireyin kişiliği kültürlenme yoluyla belirlenir. Her toplum kendi kültürünün özelliklerini yeni kuşaklara geçirir. Bu kültürlenme ailede, sokakta, işyerinde her türlü merasimde bilinçli ya da bilinç dışı oluşan öğrenmeleri kapsar.¹⁶³

Sosyal değerlerin ve normların kaynağı millî kültürdür. Millî kültür, bir toplumda halkın orijinal yaratmasıdır. Nesilden nesile aktarılan gelenek, inanç, değerler sistemi, fertlerin dünya görüşü ve hayat tarzları fonksiyonel bir ilişki hâindedir. Bu yüzden millî kültür, canlı, sürekliliği olan bir değerler sistemi, öğrenilmiş davranış biçimleridir. Biz onları doğuştan hazır buluruz, hayatımızın her safhasında bu kültür norm ve değerlerine uymak suretiyle kişilik kazanırız ve toplumdaki yerimizi alırız. O hâlde sosyalleşme, kişiliğimizi oluşturan kültürel norm ve değerleri öğrenme ve benimseme, millî kültüre katılma sürecidir. Toplumsal kimliği oluşturan millî kültür, ona dâhil olan her ferde kendi değerlerini ve normlarını öğreterek ferdi sosyalleştirir, toplumun bir üyesi hâline getirir. Sosyal değerler ve normlar toplumsal düzenin devamını, millî birlik ve bütünlüğün korunmasını, fertlerin mutlu ve huzurlu olmasını sağlar.¹⁶⁴

1.5.4. Tutum

Tutum, tutulan yol, tavır olarak tanımlanabilir.¹⁶⁵ Tutum en genel anlamıyla tutulan yol, davranış anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile tutum bir nesne ya da olayla karşı sürekli olarak aynı biçimde davranmaya neden olan öğrenilmiş eğilim

¹⁶² Komisyon, *Sosyoloji-1*, Açık Öğretim Lisesi Yayınları, Ankara 2004, s.40.

¹⁶³ Nurettin Fidan, *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Alkım Kitapevi, Ankara 1996, s.4.

¹⁶⁴ Orhan Türkdoğan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996, s.180.

¹⁶⁵ *Büyük Sözlük*, T.D.K Yayınları, Kaynak: <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2012).

olarak tanımlanabilir. Bir anlamda da tutum, bir obje ile birey arasında etkileşim sonucu, davranışı hazırlayan bir ön hazırlıktır denilebilir.¹⁶⁶

Tutum kişinin objelere karşı geliştirdiği bir güdü, yaşantı, düşünce, duygu, inanç, değer ve değer yargılarıyla yakından ilgili olan bir zihinsel hazırlıktır. Ayrıca bu olgu kişiler arası farklılıklar gösterebilmektedir. Bireyin tutumları, ihtiyaçlarını karşılama sırasında, birçok obje ya da durumlarla etkileşim sonucu ortaya çıktığı için sayıları çok fazladır.¹⁶⁷

İnsanların çevreleri ile ilişkilerini kolaylaştıran ve anlamlandıran konulardan birisi de tutumlardır. Çünkü tutum, kişinin çevresindeki soyut-somut, canlı-cansız her şeye karşı sahip olduğu ön eğilimi ifade eden bir kavramdır. Her insan kendi kişisel özellikleri ve kriterleri doğrultusunda ön eğilimler gerçekleştirir ve buna bağlı olarak davranış sergiler. Tutumların bireyin aynı zamanda toplumsallaşmasını sağlayan bir özelliği de vardır. Tutumlar insanların davranışlarına yön veren konuların başında gelmektedir ve kişilerin grup ya da toplum içinde yer edinmelerine katkı sağlar.¹⁶⁸

Her insan mutlaka toplumsal bir sistem içinde yer alır. Bu sosyal sistemde geçerli olan değerlere göre hareket eder. Dolayısıyla tutumlarını oluştururken bu sosyal değerleri dikkate almak zorundadır. Başka bir deyişle, toplumsal değerlere aykırı tutumlar geliştiremez. Eğer geliştirse toplumla bir çatışma içerisine girer. Değerler, insanların doğru tutumlar oluşturmalarında temel kriterlerdir.¹⁶⁹

1.5.5. Karakter

Karakter, bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen, üstün ana özellik, bir kimsenin veya bir insan grubunun tutumu, duygulanma ve davranış biçimi, bireyin kendi kendine egemen olmasını, kendi kendisiyle uyum içinde bulunmasını, düşünüş ve hareketlerinde tutarlı, sağlam kalabilmesini sağlayan özellikler bütünü olarak tanımlanabilir.¹⁷⁰

¹⁶⁶Mithat Enç, *Ruh Bilimleri Terimleri Sözlüğü*, Gül Yayınları, Ankara 1968, s.128.

¹⁶⁷Silah, *a.g.e.*, s. 309.

¹⁶⁸Salih Güney, *Sosyal Psikoloji*, Nobel Yayınları, Ankara 2009, s.14.

¹⁶⁹Güney, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁷⁰*Büyük Sözlük*, T.D.K Yayınları, Kaynak: <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2012).

“Karakter” kelimesi Fransızca asıllı olup lügatlerde: “Bir bireyin kişiliğini oluşturan ve çevresine gösterdiği tepkileri belirleyen sürekli, duygusal niteliklerin tümü” ne verilen addır. Bu kelime dilimizde genelde “tabiat” kelimesi ile karşılanmaktadır. “Tabiat” kelimesi ise: “Bir varlığı, bir şeyi belirleyen özelliklerin tümü”, “Bir şeyin ulaştığı ve kapandığı son nokta”, “Bir kimsenin temel kişiliğini oluşturan özellikler, eğilimler bütünü, huy, karakter” şekillerinde açıklanmaktadır. Ayrıca görüldüğü üzere “karakter” kelimesi “seciye” ve “huy” gibi kelimelerle de karşılanmaktadır.¹⁷¹

Karakter, bireye ait davranışların bütünü olup, insanın bedensel, duygusal ve zihinsel etkinliğine çevrenin verdiği değerdir. Bu tanıma göre bireyin karakteri, kişisel özelliklerle içinde yaşanılan toplumun değer yargılarından oluşur.¹⁷²

Karakter, aile, okul ve çevrenin etkisiyle çocukluk döneminden itibaren gelişmeye ve şekil almaya başlar. Bu konuda çok çeşitli görüşler mevcuttur. Ama hepsinin ortak noktası, insanın toplumda geçerli kurallar ve ahlakî değer yargılarına göre olgunlaşmasıdır.¹⁷³

Karakter, şahsın ahlâkî prensiplere bağlılığının meydana getirdiği bir tezahürdür. “Şu kimse iyi karaktere sahiptir” cümlesi onun doğru ve düzenli bir kişi olduğunu belirtir. Yine “iyi karakter” cümlesi, çoğu zaman sebat, azim ve kararlılığı belirtmede kullanılır. Psikologlar, karakterin, kişiliği belirleyen merkezî bir görüş açısı mı yoksa bir şahsın ortaya koyduğu belli birtakım spesifik huylar mı olduğu konusunda ayrılık içerisindedirler. Genel kullanım ve deneyim, birinci görüşe ağırlık kazandırmaktadır.¹⁷⁴

2. DEĞER EĞİTİMİ

2.1. Değer Eğitimi

Günümüz dünyası hızlı değişimlere sahne olmaktadır. Bu değişimler çevresel, siyasal, sosyal ve psikolojik dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Değişime uyum sağlamak, modern insanın psiko-sosyal gelişiminin bir sonucudur. İnsanlar gözle

¹⁷¹M. Kazım Gülçür, *Kuran'da Karakter Eğitimi*, Işık yayınları, İzmir 1994, s. 60.

¹⁷²Özcan Köknel, *Kişilik*, Öz Dizgi Matbaası, İstanbul 1986, s. 18.

¹⁷³Güney, *a.g.e.*, s. 308.

¹⁷⁴Gülçür, *a.g.e.*, s. 64.

görülebilir maddî farklılaşmalara kolay uyum sağlarken, toplumsal ve psikolojik dönüşümlere uyum sağlamada aynı oranda başarılı olamamaktadırlar. Hele karakter gelişimi henüz tamamlanmamış olan gençlerde ve çocuklarda bu uyum süreçleri daha gecikmeli ve sıkıntılı yaşanmaktadır. Bu sıkıntıların aşılmasında en etkin yollardan birisi; genç nesilleri, içinde yaşadıkları toplumla kaynaştıracak değerlerin kazandırılmasıdır. Değer eğitimi, değişen dünyada bireylerin kendi kültürel ve toplumsal yargılarıyla birlikte evrensel değerleri kazanmasını ve yaşanabilecek sıkıntılara karşı hazırlıklı olmalarını öngörmektedir.¹⁷⁵

Değerlerin öğrenilmesi, rol öğrenmesi şeklinde bir sosyal öğrenmedir. Herkesin toplum içinde (kız, erkek, memur, evli, genç, yaşlı vb.) bir konumu ve bu konumu için toplumun uygun gördüğü rolleri vardır. Biz bulunduğumuz konumda, o konumdaki insanların neler yapması, neler düşünmesi, nelere değer vermesi gerektiği vb. hakkında bilgilere sahip oluruz. Bu da hayatımızda küçük yaşlardan itibaren önce anne babamızı, sonra da yaşımız büyüdükçe diğer önemseydiğimiz kişileri model olarak alma şeklinde kendini gösterir. Sahip olduğumuz değerler, arkasında toplum desteği olduğunda daha kalıcı hâle gelir, fakat bu destek zayıflayınca değerler de değişmeye veya bozulmaya başlayabilir. Sonuç olarak değerler eğitimi en iyi yaşantıyla verilebilir.¹⁷⁶

Değerler eğitiminin amacı, çocuğun doğuştan getirdiği en iyi tarafı ortaya çıkarmak; kişiliğinin her yönüyle gelişmesini sağlamak; insani mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olmak; bireyi ve toplumu kötü ahlaktan korumak ve kurtarmak, bunun yanında iyi ahlakla donatmak ve devamını sağlamaktır. Bu nedenle, çocuklara ahlakî ve ahlakî olmayan özellikler hakkında doğru bilgiler verilmeli, sağlam kanaatler oluşturulmalıdır. Bu şekilde, onlar iyi eğilimlerini geliştirmeyi, kötü eğilimlerine teslim olmamayı denerler ve böylece karakterleri olumlu yönde gelişir. Çocuklara yüksek fikirler verilmeli ki yüksek duygular meydana gelsin. Doğrunun öğretilmesi ile yüksek fikirler oluşur. Değerler eğitiminin esasını değerleri öğretmek oluşturmaktadır. Değerler eğitimi kalbe, zekâyâ ve iradeye hitap etmeli ve amacı iyiliği sevdirmek, tanıtmak, istetmek olmalıdır. Değerler eğitimi önce çocuğun duyarlılığına hitap etmelidir. Çünkü çocukta duygu, akıldan önce gelir. Çocuk heyecanlı olduğu zaman aklını aydınlatmak

¹⁷⁵İsmail Doğan, “Türk Eğitim Sisteminde Değer Sorunu”, Değerler ve Eğitimi, *Dem Yayınları*, 2007, s.630.

¹⁷⁶Aydın, “Okulda Çalışan Herkesin Görevi Olarak Değerler Eğitimi”, s. 8.

da kolaylaşır. Değerler eğitimi, irade üzerinde de etki yapmalıdır. Çocuklarımızın bilgi ve becerilerine tertemiz bir vicdan eşlik etmeli; onun gelişmiş bir beyni olduğu gibi büyük bir kalbi de olmalıdır. Maddî gücü büyüyen insanın merhameti de büyümelidir. Sağlam bir ahlak ve yüksek bir karakterden mahrum insanlardan, paralarının, bedenlerinin, zevklerinin gücünü diğer insanların lehine kullanmalarını beklemek çoğu zaman zordur.¹⁷⁷

2.2. Değer Eğitiminin Önemi

Sosyal bir canlı olan insan, varlık sahnesine ilk çıktığı andan itibaren kendisini çepeçevre kuşatan varlık türlerini tanımaya çalışmıştır. Bunu yaparken eşyaya birer ad vermekle yetinmemiş, her nesneye birer anlam yükleyerek onları iyi-kötü, yararlı-zararlı ve daha başka şekillerde değer açısından bir tasnife tabi tutmuştur. Böylece fitratında bulunan tekâmül duygusu uyarınca insan, eşyaya şekil ve düzen veren, değer yaratan, yaşadığı çevreyi değiştiren ve bu arada kendisini de değiştirip yenileyebilen üstün bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁸

İnsan âlemin özü ve kâinatın gözbebeğidir. Çünkü insandan başka soyutlama yaparak kavram üreten, düşündüğünü ve dış dünyadan algıladıklarını dil deneni mucizevî bir organla veya kendi icadı yazı deneni sembollerle ifade kudretine sahip olan başka hiçbir varlık yoktur. O, sahip olduğu bu yetenekleri sayesinde hem kendisinin hem de sosyal çevresindekilerin hayat tecrübelerini ve bilgi birikimlerini sonraki nesillere aktarma imkân ve imtiyazını elinde bulunduran tek varlıktır. Bir başka deyişle insan tarihi yapan ve yazan bir varlıktır.¹⁷⁹

İnsan, diğer canlılar gibi sadece "ân"ı yaşayan bir varlık değil, o, sahip olduğu zaman bilinci sayesinde geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere varlık ve olayları üç boyutlu bir zaman içinde algılayan ve değerlendiren bir varlıktır. Bu özelliğinden ötürü o, kendisine bir gaye ve hedef tayin eden, bunları gerçekleştirmek için planlar yapan, böylece geçmiş ve geleceği kuşatarak varlığa egemen olma güç ve yeteneğine sahip olan tek varlıktır. İşte insanın kendisine gaye ve hedef seçmesinde, bunları

¹⁷⁷Aydın, a.g.m., s.5.

¹⁷⁸Kaya, a.g.m., s.1.

¹⁷⁹Kaya, a.g.m., s. 2.

gerçekleştirecek planlar yapmasında rol oynayan en önemli faktör değer duygusudur. Zira insanın iradesini etkileyerek, davranış ve eylemlerini yönlendiren, inandığı ve beğenip benimsediği değerlerdir.¹⁸⁰

Bireyin kendisini, toplumun ise bireyi kontrol etmesini sağlayan unsurların başında değerler gelmektedir. Sahip olunan değerler kişinin toplum içerisindeki statüsünün belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bu değerler sayesinde birey, diğer insanlar ile etkili iletişime geçebilir ve sosyal konumunun belirlenmesi için uygun bir altyapı oluşturabilir. Toplumsal kültürün oluşması; fertlerin değer yargılarının bir üst kimlik olarak toplumsal hayata yön vermesi ya da mevcut toplumsal değerlerin bireylere aktarılması ile gerçekleştirilebilir. Ailede başlayan değerler eğitimi, okullarda formel bir yapı içerisinde temel değerlerin öğrencilere kazandırılması ile devam eder. Eğitimleri süresince; öğrencilere, sadece bilişsel ve psiko-motor kazanımların verildiği bir anlayış, toplumu oluşturan fertlerin, değer, tutum vb. duyuşsal kazanımları elde edememelerine sebep olacaktır. Dolayısıyla, toplumsal bütünlüğün sağlanması ve ortak amaçların belirlenmesi zor, hatta imkânsız hale gelecektir. Bu durum, değerler eğitiminin okullarımızda sistemli ve etkili bir biçimde yapılması zorunluluğunu ortaya çıkartmaktadır. Bu ise; ancak değerler eğitimi ile ilgili kavram ve konuların öğretmenler tarafından özümsemesi ile sağlanabilir.¹⁸¹

Bir toplumda güven, barış, adalet, hakkaniyet, merhamet, sorumluluk gibi değerlerin sarsılması, bazı değerlerin kaybolması ve önemini yitirmesi durumunda, çocuk ve gençler sağlam bir karakter ve bütünleşmiş bir kişilik geliştiremezler. Bireylerin ve toplumun ruh sağlığı ciddi bir tehdit altına girer; toplumsal bütünleşme ve dayanışma zayıflar, kişi kişinin kurdu haline gelir. Yaşanan hayat anlamsız ve değersiz olarak algılanmaya başlanır. Çünkü değerler, davranışlarımıza yön gösteren ilkeler ve standartlardır. Değerler, kişiye kendisini aşma, tek tek olayların üzerinde kalıcı ve tutarlı bir inanç ve tutum sahibi olma imkânı kazandırır. Bir toplumda değerlerin sarsılması ya da yıpranması, o toplumun bireylerini sağlıklı bir gelişmeden yoksun bırakır. Ne için, hangi amaçla yaşadığını bilemeyen ve bulamayan kişilerde “huzursuzluk”, “stres”, “bıkkınlık” “anlam boşluğu” ortaya çıkar. Bu durumda insanın

¹⁸⁰Kaya, *a.g.m.*, s. 2.

¹⁸¹Yazıcı, *a.g.m.*, s.499.

kendinden ve doğadan “yabancılaşma”sından, “hayatın donuklaşması” ve “insanın otomatikleşmesi”nden söz edilir.¹⁸²

Tam bir devrimsel dönüşüm yaşayan dünyanın yeni şartları karakter eğitime olan ihtiyacı artırmaktadır. Küreselleşme denilen ve sadece teknolojik değişimle tasvir edilemeyecek olgu, sınırları kaldırmakta, baskın kültürleri her an ve her yerde mevcut kılabilmektedir. Kendi ülkemiz çerçevesinde düşünecek olursak, insanlar arasında -en basit anlatımıyla- bazı duyarlılıkların kayboluşu bile karakter eğitimi için yeterli bir sebeptir. Yeni nesil arasında şiddet eğilimi, sahtekârlık, anne-babaya veya öğretmene karşı gelme, madde bağımlılığı, intihar ve benzeri kendine zarar verici davranışlarda artış, iş ahlakında, kişisel ve toplumsal sorumluluk bilincinde azalma gibi olguların günden güne daha sık rastlanır olduğunu görmekteyiz.¹⁸³

İnsanların bir arada yaşadığı her alanda kurallar, dolayısıyla değerler vardır. Toplum içinde değerlerle birlikte yaşarız. Değerlerden soyutlanmış bir toplumsal hayat düşünülemez. Beğensek de beğenmesek de toplumun büyük çoğunluğunun kabul ettiği değerleri dikkate almak zorundayız. Toplumsal değerler, toplumdan topluma ya da belli bir toplumda zaman içerisinde bazı değişimlere uğrayabilir. Fakat birtakım temel değerler vardır ki, bu yönde gösterilen davranışlar dünyanın her yerinde takdir ve teşvik görür. Nezaket, dürüstlük, adalet, sevgi, saygı, yardımseverlik, cesaret, çalışkanlık bunların başında gelir. Bireyin yaşama hakkı, onuru, özgürlüğü, eşitliği, karşılıklılık “kendine yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkalarına yapma” gibi esas itibariyle adalet ilkesi kapsamında olan evrensel değerler her insanın doğasında var kabul edilir. Çocuk doğduğunda bunları oluşturabilecek bir potansiyele sahiptir.¹⁸⁴

Ahlakî değerler, olumlu hedefler göstererek davranış ve eylem imkânı verir. İnsanın kişilik sahibi olması ancak değerlerle mümkündür. Bunun nedeni değerlerin insanın içinde kök salmış olmasıdır. Dünyada görülen ahlakî bunalım, insanın iç dünyasında mevcut olan değer yoksunluğu ve bu yoksunluğun görünür hâle gelmesidir. Birey, toplum ve insanlığın varlığı, gelişmesi değerlere, özellikle ahlakî değerlere ve

¹⁸²Hayati Hökekleli, “Modern Eğitimde Yeni Bir Paradigma: Değerler Eğitimi”, *Eğitime Bakış Dergisi*, Ankara, 2010 S.18, s.5.

¹⁸³Halil Ekşi, “Temel İnsani Değerlerin Kazanılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları” *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2002, c.1(1), s.83.

¹⁸⁴Hökekleli, *a.g.m.*, s.5.

onların gerçekleşmesine bağlıdır. İnsanları bir arada tutan (toplum, millet yapan) etkenler, sahip oldukları değerlerdir.¹⁸⁵

2.3.Karakter Eğitimi

Karakter, çeşitli ruhsal yeteneklerin bir kişide özel bir biçimde toplanması şeklinde tanımlanabilir. Karakter içinde bulunduğu çevrenin toplumsal değerlerinden ve ahlak kurallarından oluşur ve değerlendirilir. Karakter, zamanın olayların ve eğitimin etkisi ile değişikliğe uğrar ve ilerleme gösterir.¹⁸⁶

Karakter eğitimi öğrencilerin, sorumluluklarını taşıyabilecekleri makul seçimler yapabilmelerine imkân sağlayan bilgi, beceri ve yeteneklerin geliştirilmesi demektir. Bu tür bir eğitim, öğrencileri küresel ve çok kültürlü bir dünyaya hazırlayacak, hayatın gerçekleriyle yüzleştirecek ve eleştirel düşünmeyi teşvik ederek sorumlu davranmayı sağlayacaktır.¹⁸⁷

Karakter eğitiminin zarureti açık olmakla birlikte, tam bir devrimsel dönüşüm yaşayan dünyanın yeni şartları ona olan ihtiyacı arttırmaktadır. Küreselleşme denilen ve sadece teknolojik değişimle tasvir edilemeyecek olgu sınırları kaldırmakta, baskın kültürleri her an ve her yerde mevcut kılabilmektedir. Ülkemiz çerçevesinde düşünecek olursak, insanlar arasında en basit anlatımıyla bazı duyarlılıkların kayboluşu bile yeterli bir neden olarak düşünülebilir.¹⁸⁸

İlkçağ filozoflarına bakıldığında; karakter eğitimi üzerine fikir ürettikleri görülmektedir. Sokrates; yalın ve yüzeysel bilgiyi aşmak, gerçek bilgiye ulaşmak için insanların davranışlarında ve yaşamlarında temel aldıkları inançları sorgulamış; böylece ahlak ve bilgi sorunlarıyla ilgilenmeye başlamıştır.¹⁸⁹

¹⁸⁵Aydın, *a.g.m.*, s. 6.

¹⁸⁶Gövsal, *a.g.e.*, s.85.

¹⁸⁷Alparslan Durmuş, "EDAM Karakter Okulu Modeli",*Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı*, MEB Yayınları, İstanbul 2012, s.148.

¹⁸⁸Durmuş, *a.g.m.*,s.149.

¹⁸⁹Özcan Köknel, *Akıl İle Düşünce Gücü*, Altın Kitaplar, İstanbul 2003, s.187.

2.4.Ahlak Eğitimi

Ahlakın din ile temellendirilmesi her dönemde değişik şekillerde yapılmış ve Tanrının varlığı ile vahiy gerçeğinden hareket edilmiştir.¹⁹⁰ Aralarında bir takım yorum farkları olmasına rağmen, din ile temellenen ahlak görüşlerinin hepsinde ahlakî değerlerin kaynağı mutlak varlık olan Allah'tır. Aslında din kaynağını Allah'tan alan bir ahlak sisteminden ibarettir.¹⁹¹

Din dışı temeller ise, farklı filozoflar tarafından akıl, sezgi ve duygu olarak kabul edilmiştir. Sokrat, Eflatun Aristo ve Kant gibi bazı filozoflar, ahlakı akılla temellendirmeye çalışırken, Butler, H. Sidgwick, H. Bergson ve G. E. Moore gibi filozoflar, iyilik veya kötülük gibi ahlakî değerlerin doğrudan doğruya sezgi ile bilinebileceği, sezgi ile bilinen bu değerlerin bütün insanlar için nesnel olarak geçerli olduğunu, dolayısıyla mantıkî ve psikolojik bir doğrulamaya ihtiyaç duyulmayacağını kabul etmişlerdir. Epikür, Locke, D. Hume ve J. S. Mill gibi filozoflar ise ahlakı duygu ile temellendirmişlerdir.¹⁹²

Ahlâk gelişimi ile sosyal gelişme ve toplumsallaşma arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çocuğun kültürel norm ve standartlara uymayı öğrenmesi, birçok ahlâkî davranışın temelini oluşturur. Gerçekte, birçok sosyal davranışın ahlâkî içeriği vardır. Toplumda insan ilişkilerini düzenleyen kural ve değerlere uyulması yönünde zorlayıcı bir talep ve teşvik vardır. Çocuk bu talepleri "içselleştirme" yoluyla tedrici olarak öğrenir ve benimser. Bu toplumsal talep ve beklentilerin önemli bir kısmı çocuğun vicdanının içeriğini oluşturur. Bir "içsel kontrol" aracı, davranış ölçütü olarak işlev gören norm ve değerler zihinsel gelişime paralel olarak, çeşitli görünüm ve değişimlere maruz kalabilmektedir.¹⁹³

Konuya evrensel bir açıdan bakıldığı zaman, ahlakî anlayışlar birbirinden farklı olsalar bile, bütün insanlar arasında, hepsinin ortak ahlak anlayışı veya ortak ahlak

¹⁹⁰Öymen, *a.g.e.*, s.20.

¹⁹¹Peker, *a.g.e.*, s.142.

¹⁹²Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, TDV Yayınları, Ankara 1998, s.16.

¹⁹³Hayati Hökelikli, "Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi", *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Ed: Halis Ayhan, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 186.

duyguları olduğu da görülebilir. Bazı olağan üstü zamanlarda ve geçici durumlarda, bazı ülkelerde görülen halleri bir yana bırakmak gerekir.¹⁹⁴

İnsanlar hangi durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini bildikleri takdirde, başkalarının nasıl davranacağı hakkında da güçlü tahminlerde bulunabilir ve böylece güvenlik duygusu içinde yaşarlar. Neyin iyi, neyin kötü olduğu hakkında ortak bir anlayış bulunmasaydı, insanlar arasında düzen ve huzur yerine tam bir kargaşa hüküm sürerdi.¹⁹⁵

Kaynağı, ister dine, ister başka bir otoriteye dayansın, insanlar arası davranışların bir kısmı, her zaman iyi ve kötü gibi değer yargılarına göre değerlendirilecektir. Bu yargıların bulunduğu her yerde ahlakî davranış söz konusudur. Ahlakın varlığı bir çeşit doğa yasasıdır. Suyun bulunduğu yerde nasıl hayat varsa, insanların bulunduğu yerde de ahlak vardır. İnsanlara düşen, ahlakı en iyi şekilde sokmaktır. Böylece hepimizin davranışlarına sevgi, iyi niyet ve sorumluluk duygusu hâkim olsun, cezayı gerektirecek hiçbir hareket görülmesin. Yeni yetişenlere ahlaki değerlerin öğretilmesi bu bakımdan önem taşır.¹⁹⁶

Ahlâk eğitiminin amacı; kısaca çocukta “ahlakî karakter” oluşturmaktır, şeklinde ifade edilebilir. Ahlâkî karakter ise genel olarak, değişen şartlar altında, gözetilme ve cezalandırılma ihtimalinin düşük olduğu zamanlarda ayartılmaya karşı direnç gösterebilme, her şart ve durum altında ahlâkî kurallara bağlılığı sürdürme, dürüst ve tutarlı olma; her hareketin doğru yönünü kestirme, bundan ortaya çıkacak olan sonuçları da önceden görme yeteneği olarak anlaşılmaktadır.

Ahlâklılık, kişinin kuvvetli bir vicdana sahip olmasıdır. Vicdanlı insan, kendi içinde kendi davranışlarını idare ve kontrol eden bir mekanizma kurmuştur; bu mekanizma gelişigüzel değil de sistemli olduğu için, davranışlarda tutarlılık meydana gelir. Vicdanlı insan için, sahip olduğu ahlâkî kural ve değerlerin her yerde ve her zamanda geçerli olduğuna inandığı evrensel bir değeri vardır.¹⁹⁷

¹⁹⁴Öymen, *ag.e.*, 1975, s.20.

¹⁹⁵Güngör, *a.g.e.*, s.18.

¹⁹⁶Güngör, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁹⁷Hökeleki, *a.g.m.*, s. 186.

Geleceğini garanti altına almak isteyen toplumlar, ahlaklı bir nesil yetiştirmek için gayret göstermişler, ahlak eğitimine önem vermişlerdir. Ahlak eğitiminin amacı, olgun davranışlar konusunda alışkanlık sağlayıp, üstün ahlakı gerçekleştirmektir. Bir ahlakî davranış, kalıcı bir âdet oluncaya ve köklü bir ahlak kuralı hâline gelinceye kadar, istikrarlı bir şekilde tekrarlanmalıdır. Böylece davranış karakter hâline gelir. Aynı zamanda insanın fiillerini devamlı olarak doğruluk şartlarına uydurmak, bu doğru ve düzenli hareketleri güzel alışkanlıklar, yüksek karakterler hâlinde elde etmek değerler eğitimidir.¹⁹⁸

2.5. Değer Eğitiminde Yaklaşımlar

2.5.1. Değer Açıklamak

Bu teknik, bireyin kendi duygu, inanç, öncelik ve değerlerinin farkında olmasını, güçlü ve zayıf yönlerini bilmesini ve hayat onuruna sahip olmasını kapsar. Bu teknik: bireyin hayat değerlerini fark etmesine, karar almasına, kararını uygulamasına ve başarmasına yardım eder. Değişen dünyada öğrencinin hayatının tümünde ona rehberlik edecek bilgi, beceri ve duyguları öğrenmesine yardım eder.

Veliler ve öğretmenler tarafından telkine dayalı doğrudan değer eğitimi etkisini yitirmeye başlamıştır. Çünkü genç bireyler veli ve öğretmenlerinin dışında, akran gruplarından, televizyondan, yazılı basından, sinema ve sanat dünyasının yıldızlarından etkilenmeye başlamıştır. Genç insanın kendisine örnek alabileceği insan sayısı artmış, öğretmen ve velinin öğrenci üzerindeki etkisi azalmıştır. Öğrencinin modeli velisi, öğretmeni olabileceği gibi bir şarkıcı, politikacı veya sinema yıldızı da olabilmektedir. Bu yüzden hayatlarında önemli kararlar alma durumlarında akran gruplarının baskısı ve propagandanın etkisi altında kalmaktadırlar.

Öğrencilerin hayatını nasıl yaşayacakları, seçimlerinde ve karar almada nasıl davranacakları ve akla gelen soruların cevaplarını doğru verebilmeleri için kendi değerlerini açıklığa kavuşturmaları gerekir. Genç veya yaşlı herkes otorite, çalışma, arkadaşlık, para, cinsellik, din, siyaset, boş zaman, okul gibi konularda anlaşmazlığa düşer, karmaşa ve değer çatışması yaşar. Bugünün genç ve çocukları geçmişe göre daha

¹⁹⁸Aydın, a.g.m., s. 7.

çok seçenekle karşı karşıyadır. Alternatiflerin çok olması onları daha çok karmaşaya ve görgüsüzlüğe itmiştir. Bu karmaşıklık ve anlaşmazlık karşısında öğrencilere yardım gereklidir.

Değer açıklama; sınıf oyunları, sergiler, farklı zaman ihtiyaçlarında alıştırmalar ve özel olarak seçilmiş konular sayesinde yapılır. Öğretmenler değer açıklamasını tüm yaş seviyelerinde ve konularda kullanabilir. Bu yaklaşımı benimseyen öğretmenler grupla çalışmaya önem verirler. Uygulama sırasında her düşünceye saygı gösterir ve öğrencilerin değerlerini açığa vurmalarını teşvik ederler ve yedi basamakta değer kazandırılması temel alınır.

Seçme:

1. Özgürce seçim ya da bağımsız seçim yapma (seçme özgürlüğü),
2. Bir dizi mevcut seçeneği değerlendirdikten sonra alternatifler arasından seçebilme,
3. Her alternatifin olası sonuçlarını düşünerek değerlendirdikten sonra seçebilme.

Ödüllendirme:

4. En önemli ve değerli olduğu düşünülen şeyleri ödüllendirme ve değer verme,
5. Serbestçe (özgür) seçilen bir değeri açıkça söyleyebilme,

Hareket:

6. Serbestçe (özgür) seçilen değerle uyumlu olan bir hareket tarzıyla (tavır) hareket edebilme,
7. Seçilen değerle uyum içerisindeki bir hareket tarzında tekrar tekrar hareket edebilme.

Değer açıklama tekniğinde amaç, yukarıda verilen yedi basamağı kullanarak öğrencilerin kendi yaşantıları yoluyla değerleri içselleştirmelerini sağlamaktır. Bu

basamakların kullanılması durumunda öğrencilerin değer ve davranışlarının farkına varması beklenir.

Değer açıklamanın anahtar ögesi cevap açıklamadır. Cevap açıklama öğrencinin kendi fikirlerini denemesi durumunda onu cesaretlendirir. Öğretmen, öğrencinin verdiği cevabı açıklamasına yardım etmek amacıyla sorular sorabilir.

Sonuç olarak öğretmen sınıf içinde ve dışında öğrencilerin kendi seçim ve değerlendirmelerini bilinçli olarak geliştirmeleri için fırsatlar sunar.¹⁹⁹

2.5.2. Değer Çözümlemesi (Analizi)

Değer çözümlemesi tekniği, değer öğretiminde dikkati, düşünceyi ve ayırt etmeyi gerektiren bir tekniktir. Değer, sorular üzerinde duygusal olmadan, akılcı bir şekilde değer sorularını test eder. Bu teknikte ahlakî gelişim teorisinin tersine öğrenciler bir pozisyon alır ve yargılar. Değer çözümlemesi tekniği gerçek ya da yapay bir sorunla karşılaştığı zaman uygulanan bir tekniktir.

Bu teknikte öğrenciler örnek olaylarla ahlakî düşünme becerisini kazanırlar. Aynı zamanda öğrenciler bilimsel problem çözme yöntemini sosyal problemlere uygulamayı da öğrenirler. Öğrencilerin değerlerle ilgili soruları anlamaları için çözümleme ve dikkat yeterliklerinin geliştirilmesi gereklidir.

Değer çözümlemesinde temel görevler şu şekildedir:

1. Konunun (çıkmanın, sorunun) tanımlanması,
2. Alternatiflerin açıklanması,
3. Her alternatifle ilgili kanıtlar toplayarak sonucun tahmini,
4. Kanıtların değerlendirilmesi ve uzun vadeli sonuçların tahmini,
5. Muhtemel durumların tanımlanması,
6. Her durum için mümkün olan sonucun değerlendirilmesi ve açıklanması,
7. Alternatifler arasından seçme ve uygun hareket için karar alma.

¹⁹⁹Akbaş, *a.g.e.*, s. 97-99.

Öğrenciler bütün yeterlikleri kazanana kadar her bir aşamayı uygular. Değer çözümlenmesi çoğu kez desteklenen ve çok az eleştirilen bir tekniktir. Ancak, bazı basamakları değer öğretiminin diğer tekniklerine benzer. Değer çözümlenmesinde de birçok basamak öğretmenin soracağı seri sorulara bağlıdır. Öğretmen 25 kişilik bir sınıfta öğrencinin biriyle ilgilenirken diğer öğrenciler ilk başlarda dikkatli dinleyecektir. Ama öğretmenin öğrenciyle diyalogunun uzaması durumunda diğer öğrenciler ilgilenmemeye başlayabilirler.²⁰⁰

2.5.3. Ahlakî Muhakeme

Kohlberg tarafından geliştirilen bu yaklaşımda amaç öğrencilere verilen ahlâkî ikilem içeren hikâyelerle onların ahlaki yargılarını ortaya çıkarmaktır. Kohlberg yaptığı araştırmalarda aynı hikâyelere farklı yaş grubunda bulunan öğrencilerin farklı yargılarda bulunduğunu saptamıştır. Araştırmaları sonucunda öğrencilerin gelişim dönemlerinin üç düzey ve altı basamakta toplandıklarını görmüştür.

Bu yaklaşımda öğretmenin rolü, ahlâkî ikilemlerin bulunduğu örnekler vererek öğrencilerin kendi çıkmazlarını çözmelerine yardım etmektir. Öğretmen bunu yaparken her öğrenciyi ahlâkî ikilemle karşılaştırır ve diğer öğrencilerin verilen örnek olayla ilgili söylediklerini duyma fırsatı verir. Bu yaklaşımda amaç, öğrencilerin zihnine seçilmiş değerleri yerleştirmek değildir.

Öğretmen uygulama sırasında sınıfı gruplara böler ve örnek olayda yapılacak en iyi davranışın ne olduğunu sorar. Her grup bu soru etrafında tartışır. Çıkmazlar, öğrencilerin deneyim ve gelişim seviyelerine göre çözülür. Araştırmalar öğrencilerin görüş belirtme sırasında diğer öğrencilerin tesiri altında kalmadıklarını göstermiştir. Bu yöntemde esas amaç öğrencilerin davranışlarına rehberlik edecek ahlâkî ilkeler geliştirmelerine yardım etmektir. Yaklaşım tüm okul seviyelerinde kullanılabilir.²⁰¹

2.5.4. Model Alarak Öğrenme

Çocuğun rolleri öğrenmesinin temelde taklit ve özdeşim yoluyla gerçekleştiği bilinmektedir. Taklit, öğrenme adayı olan çocuğun çevresinde ve özellikle yakın

²⁰⁰ Akbaş, *a.g.e.*, s. 102-103.

²⁰¹ Akbaş, *a.g.e.*, s. 100-101.

kişilerinde algıladığı davranışları benzeterek yapmaya çalışması; özdeşim ise, taklit ettiği davranışları daha taklit anından itibaren kendi davranışı haline getirmesi anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile çocuğun taklit ettiği şeyi özdeşirmesi denildiğinde, kendi davranışını taklit ettiği kişinin davranışına benzetmesi değil, aksine onu kendi davranışı haline getirmesi kastedilmektedir.²⁰²

Model olarak öğrenme bireyin, bir başkasını taklit ederek bazı davranışlar kazanmasıdır. Öğrencinin sevdiği sanatçı gibi giyinmesi, saçlarını kestirmesi, küçük kuşların büyük kuşların ötüşlerini taklit etmesi gibi. Model olarak öğrenmede en önemli unsurlardan biri seçilen modelin bireyle olan benzerliğidir. Kız çocuk annesini erkek çocuk babasını seçer ve onun davranışlarını gözleyerek öğrenir. Ayrıca model olarak öğrenmede her zaman istenen davranışlar kazanılmaz. Bazen öğrenilen zararlı alışkanlıklar model olarak öğrenmenin bir sonucudur.

Model olarak öğrenmede de pekiştirme söz konusudur. Örneğin; babasının diğer insanlarla nazik konuştuğunu gören çocuk, babasını model alır. Bu modeli davranışlarında tekrarladığında yani babası gibi başkaları ile nazik konuştuğunda takdir edilir ve problemlerini daha kolay çözümlendiğini görürse, öğrenme pekiştirilmiş olur. Model olarak öğrenmede pekiştirme klasik ve edimsel koşullanmaya göre çok daha sonraları gerçekleşir.²⁰³

İnsanlar doğal ve toplumsal çevrelerine uymak zorundadır. Özellikle toplumsal çevrelerine uyarken toplumsal kurallar, değerler önem taşır. İnsanın toplumsal davranışlara uyumunda taklit etmenin önemli rolü vardır. Çocuklar daha çok çevresindeki başka insanları, büyükleri taklit ederek öğrenirler. Taklit ederken başkalarını kendilerine model olarak alırlar. İnsan davranışlarının, kişiliğinin şekillenmesinde çevreyi gözleme etkili olur. Çoğu zaman bu davranışlar farkında olmadan yapılır. Örneğin, annemiz gibi yemek pişiririz, öğretmenimiz gibi ders anlatırız, beğendiğimiz bir sanatçı gibi konuşuruz. Gözleyerek öğrenmede, örnek (model) alınan kişilerin davranışları önem taşır. Eğitim açısından bu nokta çok önemlidir. Model bildiğimiz kişilerin kötü denilebilecek davranışları ödüllendirilmişse, biz de öyle davranırız. Örneğin, ticarete isim yapmış, çok kazanan birini örnek

²⁰²Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2002, s. 148.

²⁰³Komisyon, *Sosyoloji-1*, Açıköğretim Lisesi Yayınları, Ankara 2004, s.40.

alabiliriz. O kişinin yaptığı, acımasızca olan davranışları cezalandırılmıyorsa hatta ödüllendiriliyorsa biz de öyle oluruz.²⁰⁴

Bireyler yaşamlarına yön verme konusunda her zaman rol model arayışı içindedirler. Bu rol modelleri genel olarak yaşamdaki otorite kabul edilen figürlerden alırlar. Bu nedenle eğitim sürecinde bireyin öykülenebileceği, kendine rol model alabileceği birtakım otoritelerin yer alması gerekmektedir.²⁰⁵

İnsanların eğitimi üzerinde doğrudan doğruya etki yapan vasıtalarından biri, kişinin çevresinde bulunan insanların davranışlarıdır. İnsanlar çevrelerindeki kişilerin sözlerinden çok, davranışlarından etkilenir ve kendileri de benzer davranışlarda bulunmaya çalışırlar. Çocuk, küçük yaştan itibaren, kendisine bir takım modeller seçer ve onların davranışlarını taklide çalışır. Okul öncesi yıllarda genellikle anne ve babalar taklit edilirken, okul çağı ile birlikte ana-baba bir dereceye kadar ikinci plana düşerek öğretmen daha çok ön plana çıkar.²⁰⁶

2.5.5. Örtük (Gizil) Öğrenme

Eğitim en genel anlamıyla, insanların belirli amaçlara göre yetiştirilmesi süreci olup, eğitim-öğretim uygulamaları tümüyle bu amaçlar doğrultusunda düzenlenmektedir. Bu amaç ve düzenlemelerde öğrencilerin toplumun ve devletin siyasi, ekonomik ve sosyal beklentilerine uygun olarak yetiştirilmeleri esastır. Bu yönde öğrenciler yetiştirmek üzere, bu beklentilere uygun eğitim programları geliştirilerek okullarda uygulamaktadır. Okullarda uygulanmak üzere geliştirilen programlarda genel ve özel amaçlar belirlenmiş, bu amaçları gerçekleştirmek üzere ders, konu ve faaliyetler ile değerlendirme esasları tespit edilmiştir. Bu programlar doğrultusunda öğrenciler yetiştirilmektedir.²⁰⁷

Okullarda bulunan ikinci tür program, resmî program gibi unsurlar açık ve belirgin olmayan programdır. Ancak öğrencileri resmî programdan daha çok

²⁰⁴Komisyon, *Sosyoloji-1*, Açıköğretim Lisesi Yayınları, Ankara 2004, s.40.

²⁰⁵M. Bahaddin Acat, "Öğrenme Sürecinde Değerler ve Öğretmenin Ahlaki Liderliği", *Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı*, MEB Yayınları, İstanbul 2012, s. 144.

²⁰⁶Hüseyin Peker, *a.g.e.*, s.118.

²⁰⁷Sedat Yüksel, *Örtük Program Eğitimde Saklı Uygulamalar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s.5.

etkilemektedir. Literatürde bu programa "örtük program", "gizli program", "saklı program" veya "yazılı olmayan program" gibi isimlerin verildiği görülmektedir". Bu program informel olarak ortaya çıkan ve yazılı olmayan bir programdır.²⁰⁸

Gizli program genellikle açık program veya yazılı programa yakın bir kavram olan formel programın karşıtı olan informel program ile yakın algılanır. Informel program açıkça belirlenmemiş, eski bir deyimle zımni (gizli) bir programdır. Gizli program şu veya bu nedenlerle birilerinden gizlenen değil, okuldaki öğelerin çocuklarda gizliden gizliye oluşturdukları bir programdır. Gizli program açıkça ortaya konulmamıştır. Ancak çocuklar okuldaki çeşitli öğelerle etkileşimi sonucunda o özellikleri edinmektedirler. Öğrenciler okuldaki idarecilerle, öğretmenlerle, hizmetlilerle, servis şoförleri ile ve diğer kişi veya hatta nesnelere etkileşimleri sonucunda birtakım özellikler kazanmaktadır. Gizli program sınıf içi ile sınırlı değildir, hatta çoğu zaman sınıf dışıdır. Ayrıca açık program daha çok bilişsel özellikler kazandırmaya çalışırken, gizli program daha çok duyuşsal özellikler kazandırır. Dolayısıyla, öğrenci okuldan mezun olduğunda bilgilerini unutabilir, ama orada yaşadığı duygular uzun süre varlığını sürdürür. Bu yüzden gizli programın etkileri daha kalıcıdır.²⁰⁹

Öğrencilerin topluma uyumlarını sağlamak üzere, toplumun norm ve değerlerinin öğrencilere kazandırılması gerekmektedir. Bu norm ve değerler resmi programda ders konuları içerisinde verilmekten ziyade, örtük program içerisinde öğretilmektedir. Eğitimciler de öğrencilerin toplum tarafından gerekli olan görüş, değer ve normların örtük program tarafından öğretildiğini savunmuştur. Ona göre okullar öğrencilerin ailelerinde öğrenemedikleri topluma uyum gösterebilmesi için gerekli sosyal norm ve becerileri öğrendikleri yerdir.²¹⁰

Aynı zamanda ahlakî kuralların benimsenip uygulanmasında da örtük programın gücü yadsınamaz. Her toplumun varlığını sürdürmesi ve işlevlerini yerine getirmesi için birtakım kurallar belirlenmiştir. Toplum üyelerinin bu kuralları kabul etmesi ve bu kurallara uygun davranışlarda bulunmaları gerekmektedir. Bu kurallar arasında yer alan

²⁰⁸Yüksel, *a.g.e.*, s. 7.

²⁰⁹Hasan Bacanlı, "Değerler Hangi Programın Neresinde", Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı, MEB Yayınları, İstanbul 2012, s.114.

²¹⁰Yüksel, *a.g.e.*, s. 66.

ahlakî kurallar iyi ve doğru olarak kabul edilen düşünce ve davranışları kapsar. Her toplumun, her grubun ya da her bireyin doğru- yanlış, iyi- kötü, uygun- uygun değil şeklinde yargıları bulunmaktadır. Birey bu yargılan ahlaki gelişim süreci ile elde etmektedir. Öğrenciler değerlerin ancak pek azını resmi programla öğrenirler. Aslında öğrenciler bu değerlerin büyük çoğunluğu örtük program ile öğrenmektedirler.

Öğrencilere toplumun ahlakî değer ve kurallarını öğretmek için okulun resmî programlarına ahlak bilgisi dersini eklemek yeterli değildir. Bu dersler ahlakî değerlerin ve kuralların teorik olarak öğrenmesi açısından yararlı olabilir. Ancak bu öğrenilenlerin kalıcı ve uygulanabilir olabilmesi için okul ve sınıfların örtük programlarının tespiti gerekmektedir. Eğer ahlak bilgisi dersinde anlatılanlar ile örtük program arasında farklılıklar varsa ahlak bilgisi dersi büyük ölçüde amacına ulaşamayacaktır.²¹¹

2.6. Ailede ve Okulda Değer Eğitimi

2.6.1. Ailede Değer Eğitimi

İnsan sosyal bir varlıktır. Bir topluluk içerisinde yaşar. Başkalarına ihtiyaç duyar ve onlardan birçok şey öğrenir. Çocuk anne babanın varlığından meydana gelir. Gelişip büyüebilmesi için de anne-babaya ya da en azından yetişkinlere muhtaçtır. Çocuk açısından bakıldığı zaman aile, çocukların bakıldığı, yetiştirildiği ve eğitildiği bir kurumdur. Aile içerisinde çocuk bir taraftan bedenen gelişip büyürken diğer taraftan sosyo-kültürel etkilerle beraber dinî özellikler de kazanır.²¹²

Çocukların ilk örnekleri ve öğreticileri çoğunlukla ana babadır. Ana babanın tepkileri bazı davranışları pekiştirirken, diğer bazıları için de cesaret kırıcı özellik taşıyarak, çeşitli alışkanlıkların, amaç ve değerlerin, benimsenmesinde yardımcı olmaktadır. Çocuk hem genel birtakım tutumları, hem de özel bazı davranışları, ana babayı örnek alarak öğrenirler. Örnek alma sürecinde çocuklar, ana-babanın birçok kişilik özelliğini taklit ederken, ahlaki ve kültürel değer ve standartlarını da benimserler.²¹³

²¹¹Sedat Yüksel, *a.g.e.*, s. 113.

²¹²Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010, s.76.

²¹³Hayati Hökekleli, *Psikolojiye Giriş*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2009, s.181.

Okul çağında, öğretmenin, arkadaş gruplarının ve karşı cinsin etkin olmaya başladığı dönemlerde de aile içi iletişim devam etmektedir ve birinci sosyalizasyon dönemi kadar önemlidir. Yetişmekte olan birey, artık sadece ebeveyni veya aile içi yakınları değil, yeni etkileşim kişilerini de taklit edecek ve onlardan da roller öğrenerek özdeşimlerde bulunacaktır. Özellikle idealist olduğu dönemlerde ve daha sonra kendi değerlerini oluşturduğu dönemlerde onlara ailenin yardımcı olması beklenir. Fakat bu yardım yetişmekte olanın çağ özelliklerinden dolayı çoğu zaman zor olmaktadır. Olumlu davranışlar, aile tarafından desteklenirse yeterli olacaktır.²¹⁴

2.6.2. Okulda Değer Eğitimi

Günümüz dünyasında, akademik başarı kadar, çağdaş hayatın vazgeçilmezi hâline gelen, dürüstlük, saygılı olma, ahlakî değerlere uyma, rahat iletişim kurma, insan ilişkilerine özen gösterme, nezaket kurallarına uyma, inisiyatif kullanma, iş disiplini, temizlik, düzen vb. kavramlar da ön plana çıkmaktadır. Birey bir bütün olarak ele alınmakta, insanı insan yapan özelliklerin geliştirilmesine çaba harcanmaktadır. Okullar eğitim için çok önemli, vazgeçilmez ve yeri doldurulamaz kurumlar durumundadırlar. Okulları örgün eğitim kurumları olarak nitelendirir, onları yaygın eğitimden ayırırız. Bu ayırım, aslında okulu daha yakından tanımak ve onunla özel olarak meşgul olmak kolaylığı sebebiyledir. Okullar, özellikle ilköğretim okulları vatandaşın ayağına kadar gitmekte, zorunlu oluşu sayesinde de yetişmekte olan yeni nesle, ortak değerleri kazandırmaktadır. Ailelerin bir kısmı çocuklarının okula gitmesi ile onlarla birlikte okulun verdiklerinden etkilenmekte, yararlanmaktadırlar.

Okullardaki değerler eğitiminin amaçlarından biri, öğrencilerde sağlıklı, tutarlı ve dengeli bir kişilik oluşturmaktır. Diğer bir amacı ise “her öğrenciyi hem ilgi ve yetenekleri doğrultusunda yetiştirerek hayata ve üst öğrenime hazırlamak, hem de “iyi insan”, “iyi vatandaş” olmalarını sağlamak için gerekli bilgi, beceri, tutum, davranış ve alışkanlıklar kazandırıp, onları kendi ahlak anlayışına uygun olarak yetiştirmektir. Bu birinci amaç, yani, “öğrencilerde sağlıklı, tutarlı ve dengeli bir kişilik oluşturmaktır”,

²¹⁴Tosun, *a.g.e.*, s. 151.

esasen eğitimin en temel amacıdır. Zira o olmadan, belirlenmiş diğer amaçlara ulaşılsa bile çok fazla bir anlam ifade etmez.²¹⁵

Okullar bireylere doğru seçimler yaparak, yaşamlarında yükümlülüklerini yerine getirme yetisini kazandırma rolü üstlenmiştir. Doğruyu ve iyiyi seçmek, bu seçimlerin gereklerini yerine getirmek için bireylerin bazı ilkeleri, kuralları içselleştirmeleri gerekir. Genel kabul gören bu ilke ve kurallar ahlak ve erdem alanlarını oluşturur.²¹⁶

Okullarda değer inşası için deneyimin büyük önem taşıdığı unutulmamalıdır. Birey deneyimler ile yargıda bulunma şansı elde eder. Bunun büyük oranda sanatla, sporla, sosyal faaliyetlerle, edebiyatla, topluma ve doğal çevreye vb. farklı hizmet uygulamalarıyla verilebileceği söylenebilir.²¹⁷

Okullar sadece akademik açıdan başarılı bireylerin yetiştirildiği kurumlar olarak düşünülemez. Temel insani değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek de okulun temel misyonları arasındadır. Okullar, yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve sosyal davranışlarını etkileyebilmelidir. Bu etkileşimden, programlarda, daha ziyade okulların eğitsel amaçları içerisinde bahsedilmektedir. Çağın getirdiği olumsuz durumlar karşısında, okullar, öğrencilerine iyi tercihler yapabilmeleri için seçenekler gösterebilmeli ve aynı zamanda bu tercihleri yapabilme stratejilerini sunabilmelidirler.²¹⁸

Bir toplumun geleceğinin iyi yetişmiş ve karakter sahibi insanlara bağlı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir ve insanlar da iyi ahlaki karaktere kendiliğinden sahip olamazlar. Bundan dolayı öğrenim çağındaki her bireyin uygun ahlaki kararlar ve davranışlar sergilemesine yardımcı olacak değerler ve becerilerle donatılması kaçınılmaz olarak okulların temel hedefleri arasında yer almalıdır.²¹⁹

Değerler eğitiminde okulların güncel uygulamaları geliştirmelerini, okullarda değerler eğitiminin geliştirilmesini desteklemek için bir bilgi temeli sağlamayı ve okullarda gelişen bir ortam ve ilkeler bütünü oluşturmayı amaçlar. Etkili bir değerler

²¹⁵ Aydın, *a.g.m.*, s. 5.

²¹⁶ Acat, *a.g.m.*, s.137.

²¹⁷ Acat, *a.g.m.*, s. 143.

²¹⁸ Durmuş, *a.g.m.*, s. 148.

²¹⁹ Durmuş, *a.g.m.*, s. 148.

eğitimi, okullaşmanın çok açık bir hedefidir. Bu eğitim, bir başkasını önemsemeyi, saygı duymayı, işbirliği yapmayı ve değerler arasındaki çeşitliliği anlamayı öğretir. Okulun ve çevresindeki toplumun değerlerine tercüman olan değerler eğitimi, tüm bunları süreklilik arz eden bir uygulamaya koyar. Değerler eğitimi, öğrencilerle, okul çalışanlarıyla, ailelerle ve toplumla işbirliği içerisinde, bütüncül okul yaklaşımının bir parçası olarak, güvenli ve destekleyici bir öğrenme ortamında öğrencilerin kendi değerlerinin yanı sıra, okulun ve içinde yaşadıkları toplumun değerlerini keşfetmelerini sağlar.²²⁰

Değerler eğitimi bir okulun en temel işi olarak algılanır. Değerlerin tanımlanması ve okulun öğrencilerden beklediği davranışlar için okulda çalışanlar, öğrenciler ve aileler arasında ortak bir dil gelişir. Çalışanlar bu model için gayret gösterirler ve değerlerin uygulanması için öğrencilerle günlük iletişimde bulunurlar. Okul genelinde destekleyici uygulamalarla değerlerin yapı iskelesi oluşturulur. Öğretmenler, öğrencilerin kendilerini yansıtmaları ve davranışlarını kontrol etmeleri için kolaylaştırıcı unsur olurlar. Değerler açık ve anlaşılır bir şekilde sınıf içinde/dışında ve diğer ortamlarda öğretilir. Değerler eğitimi gerçek dünyadaki öğrenmeyle, yani derin içsel öğrenme, planlı ve plansız öğrenme olanaklarıyla iç içedir. Değerler eğitimi pozitif görsel ortamların yanı sıra tutarlı sözlü teşvikler aracılığıyla da desteklenir.²²¹

Okullarda değer öğretiminin nasıl yapılması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Okullarda kazandırılmak istenen değerler, geleneksel telkin yöntemiyle aktarılabilceği gibi değer açıklama yaklaşımı ile öğrencinin kendi değerlerinin farkına varması yoluyla da sağlanabilir. Ayrıca öğrencinin değerlerini anlamak ve değerinin sistematik çözümlemesini yapmak amacıyla ahlaki muhakeme ve değer çözümlemesi yaklaşımları da kullanılabilir. Alanla ilgili kaynaklar incelenerek değer öğretiminde kullanılan farklı yaklaşımlar aşağıda verilmiştir.²²²

Kore savaşının ardından, Amerika'da en çok dikkat çeken iki ana ahlak eğitimi yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, değer çözümlemesi üzerinde odaklaşmış olan

²²⁰ Ruth E. D.Crick, "Farklı Kavramlar mı, Madalyonun İki Değişik Yüzü mü" Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı, MEB Yayınları, İstanbul 2012, s.197.

²²¹ Crick, *a.g.m.*, s. 199.

²²² Aydın, *a.g.m.*, s. 5.

“değerleme süreci” ve “değer açıklama” ve diğeri de Kohlberg'in “ahlak eğitiminin bilişsel gelişimsel görüşüdür.”²²³

Ahlak ve değer öğretimini aynı gören, Carter III, değerleri ve ahlakı öğretmek için altı yaklaşıma işaret eder:²²⁴

Öğretici: Bu yaklaşım, öğretilecek belli bir değer grubu kabul eder ve öğrencilere aktarır.

Klasik: Tüm öğrencilere felsefe anabilim dalından seçimlik dersler sunar.

Yaşantısal: J. Dewey tarafından ortaya atılmıştır ve istenen ahlaki karakter için model olmak üzere bazı öğrenci liderleri belirlenir.

Gelişmeye yönelik: Yaşantısal yaklaşımın, kişiselleştirilmiş bir versiyonu gibi görünür ve öğrenciye gerçek/hâlihazır dünyada değerleri sorgulamayı gerektirir.

Gelişimsel: Piaget ve Kohlberg'in çalışmalarından türemiştir.

Meslek öncesi: Genel amacı, öğretim boyunca (tam veya bir kredili) düzenli bir derste, öğrencileri değerlerle tanıştırmaktır

2.6.3. Milli Eğitimin Genel Amaçları İçerisinde Değer Eğitimi

Türk Milli Eğitimi'nin genel amaçlarına bakıldığında; “Bütün bireyleri: Türk Milletinin millî, ahlakî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren yurttaşlar olarak yetiştirmek” ve “beden, zihin, ahlak ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı bir şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek” ifadeleri dikkat çekmektedir.

Temel değerlerin kazandırılması amacı; Türk Milli Eğitim Temel Kanunu ve ders programlarının amaçları incelendiğinde de açıkça görülür. Temel Kanunun başlangıcında millî eğitimin amaçları sayılırken ahlâkî, manevî değerleri benimseyen,

²²³Hasan Bacanlı, *Duyuşsal Davranış Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 1999, s. 19.

²²⁴Bacanlı, *a.g.e.*, s. 21

beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere sahip kişiler yetiştirmekten bahsedilmektedir.²²⁵

Okullar, yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve sosyal davranışlarını etkileyebilmelidirler. Çağın getirdiği olumsuz durumlar karşısında, okullar öğrencilerine iyi tercihler yapabilmek için seçenekler gösterebilmeli ve aynı zamanda bu tercihleri yapabilme stratejilerini ve amaçlarını sunabilmelidirler. Bir toplumun geleceğinin iyi yetişmiş ve karakter sahibi insanlara bağlı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir ve insanlar iyi ahlakî karaktere kendiliğinden sahip olamazlar. Bundan dolayı öğrenim çağındaki her bireyin uygun ahlakî kararlar ve davranışlar sergilemesine yardımcı olacak değerler ve becerilerle donatılması kaçınılmaz olarak okulların temel hedefleri arasındadır.²²⁶

2010 yılında gerçekleştirilen 18. Milli Eğitim Şurası' nın önemli konu başlıklarından birisini değerler eğitimi oluşturmuş ve sonuç bildirisinde değerler eğitiminin okulların görevlerinden olduğu vurgulanarak bu konuda öğretmenlerin yeterliliklerinin geliştirilmesi ve materyal geliştirme çalışmalarının artırılmasına yönelik bir dizi öneride bulunulmuştur. Sonuç bildirisinde "Değerler eğitimi konusunda önemli işlev gören "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi çoğulcu bir anlayışla tüm öğretim kurumlarında daha etkin olarak okutulmalıdır." denilerek hem bu dersin değerler eğitimindeki önemine vurgu yapılmış hem de bu dersin değerler eğitiminde daha etkin bir rol alması gerektiğine işaret edilmiştir. Ayrıca 8 Eylül 2010 tarihinde Milli Eğitim Bakanı imzası ile yayımlanan 53 numaralı İlk Ders Genelgesi ile değerler eğitiminde okulların rolüne dikkat çekilmekte ve toplumsal yaşantımızın temelini oluşturan milli, manevi, sosyal, ahlaki ve kültürel değerlerimizin güçlendirilmesi için okullarda yoğun çalışmalar yapılması istenmektedir.²²⁷

²²⁵ *Milli Eğitimin Genel Amaçları*, Milli Eğitim Temel Kanunu, (Erişim Tarihi:23 Eylül 2012) Kaynak: http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2006/takvim/egitim_sistemi.html

²²⁶ Ekşi, *a.g.m.*, s.80-81.

²²⁷ Recep Kaymakcan, Meydan Hasan, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, c.9(21), s.31.

2.6.4.İlköğretim Programlarında Değer Eğitimi

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı'nda temel beceriler ve kavramların yanı sıra değerlerin öğretimi de ön plana çıkmaktadır. Din öğretiminde değer öğretiminde dikkat edilmesi gereken hususlar ve öğrenme sürecinde kullanılabilir yaklaşım, yöntem ve teknikler ile ilgili bilgiler "Öğretmen Bilgi Notları" kısmında verilmiştir. Programda öğrenciler tarafından içselleştirilmesi öngörülen değerler aşağıda sıralanmıştır:

Adalet, aile kurumuna ve birliğine önem verme, demokrasi bilinci, dürüstlük, alçak gönüllülük, bağımsızlık, bağışlama, barış, Türk bayrağına ve İstiklâl Marşı'na saygı, bilimsellik, cesaret, cömertlik, çalışkanlık, dayanışma, doğa sevgisi, doğal çevreye duyarlılık, doğruluk, dostluk, duyarlılık, emaneti korumak, estetik, fedakârlık, gazilik, görgülü olmak, güvenilirlik, hakseverlik, hakikat sevgisi, hayâ, hoşgörü, ibadet yerlerine saygı, iffet, iyi niyet, kadirşinaslık, kanaat, kardeşlik, merhamet, millet sevgisi, millî birlik şuuru, misafirperverlik, mürüvvet, namuslu olmak, nezaket, ölçülülük, paylaşımcı olmak, sabır, sadelik, sağlıklı olmaya önem verme, samimiyet, saygı, sevgi, sorumluluk, sözünde durmak, şehitlik, şükür, tarihsel mirasa duyarlılık, temizlik, tutumluluk, Türk büyüklerine saygı, vatanseverlik, vefa, yardımseverlik²²⁸

Uygulanmakta olan Sosyal Bilgiler programının en önemli öğelerinden biri değerlerdir. 4.ve 5. Sınıflar Sosyal Bilgiler Programında yer alan değerler şöyle sıralanmıştır:

Adil olma, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik, özgürlük, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik.

Sosyal Bilgiler 5.Sınıf Programında öğrenme alanlarının her birinde yer alan "doğrudan verilecek değerler" ise şunlardır:

²²⁸*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı*, MEB Yayınları, Ankara 2010, s. 23-24.

Sorumluluk, estetik, doğal çevreye duyarlılık, çalışkanlık, akademik dürüstlük, dayanışma, adil olma, bayrağa ve İstiklal Marşı'na saygı, tarihsel mirasa duyarlılık²²⁹

2.7. Duyuşsal Alan

Eğitimciler öğrenmenin üç alanda gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Bunlar bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor şeklinde sınıflandırılmıştır. Bilişsel alan insanın bilgilerini içeren davranışları ifade eder. Psiko-motor alan insanın hareketlerini içeren davranışları ifade eder. Duyuşsal alan ise; insanın duygularını içeren davranışları ifade eder. Daha geniş bir deyişle; insana kazandırılmak istenen duygular, tercihler, değerler, ahlaki kurallar, istek ve arzular, güdüler, yönelimler duyuşsal alanın kapsamına girer. Kişi belli nesne ya da olgulara karşı sürekli ilgi gösterebilir. Onlara karşı kararlı bir tutumu vardır ve değerler sistemi geliştirir.

Ertürk tarafından duyuşsal alanda öğretimin hangi basamakları takip ederek oluştuğunu göstermek amacıyla aşağıdaki sınıflamayı yapılmıştır.

2.7.1. Almak

Bu ilk basamak uyarıcının farkına varma ve istekli hale gelmeyle ilgilidir. Bu basamak aynı zamanda bilişsel bir özellik gösterir.

a) Farkında Olma: Burada bir şeyin farkına varma söz konusudur. Örnek olarak "elbisede estetik faktörlerin farkına varma" verilebilir.

b) Almaya İstekli Olma: Bu basamakta birey yargılamadan almaya isteklidir. "derste öğretmeni dikkatlice takip etme" örnek olarak verilebilir.

c) Denetimli ya da Seçici Dikkat: Bu basamakta birey uyarıcıyı diğerlerinden seçip ayırarak, dikkatini o uyarıcıya verir. Birey algıda seçici hale gelir. Örnek olarak "bir edebi eserde yer alan insani değerlere karşı uyanık olma" verilebilir.

2.7.2. Tepki Verme

²²⁹Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, MEB Yayınları, Ankara 2009, s. 84.

Bu basamakta uyarıcı ile bilfiil meşgul olma söz konusudur. Birey uyarıcıya karşı tepki vermekten mutlu olur. Bu basamak yapısı itibariyle bilişsel alan özelliği gösterir.

a) Tepkide Hemfikir Olma: Birey bu basamakta davranışı gereğine inanmasa dahi, itirazsız olarak yapar. Gerekli olduğu fikrine katılmaktadır. Örnek olarak "trafik kurallarına uymaya razı olma" verilebilir.

b) Tepkiye İsteklilik: Bu basamakta gönüllü faaliyet söz konusudur. Tepki verme zorunlu olduğundan değil zevk alındığından yapılır. Buna "başkalarının sağlığı için sorumluluk alma" örnek olarak verilebilir.

c) Tepkiden Tatmin Olma: Bu basamakta davranışı yapmak bireye tatmin olma duygusu verir. Örnek olarak "zamanı değerlendirmek için okumaktan zevk alma" verilebilir.

2.7.3. Değer Verme

Bu basamakta davranışlar, tutarlı ve istikrarlı hale gelir ve tutum ve inanç özellikleri göstermeye başlar. Bu basamakta olan birey, bir değer tutucusu olarak algılanır. Kişide duyuşsal öğrenmenin olduğu diğer insanlar tarafından fark edilir.

Değer verme ile insanlar davranışlarını dış bir yaptırım sonucunda yani uyma ve itaat ile değil kendi temel değerlerinden kaynaklanan bir yönelme sonucunda yapar.

a) Bir Değerin Onaylanması: Bu basamakta bir olay, davranış, nesne ve benzerlerine bir değer atfetme söz konusudur. "etkili konuşma yeteneğini geliştirmeye sürekli istek gösterme" örnek olarak verilebilir.

b) Bir Değerin Tercih Edilmesi: Değer, davranışları yönlendirmede ve yargılamada tercih edilmeye başlanır. Bu seviyede kişi içselleştirdiği değere, arayacak ve arzulayacak kadar düşkündür. Örnek olarak "bir yaşam tarzını diğer insanlara her yerde anlatacak kadar iş edinme" verilebilir.

c) Kesin Kararlı Olma: Bu seviyede bir gruba, konuma veya bir davaya adanma söz konusudur. Bu basamaktaki birey, bir değeri tercih etmenin yanında o değere

bağlanmış ve adanmıştır. Bu değere başkalarını da çekme çabası içindedir. Örnek olarak "demokratik ideallere kendini adama" verilebilir.

2.7.4. Örgütlenme

Bu seviyede, değerleri örgütleyip sistemleştirme, aralarındaki karşılıklı ilişkileri tayin etme, hangi değerlerin baskın ve hangi değerlerin silik olduğunu kararlaştırma vardır. Örgütlenme basamağı yeni değer kazanımlarına bağlı olarak yenilenir.

a) Bir Değerin Kavramsallaştırılması: Bu seviyede değerlerin soyutlanmışlık kalitesi söz konusudur. Örnek olarak, " beğendiği bir sanat objesinin özelliklerini tanımaya girişme" verilebilir.

b) Bir Değer Sisteminin Tertip ve Düzeni: Bu basamakta değerler diğerleriyle sistemli bir bütün oluşturacak şekilde bir araya getirilir. Sistemde tam bir tutarlılık aranır ancak bu ideal olmaktan öteye gitmez. Değerlerin bir araya getirilmesinde bir hayat felsefesi oluşturmaya çalışma söz konusudur. Buna "çeşitli ırk, kültür, ulusun kaynağı ve meslekleri açısından onların davranış ve kişiliklerinin değerlendirilmesi" örnek olarak verilebilir.

2.7.5. Bireyin İçinde Bulunduğu Değerler ile Nitelenmesi

Birey karşılaştığı hallerde duygusal tedirginliğe düşmeksizin benimsediği değerler ile tutarlı hareketler yapar. Bu inançlar, idealler ve tutumlar kaynaşarak bir dünya görüşüne dönüşür.

a) Davranış Ölçütü Haline Getirme: Bu basamakta değerler sistemine bir iç tutarlılık kazandırma söz konusudur. Davranış ölçütü haline getirme basamağı, bireyin karşılaştığı karmaşık dünyayı kendine göre düzenleme ve oluşturulan bu dünyada tutarlı ve etkili bir şekilde hareket etme imkânı veren yönetici bir kuvvettir. Örnek olarak, "başarmada yeteneklerine güvenme" verilebilir.

b) Karakterleme: Duyuşsal alanın son basamağıdır. Bu basamakta edinilen değerler kişinin karakteri haline gelir. Bu basamakta değerler, inançlar ve tutumlar

arasında tutarlılığa büyük önem verilmektedir. Örnek olarak, " saygıya dayalı bir hayat felsefesi geliştirme" verilebilir.²³⁰

²³⁰Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, Meteksan Yayınevi, Ankara 1994, s.67.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRULUK EĞİTİMİ

1. DOĞRULUK KAVRAMI ÜZERİNE

1.1. Doğruluk

Doğruluk sözlükte “doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük, adalet” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²³¹

Doğruluğu, sıhhat, hakkaniyet, makuliyet, sadakat, mevsûkiyet, adle mutabakat, hakikat gibi bazı kavramlarla ilişkilendirmek mümkündür.²³²

Doğru, kelimesi Osmanlıcada "adil, muhik, meşru, hak, sevap, sıhhat, munsif, tamam, sahih" gibi anlamlarının yanı sıra, "hakikat, sâdık, sıdk, hakiki, mûteber, muhakkak, vaki" gibi anlamlara da gelmektedir. İngilizce de ise, "just, right, rightful, upright, true, real, genuine" kelimeleri kullanılmaktadır.²³³

Doğruluğun tanımları onun sözlük anlamlarının birçoğunu bir araya getirmekte ve anlamın sınırlarını genişletmektedir. Doğruluk; "dürüstlük, gerçeklik, hilesizlik, hatasızlık, inanç, duygu, düşünce, niyet, söz ve iş (de) hakka, hakikate uygunluk" olarak tanımlanmaktadır. Bazı ahlâkçılar ise doğruluğu, "vakıya uygun söz; vazife yerine getirilirken hileden kaçınma; söz, düşünce ve fiillerin gerçek olması" olarak tanımlanmaktadır.²³⁴

Doğruluk, "doğru" kökünden türemiş olan bir isimdir. Doğru kelimesinin birçok anlamı olmasının yanı sıra bu kökten türeyen birçok kelime de vardır. Ahlâkî bir erdem olan doğruluğun anlaşılması için öncelikle "doğru" kelimesinin anlam alanının ortaya konulması faydalı olacaktır. Doğrunun ne olduğu, insanları her zaman meşgul etmiştir.

²³¹Türkçe Sözlük, T.D.K Yayınları, Kaynak: <http://www.tdk.gov.tr> Erişim Tarihi: 09.10.2012

²³²Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1992, c.1, s.335.

²³³Hançerlioğlu, *a.g.e.*, c.1, s.335.

²³⁴Süleyman Akyürek, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi : Doğruluk Kavramı Örneği*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2003, s. 170.

Din, felsefe ve bilim doğrunun ne olduğu kaynağı, bir şeyin doğru olmasının kriteri üzerinde çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Benimsenen felsefî görüşe, dinî inanca ve bilim anlayışına göre bu fikirler değişebilmektedir. Zira varlık, bilgi ve değer anlayışlarının temelindeki varsayımların değişikliği doğrunun ne olduğu, kaynağı ve kriteri ile ilgili cevapları da değiştirebilmektedir. Bütün bunları cevaplamak bu çalışmanın sınırlarını aşmak olacaktır.²³⁵

Doğru ile hakiki kavramları arasında sıkı bir ilişki vardır. Doğru kavramı mantık işlemlerinin mantık kurallarına uygunluğunu, hakiki kavramıysa düşüncenin nesnel gerçekliğe uygunluğu dile getirir. Doğru olmak hakiki olmanın zorunlu bir koşuludur, daha açık bir deyişle doğru olmayan hakiki de olamaz.²³⁶

Doğruluk kelimesinin farklı altı anlamı üzerinde durulabilir. Birinci anlamda doğruluk insanın özelliği ve bir "davranış" olarak ele alınmakta, daha çok doğru olan kişiye yakışan eylemleri ifade etmektedir. İkinci anlamda ise düşüncenin gerçekle uyuşması, yargıların gerçeğe uygunluğu vurgulanmaktadır. Burada gerçeğin bireyin dışında olduğu, esas olanın dış gerçeklik olduğu ve insan düşüncesinin onunla uygun olduğu sürece doğruluk vasfını taşıdığı anlaşılmaktadır. Doğruluğun bu anlamında sadece düşünceye ve onun dış gerçekliğe uygun olmasına ağırlık verilmektedir. Niyet ve eylem dikkate alınmıyor izlenimi edinilmektedir. Üçüncü anlamda ise doğruluğun karşıtı olan yalandan uzak olma ön plâna çıkmaktadır. Burada niyet ve inanç vurgusu baskın görünmektedir. Burada yalanın ne olduğu ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü anlamda kurala uygunluk vardır. Kurala uymanın hem kuralı bilme hem içselleştirme hem de diğer kurallarla ilişkisi bağlamında uygulama yönleri vardır. Bu anlamda bireyin bir kurala ve ölçüye uygun hareket etmesi söz konusu olduğunda ahlâkî ilke ve kurallar ön plâna çıkmaktadır. Beşinci anlamda ise Tanrı'nın bir niteliği olarak "doğruluk" ele alınmaktadır. Altıncı anlamda ise doğruluk sadece "söze" hasredilmekte, sözün ya da açıklamanın olgu ile mutabakatına vurgu yapılmaktadır. Sözün gerçeğe uygunluğu, büyük oranda gerçeğin ne olarak kabul

²³⁵Akyürek,*a.g.t.*, s. 173.

²³⁶Hançerlioğlu, *a.g.e.*, c.1, s.336.

edildiği ile ilgili bir husustur. Ancak doğruluk, sadece sözün gerçeğe uygunluğu olarak alındığında da yukarıdaki anlamların sınırlandırılması söz konusudur.²³⁷

Doğruluğu, düşüncede, konuşmada ve davranışlarda doğruluk şeklinde üç yönde ele alabiliriz.

a. Düşüncede doğruluk: Kişinin düşüncelerinin yani zihninden geçenlerin gerçeğe uygun olmasıdır. “Kişinin fikri ne ise zikri odur” atasözü bize bu gerçeği haber vermektedir.

b. Konuşmada doğruluk: Düşüncede iyi olmak, temiz kalpli ve iyi niyetli olmak yetmez. Bu düşünce ve duygularımızı sözlerimizle açığa vurmaya gerekir. Bu da kişinin söylediği sözlerin gerçeğe uygunluğunu oluşturur.

c. Davranışlarda doğruluk: Davranışlar, bireylerin nasıl bir insan olduğumuzu açığa vurur. Başkalarının bireyleri tanımada ölçü olur. Kişinin sadece düşüncelerinin ve sözlerinin gerçeğe uygunluğu yeterli değildir. Davranışlarının da doğruluğu yansıtması gerekir.

1.2. Doğruluk Kavramı ile ilişkili Temel Kavramlar

1.2.1. Sıdk

Yalan söylemenin zıddı olan sıdk kavramı sözlükte; doğru sözlü olmak, gerçeği söylemek, doğru haber vermek, sözünü yerine getirmek, öğüt ve sevgide samimi, iş ve işlemlerinde dürüst ve güvenilir olmak, hükmün vakıya uygun olması anlamlarına gelir. Sıdk kelimesinin Arap dilindeki asıl anlamı, güç, sert, katılık ve şiddettir. Doğru sözlülüğe sıdk denmesi, yalanın zafiyeti karşısında doğruluğun güçlü olması sebebiyledir. Din ıstılahında ise sıdk, kişinin inancında, amelinde niyetinde, söz, fiil ve davranışlarında samimi ve dürüst olmasına, hilesi bulunmamasına denir.²³⁸

²³⁷ Akyürek, a.g.t., s. 172.

²³⁸ *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Komisyon, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s.592.

Sıdk, geçmiş veya gelecek, vaat veya bir başka şeyle ilgili olsun, öncelikle söz için kullanılır; eğer sözlener söz muhtevasıyla çakışıyor veya sözü söyleyenin fiili sözüyle uyuşuyorsa bu sıdk olarak tanımlanır.²³⁹

Sıdk, hıyanetin zıddı olup güven, sadakat, emniyet manalarına gelir. İslâm dini adalet ve emniyete çok fazla önem atfeder. İçtimai ve ferdî huzurun, maddî ve mânevi kalkınmanın bunlara bağı olduğunu belirtir. Sıdk sadece sözde olmaz; niyet, irade, azm ve amelde de olur.²⁴⁰

Sıdk, kavramı Kuran-ı Kerim'de; iman ve sâlih ameller, ahde vefa, doğru söz söylemek, doğruluk, Allah'ın vâdini yerine getirmesi, hak, gerçek, değerli, şerefli, kıymetli ve yüce anlamlarında kullanılmıştır.²⁴¹

İbnüMes'ud (radiyallâhuanh) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Sıdk insanı bir'e (Allah'ı razı, edecek iyiliğe) götürür, birr de cennete götürür. Kişi, doğru söyler ve doğruyu arar da sonunda Allah'ın indinde sıddık (doğru sözlü) diye kaydedilir. Yalan da kişiyi haddi aşmaya götürür. Haddi aşmak da ateşe götürür. Kişi yalan söyler ve yalanı araştırır da sonunda Allah'ın indinde yalancı diye kaydedilir."²⁴²

1.2.2. Emanet

Emanet, sözlükte Saklanıp korunmak üzere birine güvenilip bırakılan şey, insan, koruyacağına güvenilen birine bir şey bırakma, bir kimse aracılığıyla birisine gönderilen şey olarak tarif edilir.²⁴³ Emanete sahip çıkan kimseler için ise "emin" sıfatı kullanılır.

Emanet, hıyanetin zıddı olup güven, sadakat, doğruluk, emniyet bir kimseye koruması için verilen bir şey manalarına gelir. İslâm dini adalet ve emniyete çok fazla ehemmiyet atfeder. İçtimai ve ferdî huzurun, maddî ve manevi kalkınmanın bunlara bağı olduğunu belirtir. Emanet, hıyanetin zıddı olup güven, sadakat, emniyet

²³⁹ Ali Ünal, *Kuran'da Temel Kavramlar*, Nil yayınları, İzmir 1999, s.494.

²⁴⁰ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990, c.10, s.9.

²⁴¹ *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.592.

²⁴² Canan, *a.g.e.*, c.10 s.9.

²⁴³ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, M.E.B Yayınları, Ankara 2003, c. 1, s. 824.

manalarına gelir. İslâm dini adalet ve emniyete çok fazla ehemmiyet atfeder. İçtimai ve ferdî huzurun, maddî ve manevi kalkınmanın bunlara bağlı olduğunu belirtir.²⁴⁴

Arapçada "güvenmek, korku ve endişeden emin olmak" manasındaki emn mastarından gelen emanet kelimesi hıyanetin karşıt anlamlısı olarak isim şeklinde kullanıldığı gibi "güvenilir olmak" anlamında mastar şeklinde de kullanılır. Ayrıca "güvenilen bir kimseye koruması için geçici olarak tevdi edilen şey" manasına da gelmekte olup kelimenin bu son kullanılışı daha yaygındır.²⁴⁵

İslam Literatüründe emanet oldukça geniş kapsamlı bir kavram olup, bir kimseye koruması için geçici olarak verilen malın yanında, iman, ibadet gibi dini yükümlülükleri; beden ve ruh sağlığı, servet, makam ve mevki gibi imkân ve kabiliyetleri; sözleşmeleri, ahlaki sosyal ilke ve kuralları kapsamaktadır. Peygamberlerin sıfatları olarak emanet, Allah'tan aldıkları vahiyleri, aynen insanlara tebliğ etmeleri anlamındadır. Peygamberler almış oldukları ilahi emirleri ne değiştirmişler ne de onlara bir şey ilave etmişlerdir. Çünkü güven, emniyet ve doğruluk nübüvvetin vazgeçilmez şartıdır.²⁴⁶

Kuran-ı Kerim'de emanet kelimesi iki yerde tekil ve dört yerde de çoğul olmak üzere, dini yükümlülükler, emanet ve Allah'ın insanlara vermiş olduğu idarecilik yöneticilik, malın idaresi gibi iş ve sorumluluklar manalarında kullanılmışlardır.

Gerek sözlüklerde, gerekse emanet kelimesinin geçtiği ayetlerin yorumu münasebetiyle tefsirlerde bu kavramın terim anlamı konusunda değişik görüşlere yer verilmiştir. Buna göre Bakara Suresi'nde geçen. "*Kendisine emanet bırakılmış olan kimse nezdindeki emaneti iade etsin*"²⁴⁷ ifadesi ve diğer bazı ayetlerde zikredilen emanet kavramı, "bir kimseye koruması için bırakılan mal ve eşya" şeklindeki günlük dilde kastedilen dar anlamı yanında insanın sahip olduğu ve kendisine geçici olarak verilmiş bulunan ruhî bedenî, malî imkânları da kapsamaktadır. Özellikle, "*Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, sorumluluğundan*

²⁴⁴Canan, a.g.e, c.2, s. 369.

²⁴⁵İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, c.6, s.81.

²⁴⁶Dini Kavramlar Sözlüğü, s. 145.

²⁴⁷Kuran-ı Kerim, Bakara 2/283.

koruktular; nihayet onu insan yükledi"²⁴⁸ mealindeki ayet hakkında çeşitli yorumlar yapılmış ve buradaki emanetin "ruhî ve bedenî kabiliyetler, mârifetullah, dinî vecîbeler, okuma yazma" gibi anlamlara geldiği ileri sürülmüştür. Taberî bu ayetteki emanetin Allah'ın kullarına gönderdiği hak din. Dinin yüklediği vecîbe ve hükümler olduğunu ifade eden birçok rivayet naklettikten sonra ayetteki emanetle hem dinî vecîbe ve yükümlülüklerin hem de insanlar arasındaki emanetlerin, yani bütün emanet çeşitlerinin kastedildiğini belirten görüşün en isabetli yorum olduğunu ifade etmiştir. Zemahşerî ve Fahreddin er-Râzî gibi bazı müfessirler buradaki emanetin 'yükümlülük" (teklif) anlamına geldiğini ileri sürmektedirler. Çünkü onlara göre birini yükümlü kılmak demek, ondan kendi tabiatına aykırı davranmasını istemek demektir.²⁴⁹

İslam dininin temel kaynağı olan Kuran-ı Kerim'de bireyin kendisine verilen görevin de bir emanet olduğu belirtilmiştir. Görevi yüklenen kişinin bu emaneti hakkıyla ifa etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. *"Allah size emanetleri layık olan ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder"*.²⁵⁰ Ayet aynı zamanda ehliyetin yanında, emanetle adaletin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu da ortaya koymaktadır.

Bu ayetin tefsiri yapılırken şu ifadelerle yer vermiştir. Bu şekilde ister Allah'a ait haklarda ve ister insan hakları, başka bir ifade ile ister genel haklar ve ister özel haklardan insanların emanet zimmetleri ile ilgili fiilî veya sözlü veya inançla ilgili, maddî veya manevî, malî ve malî olmayan hakların hepsini kapsadığı gibi hitabının hükmü de bütün mükellefleri kapsar. Özel haklarla ilgili ve emniyetle bırakılan emanet ve diğer şeyler, emanetlerden olduğu gibi, kamu işlerine ve haklarına ait olan yönler, makamlar, velayet (valilik), imamlık ve hüküm sürmek, nasihat ve fetva vermek de emanetlerdendir. Sahip ve ehliyetli manalarını kapsadığı için bu emir, verilmiş olan emanetlerin sahibine geri vermek ve ulaştırmaktan başka, emanet edilecek şeylerin de ehline ve hak etmiş olanlara emanet ve havale edilmesi manasını da ifade eder. Ve bu mana kamu hakkından olan emanetlerde önem arz eder ve ancak o itibarla emredilmiş bir vazife olur. Öyle olmakla beraber bu da Allah' a ait haklardan olan emanetleri

²⁴⁸Kuran-ı Kerim, Ahzab 33/72.

²⁴⁹İslam Ansiklopedisi, c.6, s.82.

²⁵⁰Kuran-ı Kerim,Nisa 4/58.

sahibine vermek ve ona ulaştırmak demektir. Nitekim bu ayetin iş başında bulunan kimseler hakkında indiği de rivayet edilmiştir.²⁵¹

Peygamberimiz bu emanetlerin hakkıyla korunamamasının kıyamet alameti olacağını ”*Emanet kaybedilince kıyameti bekleyin. Emanet nasıl kaybolur? Diye sordular. İşler ehil olmayanlara teslim edilince diye cevapladı.*”²⁵² Hadisiyle vurgulamıştır.

1.2.3. Kizb

Sözlükte bilerek yahut bilmeyerek bir Şey veya olay hakkında olduğundan farklı haber vermek anlamına gelir. Hadis ilminde bir söz, fiil, takrir veya sıfatın kasten uydurulup Hz. Peygamber’e isnat edilmesini, râvinin bir hocadan duymadığı hadisi duyduğunu söylemesini ifade eder. Hadis ilminde yalancılık yani kizb, en Şiddetli cerh sebebidir.²⁵³

Kizb, yalan demektir. Dilimize kizb kelimesi aynen girmiştir. Tekzib Őekliyle daha çok yalanlama manasında kullanırız. Dinimiz yalancılığı kötü huyların başında kabul eder ve Őiddetle reddeder. Kuran-ı Kerim’de küfr bazen kizble ifade edilir. Mükezzib yani yalancı, "kâfir" manasındadır. "*Allah adına yalan söyleyen ve hak kendisine geldiği zaman onu yalanlayan kimseden daha zalim kim vardır? Kâfirler için cehennemde yer mi yok?*"²⁵⁴ Ayetinde kizb küfür manasında kullanılmıştır. Resulullah (a.s), bir müslümanın hırsızlık, zina, içki gibi hakkında had cezası gelen en ağır suçları işleyenlerin bile cennete gidebileceğini belirtir, fakat yalanı Müslümana bir türlü yakıştıramaz. Aleyhissalâtuveselâm'ın ifadelerinden, yalanın sayılan bu günahlardan çok daha çirkin, çok daha alçaltıcı bir cürüm, en bayağı bir ahlaksızlık olduğunu anlamaktayız: "Mü'minde her huy bulunabilir, yalan ve hıyanet hariç."²⁵⁵

"Ey Kavmim! Elinizden geleni yapın. Şüphesiz ben de (elimden geleni) yapacağım. Rezil edici azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu yakında

²⁵¹ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, c.3, s.152.

²⁵² Buhari, Rikak/35, İlm/2.

²⁵³ *İslam Ansiklopedisi*, c.26 s.126.

²⁵⁴ Kuran-ı Kerim, Zümer39/38.

²⁵⁵ Canan, *a.g.e*, c. 14, s.546.

*bileceksiniz. Gözleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber gözlüyorum*²⁵⁶. Ayetinde “kizb” yalanlayan anlamında kullanılmıştır.

*"Eğer yakın bir dünya menfaati ve kolay bir yolculuk olsaydı, (sefere katılmayan münafıklar da) mutlaka sana uyarlardı. Fakat meşakkatli yol, onlara uzak geldi. Gerçi onlar, eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle beraber çıkardık. Diye Allah'a yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini helâke sürüklüyorlar. Allah biliyor ki onlar kesinlikle yalancıdırlar."*²⁵⁷ Tebük seferine katılmayan münafıklar istedikleri menfaati elde edemeyecekleri noktasında ümitsizliğe düştükleri için savaşa katılmamışlardır. Tebük'te zafer elde edilince özür beyan etmişlerdir. Allah Teala daha sonra, "Allah onların, "Biz, savaş için çıkmaya muktedir değildik" şeklindeki sözlerinde yalancı olduklarını biliyor. Çünkü onlar savaşa çıkabilecek güçte idiler" buyurmuştur.²⁵⁸ Bu ayette “kizb” yalancı anlamında kullanılmıştır.

*"Allah'a karşı yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, "Bana vahyolundu" diyen, ya da "Allah'ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim" diye laf eden kimseden daha zalim kimdir? Zalimlerin şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; meleklerin, ellerini uzatmış, "Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı doğru olmayı söylediğiniz ve onun ayetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız" diyecekleri zaman hallerini bir görsen"*²⁵⁹Yaptıkları kötülük sonucunda zalim olarak nitelenen kişilerin azabı hak etmelerinin altında söyledikleri yalanlar yatmaktadır. Ayette "kizb" kavramı, iftira kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır.

Zeyd b. Erkam şöyle demiştir: " Bir gazadaydım. Abdullah b. Übeyy'i işittim şunları diyordu: " Resulullah'ın yanındakilere nafaka vermeyin ki etrafından dağılsınlar. O'nun yanından döndüğümüz zaman da her halde daha üstün olan, düşkün olanı oradan çıkaracaktır." Ben bunu amcama söyledim. O da Peygamber (sav)'e söylemiş, beni çağırttı, ben de anlattım. Bunun üzerine Resulullah, Abdullah b. Übeyy ve arkadaşlarına haber gönderip çağırttı. Onlar böyle bir şey söylemediklerine yemin ettiler. Resulullah da beni yalanlayıp, onları tasdik etti. Bundan dolayı öyle

²⁵⁶Kuran-ı Kerim, Hud 11/93.

²⁵⁷Kuran-ı Kerim, Tevbe 9/42.

²⁵⁸Fahrudin Razi, *Tefsiri Kebir*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, c.11, s.541.

²⁵⁹Kuran-ı Kerim, Enam 6/93.

*kederlendim ki, (daha önce) böyle kederlenmemiştim. Gittim, evde oturdum. Amcam bana, "Kendini Resulullah'a yalanlatacak buğzettiyecek kadar ileri gitmekteki maksadın neydi?" dedi. Bu olay üzerine ayet nazil oldu. Peygamber (sav), adam gönderip beni çağırttı, ayeti okuyup bana, 'Allah seni tasdik buyurdu Zeyd' dedi.*²⁶⁰ Bu hadis-i şerifte de "kizb", yalan manasında kullanılmıştır.

2. DOĞRULUK EĞİTİMİNİN YETERSİZ OLMASI DURUMUNDA ORTAYA ÇIKABİLECEK DAVRANIŞ BOZUKLUKLARI

2.1. Yalan

2.1.1. Yalan Kavramı

Doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz, bir insanın suçlanmadan kaçmak, ödüllendirilmek ya da birine zarar vermek için, bir başka insanı açıkça yanıltma çabasıdır.²⁶¹

Yalan söylemek bir hatayı gizlemek amacıyla gerçeğe uygun olmayan bir girişimde bulunmaktır. Bu girişim sözle olabildiği gibi, jest, yazı ve susmayla da olabilir. Sosyal bir davranış olan yalanın amacı, başkalarını yanıltmaktır.

Yalan, birtakım bencilce sonuçlar elde etmek amacıyla bilerek ve isteyerek başkalarını aldatmaktır. Bu anlamdaki yalancılığın “kendini kontrol edememek ve aşırı bencillik” le çok yakından bir ilgisi vardır. Alışkanlık halinde yalan söyleyen çocukların kişiliklerinde, bu iki özellik bulunur. Bu durum çocukların eğitimlerinde onları sosyalleştirme işinin gerektiği gibi başaramadığının işaretidir. Bir başka deyişle, çocuk, başkalarının hak ve çıkarlarına hiç olmazsa kendisinininkine kadar değer vermesini öğrenememiştir.²⁶²

Yalan söyleyen çocukları cezalandırmak, ödüllendirmek kadar sakıncalıdır. Çocuklar söyledikleri masum yalanları bir müddet sonra terk ederler. Çocuklar yalan söylemeyi çoğu kez anne-babayı örnek alarak öğrenirler. Çocuklar yalan söyledikleri

²⁶⁰Müslim, b. El-Haccac, *KitabuSıfati'l-Munafikin ve ehkamuhum*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, h.no: 2772.

²⁶¹*Türkçe Sözlük*, T.D.K., , Kaynak: <http://www.tdk.gov.tr> Erişim Tarihi: 09.10.2012.

²⁶²Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1993, s.262-264.

zaman cezalandırmak yerine, yalan nedenine inmek gerekir (bilinçdışı nedenler de yalana kaynak teşkil edebilir.).

Çocukların yalan söylemesine neden olan sebeplere baktığımızda; suçluluk ve aşağılık duygusu, güvensizlik, korku(cezalandırılma korkusu), kıskançlık, saldırganlık, intikam duygusu (iftira), ailenin olumsuz model oluşturması, zeka geriliği, övünme, birilerinin gözüne girme, anne-baba ya da öğretmen ilgisini çekmek, çevresinin taktirini kazanmak için, arkadaşlarından geri kalmama isteği,...vs. olabilmektedir.²⁶³

Yavuzer'e göre çocukların söyledikleri yalanları 3 grupta toplayabiliriz.

1. Sözde Yalanlar (pseudo) :Çocuk psikologlarına göre çocuklar 7 yaş öncesinden yalan söylemezler. Çocukların gerçek dışı konuşmaları çok sık görülür. Hemen “yalan” damgasını vurmak doğru değildir. Çocukta gerçekçilik duygusunun zaman içinde geliştiğini unutmamak gerekir. Çocukların söylediği yalanlar, gerçek yalan değil sahte ya da görünürde başka deyişle “sözde yalanlar”dır. Bu tür yalanlar gerçek yalandan farklıdır. Gerçek yalanla yüzeysel benzerliği çoğunlukla karıştırılmasına neden olur.

Eğitimsel yanlışlıklar sosyal ve moral anlam vermek, kınama üzüntüyle karşılaşma bu tür yalanları doğurur.

Görünürde yalan bazen oyun niteliği taşır. Gerçeğe bir anlamda bağlı kalındığı gibi tümüyle başka bir olayda yaratılabilir. Uydurma zamanla gelişebilen bir öykü gibi tamamlanabilir. Bu hayal gücü ürünlerinin özelliği, ikinci bir kısım yaratılmasıdır.

Sözde yalanlar çocuk düşüncesinin kendiliğinde ve özgün ürünüdür. Çocuk psikolojik gereksinimleri nedeniyle gerçek dışı fikir, bilgi, söz ya da hayallere sığınabilirler. Çocuk kurduğu hayalleri gerçek gibi kabul edebilir.

2. Alışkanlık Haline Gelen Yalanlar: Çocuğun gerçekle gerçek olmayanı ayırt etmesinden sonra yalanın hala sürdürülmesi, yalanın temelinde çevreyle olan olumsuz ilişkiler yatıyor demektir. Burada hayali yalanlardan daha önemli yalanlar söz konusudur. Bu tür yalanlar bir takım bencilce sonuçları elde etme amacıyla bilerek ve isteyerek başkalarını aldatmaktır. Bu anlamdaki yalancılığın “kendisini kontrol

²⁶³Yavuzer, a.g.e., s.265.

edememek ve aşırı bencillik” ile çok yakından ilgisi vardır. Bu durum çocukların eğitimlerinde onları sosyalleştirme işini gerektiği gibi başaramadığının bir işaretidir.

Eğitimci ve yetişkinlerin kendileri ve çevreleriyle barış içinde olan çocukların yalana en az başvuranlar olduklarını unutmamaları gerekir. Derste kopya çekmekle bencillik arasında sıkı bir bağlantı vardır. Yine yalancılık; hırsızlık, okuldan kaçmak gibi davranış bozukluklarıyla yakından ilgilidir. Bu tür çocuklar cezalandırılma tehlikesinden dolayı yalana başvurur, olayları olduğu gibi değil de büyüklerinin istediği gibi anlatabilirler. Ergenlik dönemiyle yalanın içeriği de değişebilir. Genç; nezaket, gönül alma, ...vs. özel ve tümüyle bilinçli bir davranışla yalana başvurur. Bu tür yalanlar “sosyal yalanlar”dır.

3. Patolojik yalanlar: patolojik yalan, duygulanım bozukluğunun bir belirtisi olarak görülür. Aşağılık duygusu ve güç istemi, bazı patolojik yalanların temel nedenlerini oluşturur. Patolojik yalanda çocuk sevinçli ve kaygısız görülür ki bu kaygısızlık dikkat çekicidir. Çocuk okulla ilgilenmez, aile içindeki olaylara kayıtsızdır. Sosyal değişkenlerle yetinir, gerçek arkadaşlığı aramaz, davranışları oldukça çocuksudur, duygusal ve ahlakî bakımdan olgunluğa ulaşmamıştır.

Çocukta yalanların alışılmamış sıklığı, sürekli hırsızlıkların ortaya çıkışı, alarma geçilmesi gereken durumlardır. Patolojik yalanın gerçeğe benzerliği önemli özelliklerinden biridir. Çocuk inanılmak için yalan söyler ve gerekli önlemleri alır. Yararsızlıkta bir başka özelliktir. Bazen de ilginç olabilmek için yalan söyler.

Patolojik yalan üzücü, sıkıntı veren bir gerçeğin reddini belirtebilir. Hatta çatışma objesi hakkında olabilir. Patolojik yalan, duygulanımda bir gerilemenin ifadesidir.²⁶⁴

2.1.2. Yalanın Nedenleri

Yalan söylemek herkes tarafından ayıplanan bir davranıştır. Ne var ki, yalanı kınayanlar bile ara sıra ona başvurmadan edemezler. Genellikle kendi yalanlarımızı gerekli, başkalarınınkini ise büyük yalanlar olarak görmeye yatkınızdır. Gerçeği söyleyip başkasını incitmemek için “küçük” bir yalan söylemekte sakınca görmeyiz. Yapılan bir

²⁶⁴Yavuzer, a.g.e., s.263-267.

çağrıya “Bugün size gelmeyi canım istemiyor” dersek kabalık etmiş oluruz. “İşim çıktı” ya da “Hastayım, gelemeyeceğim”, diyerek durumu kurtarırız. Günlük yaşanıp görgü kurallarına uygun düşen nice irili ufaklı yalan sayılabilir. Abartmalı övgüler, başından geçen bir olayı ballandıra ballandıra anlatmalar ve avcı öyküleri, hoş görülen yalanlar arasındadır. Ancak önemli yalanlarla önemsiz yalanları ayırt etmenin her zaman kolay olmadığı da bir gerçektir.²⁶⁵

Çocuk sık sık yalana başvuruyorsa durup düşünmek gerekir. Bu durumda, çeşitli nedenlere bağlı olarak, ana-baba ile çocuk arasındaki güven sarsılmış demektir. Ya çocuk anne ve babasının beklentilerini karşılamakta güçlük çekiyor ya da ceza korkusuyla yalana sığınmaktadır. Örneğin okul başarısızlığının bağışlanmadığı bir evde, çocuk, kırıklı karnesini yitirdiğini söyleyebilmektedir.²⁶⁶

Altı yaşından küçük çocuklar, gerçekle hayali birbirinden ayırmakta zorlanırlar. Onlar için genellikle, gerçeklik ile kurgu arasında bir sınır yoktur. Bu, ilkökul yıllarında da devam ederse özellikle dördüncü sınıftan sonra problem olabilir. Ancak altı yaşından sonra çocuklar, gerçeği hayalden açıkça ayırt edebilirler. Bu nedenle bu yaştaki bir çocuk yalan söylediğinin bilincindedir.

Çocuk 8-9 yaşlarına ulaştığında, gerçekle kurmaca arasındaki farkı anlar. Okulöncesi dönemdeki çocuklardan farklı olarak, bu yaş grubundaki çocuklar yalan söylediklerinde büyük bir olasılıkla doğru sözlü olmadıklarının farkındadırlar. Dürüst olmayı öğrenmek ve yanlış yaptığını kabullenmek, çocuğun olumlu karakter gelişimi için alabildiğine önem taşır. Bununla birlikte, ilkökul çağındaki çocuklar, yetenekleri konusunda hâlâ çok duyarlıdırlar. Hatalarını kimse görmese bile, yanlış yapmak onları sıkıntıya sokabilir veya utanca boğabilir. Çocuklar aynı zamanda, cezadan ya da yapmaları gereken işlerden kaçınmak için de yalan söyleyebilirler. En sık karşılaşılan iki yalancılık türünden biri, uygunsuz davranışı ebeveyninden veya otorite sahibi kişilerden gizleme; diğeri ise kendilerini suçsuz göstermek için sorunlu bir duruma ilişkin gerçekleri bilerek çarpıtmadır.²⁶⁷

²⁶⁵AtalayYörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, İstanbul 2006, s.334.

²⁶⁶Yörükoğlu, *a.g.e.*, s.336.

²⁶⁷Haluk Yavuzer, *Okul Çağı Çocuğu*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000, s.167-168.

Yalan tatmin edici bir düşünce biçiminde de ortaya çıkabilir. Örneğin, boşanmış aile ortamında büyümekte olan bir çocuk, annesinden ayrı olduğu için hiç yüzünü görmediği babasıyla ilgili olarak arkadaşlarına yalan söyleyebilir. Bir gün, önce büyük bir doğum günü armağanı getirdiğini, her gece edilen sessiz telefonların babası tarafından yapıldığını söyleyebilir. Bu yalan kimseye zarar vermez. Sadece çocuğun gerçek olmasını istediği şeyin yerini tutar.

Takıntılı yalanda, çocuk yalan söylediğinin farkındadır ama niye söylediğini bilmez ve hiçbir kısa veya uzun vadeli kazancı olmadığı halde her zaman her konuda yalan söyler. Bu, aslında insan ilişkilerinin kontrolünü elinde tutmak istemesiyle ilgili bir problemdir. Pek sık rastlanan bir durum değildir.

Birçok örnek olayda, yalan söyleyen çocukların kendilerinden çok şey beklenen, beklenti düzeyi yüksek olan ailelerde yetişen çocuklar olduğu görülmüştür. Bunlar doğruyu yanlış bilirler, ancak zor durumlarda kendilerini korumak için yalan söylerler. Bazen imkânsız taleplerin altında ezilen çocuklar, çareyi yalan söylemekte bulurlar. Bazen okulda işler çok zor olabilir, çalışmaktan bunalanabilirler ve tüm ödevlerin tamamlandığına dair yalan söyleyebilirler. Yalan söyleme değerlendirilirken, içinde bulunulan koşullar göz önünde bulundurulmalıdır.²⁶⁸

Birçok baskı unsuru, çocuğu yalan söylemeye zorlayabilir. Çok sık rastlanan bir durum da, sevgi dolu, sorumluluk sahibi bir evde yetişen çocuğun, ilk yalanlarını ana-babasını hayal kırıklığına uğratmaktan çekindiğinde ve ana-babası tarafından cezalandırılmaktan korktuğunda veya yanlış bir şey yaptığında söylemesidir. O, zaten kendini suçlu hissettiği için sert disiplinden kendini korumaya çalışacaktır.

Bazı evlerde ise çifte standart vardır; çocuğun yalan söylemesi yasaktır ama ana-babası kendilerini korumak için bazı "beyaz yalanlar" söyleyebilirler. Bu durum çocuğun kafasını karıştırır. Ana-babasının telefonda veya komşusuyla konuşurken, beyaz yalanlarla doğruları değiştirdiğine şahit olması, sürekli dürüst olması söylenen çocukların kafalarında birtakım soru işaretleri oluşturur. Çocuklar çoğu kez bu iki durumu ayırt etme konusunda güç zamanlar yaşarlar.²⁶⁹

²⁶⁸Yavuzer, *a.g.e.*, s.169-170.

²⁶⁹Yavuzer, *a.g.e.*, s.174.

Kapıya gelenlere kendisinin evde olmadığını söyleten bir baba, çocuğunun yalanlarına çanak tutuyor demektir. Böyle bir baba çocuğunun abartmaları ya da uydurmaları karşısında sert tepki gösterirse çocuk doğal olarak bocalar. Babanın çelişkili davranışı gözünden hiç kaçmaz. Çocuklar, anne ve babasının birbirine söyledikleri yalanları da sezip açıklamakta uzadırlar. Özellikle anne, kendi yalanına çocuğunu ortak ediyorsa sakıncalı sonuçlar doğar. “Bugün ne kırdığımı babama söylersen görürsün!” diyen çocuğunu sus payı ile kandırmaya çalışan anne, sonunda onun oyuncuğu durumuna düşer. Çocuk da yalanlardan kendine kazanç sağlamak gibi bir alışkanlık edinir.²⁷⁰

Asıl yalanlar, büyüklerin çocuklara öğrettikleri yalanlardır. Babasından gizli gezmeye giden annesinin bunu babasına anlatmamasını tembihlemesi şeklinde görülür. Böylelikle çocuk yalanla tanışır. Felsefeci Schopenhaur: korkunun en büyük yalan kaynağı olduğunu ifade etmiştir.²⁷¹

Toplumsal yararı olan yalanlar, bilerek söylenen yalanlardır. Aslında hoş olmasa da iyi niyetli güdülerle, örneğin bir başkasının duygularını incitmemek için söylenir. Bir çocuk, sınıftaki kabadayının aradığı çocuğun yerini bildiği halde, onu korumak için yalan söyleyebilir. Yine altıncı sınıftaki bir kız, arkadaşının yeni saç biçiminden hoşlanmadığı halde, çok hoş bulduğunu söyleyerek, onun duygularını incitmemeye çalışabilir.²⁷²

Dayaktan, cezadan, mahrum bırakılmaktan kurtulmak için çocukların kabahatlerini inkâr ettiklerini veya değiştirdiklerini ya da kendilerini masum göstermek için birtakım hayalî olaylar uydurduklarını görürüz.²⁷³

Kardeşini anne babasının gözünden düşürmek, arkadaşını öğretmeninden uzaklaştırmak amacıyla yalan söyleyen çocuklara da rastlanır. Bunun kaynağı kıskançlıktır.²⁷⁴

²⁷⁰Yörükoğlu, *a.g.e.*,s.336.

²⁷¹ N. Hülya Bilgin A.,*Çocuk Ruh Sağlığı*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s.107.

²⁷²Yavuzer, *a.g.e.*,s.171.

²⁷³Bilgin, *a.g.e.*, s.107.

²⁷⁴Bilgin, *a.g.e.*, s.108.

"Toplumsal boyutu olan zararsız yalanlar" ile yanlış davranışı gizleme amaçlı "yerleşmiş yalanlar" arasındaki farkı açıklamak çok zor olacaktır. Zararsız, toplumsal yalanlar, gerçeğin işe yarar hiçbir amaca hizmet etmeyeceği durumlarda birinin duygularını ya da özel yaşamını korumak amacıyla söylenir. En yaygın örnek, insanların "her şey yolunda" karşılığını vermesidir, oysa o gün pek de öyle "yolunda" olan bir durum yaşanmamış olabilir.²⁷⁵

Gençlerin suça yönelişinde toplumsal etkenler önemli bir yer tutmaktadır. Toplumlardaki hızlı değişimler, siyasal çalkantılar, geleneksel değer ölçülerinin yıkılması, en önemlisi de toplumsal eşitsizlikler, suçluluğu büyük boyutlara ulaştırmaktadır.²⁷⁶

2.1.3. Yalanı Önlemenin Yolları

Kimse herhangi bir durumda hatalı olmak istemez ve çocuklar, yanlış davrandıklarını zaman zaman gizlemeye çalışırlar. Yanlışlarını kabullenip itiraf etmeyi ve sonuçların üstesinden gelmeyi öğrenmeleri gerekir. Ana-baba, baskıcı olmayan disiplin yöntemlerini benimsediklerinde, çocuklar sonuçlardan kaçınmak yerine, yanlışlarını nasıl kabul edeceklerini öğrenmeye daha çok eğilim gösterirler. Ana-babaları gerçeği öğrendiği takdirde, küçük düşürülmek ya da incinmekten korkmadıkları zaman, çocukların yalan söyleme olasılığı daha az olur. Yanlış davranışta bulunmak, doğru kullanıldığında, eğitici bir deneyim haline dönüşebilir.²⁷⁷

Yalan söylemesi, çocuğun yanlış bir şey yaptığının farkında olduğunu gösterir. Kendini ebeveyninin düş kırıklığından korumaya çalışmakla, vicdanının çalışmakta olduğunu gösterir. Aşırı tepki veren ana-babalar, çocuklarını kendilerini korumak amacıyla tekrar tekrar yalan söylemeye iterler.

Yalanla baş etmek için anne-babalara büyük görev düşmektedir. Onların sorumluluklarının farkında olmaları ve olumsuz bu davranışı nasıl izale edebileceklerini planlamaları gerekecektir.

²⁷⁵Yavuzer, *a.g.e.*,s.174.

²⁷⁶Yörükoğlu, *a.g.e.*, s.400.

²⁷⁷Yavuzer, *a.g.e.*,s.168.

Yalanla, söylendiği anda uğraşmak gerekse de, aşırı tepki göstermemek ve çok çeşitli yalanlar olduğunu, bazılarının daha önemsiz olduğunu da bilmek gerekir. Çocuğunuzun yalan söylemesi hakkında yapacaklarınız ve bunun problem olup olmadığı, söylenen yalana göre değişir. Çocuğun yanlış bir şey yaptığından kesinlikle eminseniz, bunu bildiğinizi doğrudan göstermek gerekir. Onun hatasını itiraf etmesini sağlamak için, konuya dolaylı yollardan yaklaşarak veya birtakım imalarda bulunarak yalan söyleyebileceği bir ortam yaratmaktan sakınmak gerekir. Gerçekçi bir yaklaşımla doğrudan konuya girilmeli. Gerçekte olanlar konusunda pek emin olunamadığı zaman, kınamak ya da kusur bulmaktansa, gerçeklerle daha çok ilgilenildiği açıkça vurgulanmaktadır.²⁷⁸

Çocuğun çok belirgin bir yalanını yakalanırsa, yanlış davranışının sonuçlarıyla onu karşı karşıya bırakmanın yanında, dürüstlüğü önemli oluşuyla ilgili, onunla özel olarak konuşmalıdır. İnsanlar dürüstçe davranmadıkları zaman, aradaki güvenin sarsılacağı; iki insan birbirine güven duyamadığında, ilişkilerinin zarar göreceği çocuğa açıklanmalıdır. Doğru sözlülüğün önemini vurgulayan bir öykü okumak veya anlatmak da iletmeye çalıştıklarınızın anlaşılmasında etkili olabilir. Çocuk yaptığı yanlış hakkında sürekli yalan söylüyorsa, ebeveyn bu uygunsuz davranışın sonuçlarına ek olarak bir de yalan söylemiş olduğu için çocuğu birtakım yaptırımlarla karşı karşıya bırakmayı düşünmelidir. Yalan söyleme sorun olmaya devam ederse, birtakım öneriler getirerek yardımcı olması için bir uzmana danışılmalı; çünkü yalancılık uzun dönemde çok ciddi sonuçları beraberinde getirecek, iyice yerleşmiş bir alışkanlık halini alabilir.

Çocuk direniyor ve gerçekleri söylemede işbirliğine girmiyorsa, konuştuklarınızı düşünmesini istediğinizi ve bu konuyu daha sonra, sizinle işbirliği yapmaya hazır olduğu zaman tartışacağınızı söylemek yerinde olacaktır. Çocuğunuzun odasında veya konuşmaya ara verilen başka bir yerde kalarak bu davranışı üzerinde düşünmesi sağlanmaya çalışılmalıdır.²⁷⁹

Evde ya da okulda çocuğun söylediği yalanlar konusundaki en önemli nokta, bunun karmaşık bir süreç olduğu ve her zaman psikolojik bir problem anlamına gelmeyeceği, ancak başka problemlerin belirtisi olabileceği hatırd tutulmalıdır. Sürekli

²⁷⁸Yavuzer, *a.g.e.*, s.170.

²⁷⁹Yavuzer, *a.g.e.*, s.173-174.

yalan söylemek, çocuğun yaşlılarıyla ilişkilerini etkiler ve zayıf toplumsal ilişkiler oluşumuna neden olur. Buna bağlı olarak da akademik başarının düştüğü görülür. Yalanın hangi durumlarda söylendiğini anlamak, anne-babaya ne yapacağı konusunda fikir verebilir. Ayrıca her yaş ve cinsiyetten çocuklar arasında, yalanın ne derece yaygın olduğunu bilmek de anne-babayı aşırı tepki göstermekten alıkoyabilir.²⁸⁰

Dürüstlüğün önemini çocuğa anlatmanın en etkili yolu, anne-babanın kendi hareketleriyle ona örnek olması ve doğruyu söylemesidir. Bu nedenle, anne-baba yalan söylemeyen bir çocuk görmek istiyorsa, ona, sözleriyle davranışları tutarlı, yalan söylemeyen bir ebeveyn modeli sunulmalıdır.

Sonuç olarak: Çocuğun dürüst ve samimi olması isteniyorsa yetişkin buna örnek olmalıdır. Çocuk korkutularak yalana sevk edilmemelidir. Çocuğa güven duygusu beslenmelidir. Hatalar üzerinde konuşulmalı, cezalardan kaçınılmalıdır. Çocuğun hayal dünyasından ve gereksinimlerinden kaynaklanan yalanlar anlayışla karşılanmalı, gereksinimlerinin giderilmesine çalışılmalıdır.²⁸¹

2.2. İftira

2.2.1. İftira Kavramı

İftira, bir kimseye kasıtlı ve asılsız suç yükleme, kara çalma anlamına gelir.²⁸² İftirada bulunan, başkalarına asılsız suçlamalarda bulunan, kara çalan kimse için "müfteri" ya da "iftiracı", kasıtlı olarak asılsız suçlamalara mâruz kalma fiili için de "iftiraya uğramak" tabirleri kullanılır.²⁸³

Sözlükte "yalan söylemek, uydurmak, asılsız isnatta bulunmak" gibi manalara gelen iftira, terim olarak "bir kimseye asılsız olarak suç, günah yahut kusur sayılan bir söz, davranış veya nitelik isnât etmek" anlamında kullanılmaktadır. Ancak günlük dilde

²⁸⁰Yavuzer, *a.g.e.*,s.175.

²⁸¹Bilgin, *a.g.e.*,s.108.

²⁸²*Türkçe Sözlük*, T.D.K Yayınları, Kaynak: <http://www.tdk.gov.tr>(Erişim Tarihi: 09.10.2012).

²⁸³*Örnekleleriyle Türkçe Sözlük*, c. 2, s. 1346.

iftira yaygın olmakla birlikte hukuk ve ahlâkta daha çok “ifk” ve “bühtan” terimleri, zina iftirası için de “kazf” kelimesi kullanılmaktadır.²⁸⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de iftira ve aynı kökten çeşitli kelimeler elli dokuz yerde geçmekte olup bunların çoğunda. "Allah hakkında yalan uydurma. O'nun birliği, yetkinliği ve aşkınlığı ile bağdaşmayan iddialar ileri sürme" manasında yer almaktadır.

Müslümanları kötü huy ve davranışlardan uzak tutmaya çalışan Hz. Peygamber onları iftira konusunda da uyarmıştır. Bilhassa İslâm'a yeni girenlerden biat alırken Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık ve zina yapmamak, hayırlı işlerde Resûlullah'a karşı çıkmamak gibi içtimaî ve siyasî önemi bulunan prensipler yanında iftira etmemeyi de zikredip söz alması ve aynı şartların Resûl-i Ekrem'e biat etmeye gelen kadınlar heyetinden de istenmesi anlamlıdır.²⁸⁵

Birinin aleyhinde yapılan konuşmanın gerçeğe dayanması onu gıybet olmaktan çıkarmaz. Nitekim Hz. Peygamber ve sahabe arasında geçen şu diyalog, bir kişiyi kendisinde bulunan bir kusurla anmanın gıybet, ona asılsız bir kusur veya suç isnat etmenin ise iftira olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir gün Peygamberimiz, sahabeye,

- *Gıybet nedir, biliyor musunuz?* Diye sordu.

Onlar,

- Allah ve Rasulü daha iyi bilir, dediler.

Bunun üzerine Peygamberimiz,

- *Gıybet, kardeşinizden onun hoşlanmayacağı şekilde söz etmenizdir*, dedi.

Onlardan biri,

- Ey Allah’ın Elçisi! Ya kardeşim benim konuştuğum gibi ise yine gıybet etmiş olur muyum? Diye sordu.

Bunun üzerine Peygamberimiz,

O, konuştuğun gibi ise gıybet etmiş olursun, konuştuğun gibi değilse iftira etmiş olursun, buyurdu.²⁸⁶

²⁸⁴ *İslam Ansiklopedisi*, c. 10, s.522.

²⁸⁵ *İslam Ansiklopedisi*, c. 10, s.522.

²⁸⁶ Müslim, Birr,70.

2.2.2. İftiranın Nedenleri ve Çözüm Yolları

İftiranın nedenlerinden biri kötü zandır. Kötü zan, herhangi bir kimse hakkında doğru bilgi ve delile dayanmadan yapılan olumsuz tahminlerdir. Kötü zan Kuran'da yer alan şu ayetle kesinlikle yasaklanmıştır. *“Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır.”*²⁸⁷ Hz. Peygamber (s.a.v) de bu konuda *“Zandan çok sakınınız, ayıp araştırmayınız, kusur gözetmeyiniz...”*²⁸⁸ Buyurarak insanların daima iyi düşünceler içinde olmasını öğütlemiştir.

Kesin olmayan, insanlar arasındaki iyi ilişkileri yok eden, olumsuz başka davranışlara da kapı aralayan ve hiçbir yararı da olmayan kötü zandan kaçınmak gerekmektedir. Kuran'da bu konudaki sorumluluğumuz ve kesin olmayan bilgilerin peşine düşmememiz şu şekilde ifade edilmiştir. *“ Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül bunların hepsi ondan sorumludur.”*²⁸⁹

İslâm'da iftira haram kılındığı gibi asılsız olması muhtemel haberlere doğruymuş gibi ilgi göstermek ve bunlara araştırmadan inanmak da yasaklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de. Hz. Âişe'ye yapılan iftira karşısında Müslümanların tutumu değerlendirilirken bütün müminlerin, böyle bir habere hemen inanmayıp iftiraya uğrayan hakkında hüsnü zanda bulunmaları gerektiği vurgulanmakta, bu tür asılsız isnat ve iftiraların yayılmasından hoşlananların dünyada ve âhirette ağır bir şekilde cezalandırılmayı hak ettikleri bildirilmektedir.²⁹⁰

Küçük yaşlardan itibaren menfaat duygusuyla yetiştirilen, çevresindeki kişilerden yeterli sevgi görmeyen, ilgisiz büyütülen; kendisini yetersiz hissedeni; başkalarının hak ve hukukuna riayetin kutsallığı, başkasına iftira atmanın ne kadar çirkin ve günah olduğu kendisine öğretilmeyen kişiler bencil ve acımasız olacaklarından iftiraya yatkın bir özelliğe sahip olmaları kuvvetle muhtemeldir. bu nedenle çocuklara yeterli sevgi ve ilgi göstermenin yanında, onlarda her türlü şartlarda başkalarına karşı dürüst davranma alışkanlığı yerleştirmek, başkasının yapmadığı bir hareketi ona yüklemenin kişiyi hem bulunduğu toplumda alçaltacağını, küçük düşüreceğini hem de

²⁸⁷Kuran-ı Kerim, Hucurat 49/12.

²⁸⁸Buhari-edeb,57.

²⁸⁹Kuran-ı Kerim, İsra 17/3.

²⁹⁰İslam Ansiklopedisi,c. 10, s.523.

Allah'ın böyle kişileri sevmediğini ve onları cezalandıracağını, bu tür hareketlerin normal insanların yapacağı hareketler olmadığını vurgulamak, onları yetişkinlik dönemlerinde de iftira etmekten alıkoyacaktır.²⁹¹

İftira da diğer olumsuz davranışlar gibi toplumdaki huzur, mutluluk, güven ortamına zarar verir. İnsanlar arasındaki sevgiyi ve saygıyı zedeler. Yardımlaşma ve dayanışma duygularını yok eder. İftiraya uğrayan insanlar huzursuz olurlar. Çevresindeki insanlara bakamayacak duruma gelebilir, işini, ailesini ve arkadaşlarını kaybedebilir. İftiraya uğrayan insanlar masum olmalarına rağmen büyük maddi ve manevi mağduriyetler yaşayabilirler. Bunun için kesin olmayan bilgiye değer verilmemelidir. Olumsuz davranışlara duyarsız kalınmamalıdır. İnsan, içinde yaşadığı toplumun üyesidir. Toplumda yaşanacak olumsuzluklar, toplumun tamamını etkiler. Olumsuz tutum ve davranışları görmemezlikten gelmek ve sessiz kalmak doğru değildir. Bütün insanlar gücü ve sorumluluğu yettiği ölçüde bu olumsuzlukları düzeltmeye çalışmalıdır. Kuran bu konudaki sorumluluğumuzu, *“Onlar Allah’a ve ahret gününe inanırlar. İyiliği emreder, kötülükten men eder, hayırlı işlerde birbiriyle yarışırlar. İşte onlar Salihlerdendir.”*²⁹² Ayetiyle bizlere hatırlatmaktadır.

2.3. Hırsızlık

2.3.1 Hırsızlık Kavramı

Hırsızlık, sözlükte “Kendine ait olmayan bir şeyi çalıp, kendine mal etme işi, başkalarının malını çalma, çalma suçu, sirkat”²⁹³ olarak tarif edilmektedir. Bu fiili gerçekleştiren kişiler için de hırsız tabiri kullanılmaktadır.

Hırsızlığın oluşumunda çocuğun yaşına dikkat etmek gerekir. Küçük yaşlarda çocuklarda sahip olmak, mülkiyet gibi kavramlar gelişmemiştir. Bu yüzden ihtiyaç duydukları veya hoşlandıkları herhangi bir eşyayı hemen alır ve kullanırlar. Bunun kendilerine ait olduğunu düşünürler. 2 yaşındaki bir çocukta sahip olma kavramı gelişmediği için, her şeyin kendisinin olduğunu düşünür. “Senin, benim, onun” kavramlarını ayırt edemez. Çocuk zaman geçtikçe kendisinin olanla olmayanı ayırt

²⁹¹Ömer Özyılmaz, *İslami Eğitim*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003, s.213.

²⁹²Kuran-ı Kerim, İsra 17/23.

²⁹³*Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, , c.2, s.1247.

etmeye başlar, ama bencil tutumu uzun süre devam eder. 3-4 yaşlarındaki çocuk, sormadan bir şeyin alınmayacağını bilir ama alma isteğine karşı koyamaz. Hatta gezmeye gittiği yerlerden cebinde kendine ait olmayan oyuncak ve nesnelere dönebilir. Bir eşyanın kendilerine veya başkalarına ait olduğu duygusu ancak zamanla ve eğitimle gelişir. Bu nedenle ilk çocukluk yıllarında hırsızlıktan bahsetmek yersiz olur. Yani bu yaşa kadar olan çalma olaylarını hırsızlık olarak nitelendirmemeliyiz. Zira mülkiyet kavramı yedi yaşından sonra gelişir.²⁹⁴

Çocuklara eğitim yoluyla mülkiyet duygusu aşılır. Kendisine ait olanla olmayanı ayırt etmesi sağlanır. İlkel toplumlarda bireysel mülkiyet yoktur. Mülkiyet fikri, sonraki devirlerde ortaya çıktığı için insanlar, savaş ve anarşik olaylarda kolaylıkla yağmalama girişimlerinde bulunabilmektedir. Normal zamanlarda hırsızlığın olmaması cezalandırılma, hapsedilme korkusundan kaynaklanmaktadır. Mülkiyet duygusunun eğitim yoluyla yeterince verilmediği durumlarda hırsızlık olaylarına daha fazla rastlanmaktadır.²⁹⁵

2.3.2. Hırsızlığın Nedenleri

Bir insan durup dururken niçin başkalarının malına el atar, onu kendine mal etmeye çalışır? Onu bu fiile sevk eden sebep nedir? Önce bunu düşünmemiz gerekir.

Kişinin çok sıkıntılı ve maddî ihtiyaç içinde olması, bu yüzden hırsızlık yapmak zorunda kalması nedenlerden bir tanesidir. Ailenin ekonomik güçlükler nedeniyle çocuğun fiziksel ihtiyaçlarını giderememesi, anne-babanın paraya aşırı düşkünlüğü veya cimriliği, parayı çocuğa karşı bir tehdit aracı olarak kullanması gibi hatalı tutumlar da, çalma davranışının ortaya çıkmasına neden olabilir.

Çocuğun kendini değersiz hissetmesi çalma davranışını destekler. Kendini yetersiz hisseden çocuk, beğendiği eşyaları çalarak, kendini değerli kılmaya çalışır. Yetersizlik duyguları taşıyan çocuğun sürekli kontrol altında tutulması, davranışlarının eleştirilmesi kendisine güvenilmediği duygusunu pekiştirir. Kendisini değersiz hisseden çocukta, öz güven duygusu gittikçe zayıflar, eşya veya para çalarak bu zayıflığı telafi etmeye çalışır. Anne babanın cüzdanından veya cebinden çalınan para, onun dünyasında

²⁹⁴ Bilgin, a.g.e., s. 108.

²⁹⁵ Aydın Anka, *Ruh Sağlığı ve Davranış Bozuklukları*, Turhan Kitabevi, Ankara 1992, s. 115.

bir anlamda esirgedikleri sevgiyi ve ilgiyi sembolize etmektedir. Esirgedikleri sevgi ve ilgiye karşılık olarak paralarını almaktadır.

Bazı kimseler ruh hastası olmaları sebebiyle kendilerini hırsızlıktan alıkoyamazlar. Böyle kimseler çok zengin de olsa, hiçbir ihtiyaçları olmadığı halde çok küçük bir şeyi bile çalmadan duramazlar. Bu hastalığa “kleptomani” denir. İhtiyacı olmadığı, hemen kullanmayacağı halde ve maddi değeri nedeniyle satma düşüncesi olmadan bir takım nesnelere izinsiz olarak alarak, onlara sahip olma şeklinde bir dürtü kontrol bozukluğudur. İçten gelen bir kuvvet tarafından hırsızlığa zorlanırlar. Yani çalmak için çalarlar. Bunlar hiçbir şeye ihtiyaçları olmasa da, çaldıkları çok küçük bir şey de olsa, yine çalmadan duramazlar. Bu artık onlarda hastalık halini almıştır. Onların nazarında çalınan eşyanın gerçek değeri önemli değildir, önemli olan hırsızlık yapmaktır.²⁹⁶

Kişinin aslında o malı satın alabilecek yeterli maddi birikime sahip olduğu, ancak buna rağmen bu davranışı gerçekleştirdiği gözlenmiştir. Bu davranış daha önceden düşünülmemiş ve planlanmamış olup, aniden gerçekleştirilir. Bu davranış birinden intikam alma amacıyla yapılmamıştır. Birey bu davranışın yanlış ve uygunsuz olduğunun bilincindedir. Çocukluk döneminde yaşanan olumsuz koşulların sonucu gelişen kayıp yaşantıları önemli etkenler arasındadır. Kleptomanik davranışlar da bunların etkisini gidermeye yöneliktir. Bilinçaltındaki bu anıların kişiyi zorlaması ile oluştuğu düşünülmektedir. Bu kişilerin çocukluklarındaki aile hayatlarının oldukça travmatik ve sorunlu olduğu saptanmıştır. Bu bireylerde narsisistik (kendine olan sevgi, ilgi ve destekler) kırılmaların, özgüven yaralanmalarının sonucu olarak ortaya çıktığı da düşünülmektedir. Kişinin özsaygısı ve değerliliğine yönelik yapılan saldırılar, ilerleyen dönemlerde kişinin olgun bir benlik yapısı geliştirmesine engel olur ve bu tür davranışlara zemin hazırlar.

Çalınmış eşya; kleptoman için bir semboldür. Kleptomanın çalması arzu ettiği lâkin gerçekleştirmediği herhangi bir isteğin yerine konulan şeylerdir. Kleptoman,

²⁹⁶Hüseyin Peker, *Çocuk ve Suç*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 84.

başka yollardan yürümek suretiyle arzusunu gerçekleştiremeyince; iç âleminden gelen ve kendisini zorlayan kör ve şuursuz bir tesirle hırsızlığa başvurur ve "çalar".²⁹⁷

Kişinin geçmişi ve şu anı ile ilgili zedeleyici olayların saptanarak, bunlara yönelik uygun düşünce şemaları geliştirilmesi ve toplumsal ilişkilerdeki uygunsuz savunma mekanizmalarının değiştirilmelerini hedefleyen terapiler, dürtüsel hareketleri ve kaygı durumunu azaltmaya yönelik ilaç tedavileri ve gerekirse hipnoz ile başarılı sonuçlar alınmaktadır.

Çocuğa, başkalarının sahip olduğu şeyleri kullanma hakkının onlara ait olduğu, onlara dokunulamayacağı ve zarar verilemeyeceği şuurunun kazandırılmaması, ahlâk duygusunun geliştirilmemesi onun hırsızlığının nedeni olabilir.²⁹⁸

Hep biliriz ki armağan vermek, sevginin bir belirtisi, bir simgesidir. Çalan çocuk, hak ettiğine inandığı sevgiyi, kendi hediyelerini kendisi alarak elde etmeye çalışmaktadır. Sevgi açlığı ile çalma ilişkisinin en belirgin örneklerini ana-baba yoksunluğu çeken çocuklarda görürüz. Öksüzler yuvasından evlât edinilen bu gibi çocukların sığındığı yuvada yiyecek saklamaları, eşya biriktirmeleri ve çalmaları sık olur. Sevgi ve ilgi gören çocuğun bu davranışı şaşırtıcıdır. Gerçekte ana-babanın tutumunda bir yanlış yoktur. Sorun, çocuğun çektiği yoksunluktur. Bunun verdiği güvensizlik duygusunu, kendinin sayabileceği bir şeyler edinerek gidermeye çalışmaktadır. Yeni evinde sevildiği ve benimsendiği duygusu iyice yerleşinceye dek bu davranışı sürdürecektir.

Yinelenen çalmaların en önemli nedenini çocuğun doyumsuzluğunda aramalıdır. Doyumsuzluk çok çeşitli durumlarda ortaya çıkabilir. Kısa süreli ya da uzun süreli olabilir. Bir kardeş doğumuyla pabucunun dama atıldığını sanan kimi çocuk, kısa süre için annesinin çantasından para aşırabilir. Bu davranış, kendisini yüzüstü bırakan anneye yönelik bir öç almadır. Sevilmediği ya da ana-babanın sevgisini yitirdiğini sanan bir çocuk, çeşitli yollardan bu sevgiyi geri getirmeye çalışır. Olumsuz biçimde de olsa,

²⁹⁷Hasip Aytuna, *Normal Çocuklarda Anormallikler*, M.E.B Yayınları, Ankara 1962, s.145.

²⁹⁸Peker, *a.g.e.*, s.83.

onların ilgisini kendisine çekmeye uğraşır. Çalma, bu yollardan biri ve genellikle en son başvuru olan bir yardım çağrısıdır.²⁹⁹

Çalma sırasında yaşanan heyecan ve korku da çalan kişi için çok şey ifade edebilir. Kendi kendini cezalandırma, kendini riske atma eğilimi gibi görünen bu davranışlar çoğu kez sonuçları itibariyle kendi ebeveynlerine yönelik bilinçaltındaki yoğun öfkenin bir ürünüdür. Onları aşışılama ve cezalandırma dürtülerini birlikte içerir.³⁰⁰

Yaşına göre olgunlaşması geri kalmış kimi çocuk, anne çantasından aldığı paraları öteberiye yatırır ya da komşu çocuklara dağıtır. Akranlarının ya da oyun arkadaşlarının sevgisini ve takdirini kazanma amacına yönelik olarak onlara, başkalarının bir şeylerini ikram etme. Okullarda başkalarının kalem, defter gibi eşyalarını alan çocuklar başkalarına kendisininmiş gibi verirler. Amaç sahip olmak değil arkadaşlarına yaranmaktır. Kazanamadığı arkadaşlığı, parayla satın almaya çalışır.

2.3.3. Hırsızlığı Önleme Yolları

Çalma karşısında, ana-babaların tepkileri çok çeşitlidir. Örneğin, eve kendisinin olmayan bir oyuncakla dönen dört yaşında bir çocuk karşısında, anneler nasıl bir tutum takınırlar? Kimi anne telâşa kapılır, çocuğu azarlar, ayıplar, “Bir daha aldığını görmeyeyim!” der, ancak oyuncak çocukta kalır. Bir başka anne, çocuğu hırpalayacak kadar öfkeye kapılır ama oyuncak gene geri gitmez. Çocuk suçlanmışsa da oyuncak onun olmuştur. Kimi anne çocuğu polisle, karakolla korkutur. Bu durumda, çocuğunu ilk gördüğü polise götürecekt kadar ileri giden, hapse attırmakla korkutan, “Bu yaşta almaya başlarsan, sonun kötü olur, hapislerde çürürsün” diyerek sorunu çözmeye kalkan anneler de vardır.

Tutulacak en doğru yol nedir? Çocuğu korkutmadan, “Hırsız! Niye çaldın, senin neyin eksik?” gibi sözler kullanmadan, oyuncuğun geri verilmesi en doğru çözüm yoludur. Çocuk gereksiz yere suçlanmamış ama davranışı da onaylanmamış olur.

²⁹⁹Yörükoğlu, *a.g.e.*, s. 339.

³⁰⁰Bilgin, *a.g.e.*, s. 108.

Sonunda kazançlı çıkmayışı da bu davranışın yinelenmesini daha az çekici duruma getirir.³⁰¹

Bu bakımdan, çocukların ilk çalmalarında, ana-babanın olduğu gibi okul yöneticilerinin de çok duyarlı ve bağışlayıcı davranmaları yerinde olur. Her çalmanın yinelenmesi gerekmez. Ancak, çocukların ilk hatalarında ki bunun da ruhsal nedenleri vardır, ağır biçimde cezalandırılmaları, çalmaların sürüp gitmesine yol açar. Bunun en üzücü örneği ortaokulda okuyan bir çocuğun başından geçmişti:

Bir öğrencinin parası çalınmıştı. O sırada çevrede bulunan bütün öğrencilerin üstleri aranmış ve bu gencin cebinde çalınan para tutarında para bulunmuştu. Genç, önce paranın kendisinin olduğunu söylemiş, ancak yöneticinin yumuşak tutumu ve bağışlayacağını söylemesi üzerine aldığı açıklamıştı. Bunun üzerine okul yöneticisi genci dövmüş, sövmüş ve okuldan atılacağını söylemişti. Bu olaydan sonra gencin davranışı gittikçe bozulmuş, ortanın üstünde olan başarısı düşmüş, okuldan kaçmalar ve dışarıda çalmalar başlamıştı. Ne yazık ki, aile ile işbirliği sağlanamamış, genç sonunda okulu bırakmış, arkadaş kümelerine karışarak toplu çalmalara yönelmişti. Ancak bir gün, çaldıkları boş şişelerle yakalanmışlar, arkadaşları kurtulmuş, kendisi çaldığını açığa vurduğu için mahkemeye gönderilmişti. Bu son davranış, çocuğun, suçluluk duygularını yatıştırmak amacıyla, kendisini ele verecek durumlar yaratmasının çok açık bir örneğiydi.³⁰²

2.4.Nifak

“Nifak” kelimesi Arapça’da iki yüzlülük demektir. Türkçe’de bu sözcük daha çok bir takı ilavesiyle “münâfıklık” şeklinde ve aynı anlamda kullanılmaktadır.

Terimsel anlamı ise: Mümin olmadığı halde bir kimsenin, inanmış gibi gözükmesidir. Dolayısıyla nifak ya da münafıklık, daha çok imânî konuda kullanılmaktadır. Nitekim bu terim, İslam literatüründe hemen her zaman, gerçek anlamda iman etmedikleri halde iman etmiş gibi geçinen kimseler hakkında kullanılmıştır.³⁰³

³⁰¹Yörükoğlu, *a.g.e.*, s. 338.

³⁰²Yörükoğlu, *a.g.e.*, s. 343.

³⁰³Ferit Aydın, *İslam’da İnanç Sistemi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1995, s. 159.

Kuran-ı Kerim’de nifak bütün şubeleriyle, münafıklar, bütün nifak sıfatları ve davranışlarıyla tanıtır ve müminler, nifaka ve münafıklara karşı ikaz buyrulur. Az sözle çok derin manaları ifade buyuran Peygamber Efendimiz (s.a.s.), bütün bu sıfat ve davranışları dört temel sıfat ve davranış olarak âdeta özetler: “Dört haslet vardır ki, kimde bu hasletlerin tamamı bulunursa o kimse, katışıksız münafıktır. Kimde de bunlardan biri bulunursa, onu bırakıncaya kadar kendinde nifaktan bir haslet var demektir. Münafık, kendisine (bir şey, iş, makam, vazife) emanet edildiğinde ona ihanet eder; konuştuğu zaman yalan söyler; söz verince sözünde durmaz; husumet halinde de haddi aşar (kin tutar, zulüm ve haksızlıkta bulunur)³⁰⁴

Peygamber'imize “mümin ve münafık kimdir” diye sormuşlar. Peygamberimiz ise karşılığında şu cevabı vermiştir:

Müminin gözü namazda, oruçta olur, münafığın gözü işe hayvanlarda olduğu gibi, yemekte, içmekte, ibadet ve namazdan uzak durmakta olur. Mümin, eli vardıkça sadaka verir, Allah'tan günahlarının affedilmesini diler. Münafık ise ihtiras ve boş kuruntular peşindedir. Müminin Allah'tan başka hiç bir kimsede umudu olmaz, münafık ise Allah'tan başka herkese umut bağlar.

Mümin, dini yerine malını feda eder, münafık ise malı uğruna dinini satar. Mümin Allah'tan başka hiç kimseden korkmaz. Münafık ise Allah'tan başka herkesten çekinir. Mümin iyilik işlemekle birlikte ağlar, münafık ise kötülük işlediği halde güler.

Mümin yalnızlıktan ve kendi başına kalmaktan hoşlanır. Münafık ise girişkenlikten ve kalabalıktan hoşlanır.

Mümin tohum eker, (yapıcı ve üreticidir) kargaşalıktan hoşlanmaz, münafık ise yıkıcıdır, bununla birlikte emeksiz ürün peşindedir. Mümin dininin prensiplerine uygun bir idare uğruna emir verir ve yasaklar koyar, düzelticidir. Münafık ise baş olma ihtirası uğruna emirler verir ve yasaklar koyar, yıkıcıdır. Daha doğrusu kötülüğü emrederken iyiliği ve doğruyu yasaklar.³⁰⁵

³⁰⁴ Buhari, İman, 24 .

³⁰⁵ Buhari, İman, 63.

2.5.Riya

İş, söz ve davranışlarda gösterişe yer verme; bir iyiliği veya salih bir ameli Allah'ın rızasını kazanmak niyetiyle değil, insanların beğenisi için yapma. Bu davranışta bulunan kimseye “riyakâr” veya “mürâî” denir.³⁰⁶

Riya, insanlar arasında manevî nüfuz, şan ve şöhret, maddî çıkar sağlamak için yapılır. Dünyaya âit bu tür maddî ve manevî çıkarları elde etmek için, dinin insanlar tarafından kutsal değerlere karşı beslenen bağlılık ve hürmet duygularının âlet edilmesi, riyanın en kötü şeklidir. Bu tür davranışlar, hilekârlık ve yalancılıktır. İnsan şeref ve haysiyetine hakarettir. Riyakâr kişinin söz ve davranışlarındaki samimiyetsizlikleri, diğer insanlar tarafından kısa zamanda anlaşılır.³⁰⁷

Rasûlullah Efendimiz; “Muhakkak ki, sizin için en çok korktuğum şey, küçük şirk, yani riyadır, ”³⁰⁸ buyurmuştur. Yine Kuran-ı Kerim’de ; "Ey iman edenler! Sadakalarınızı, insanlara gösteriş için malını harcayan, Allah'a ve âhret gününe inanmayan kimse gibi başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle boşa çıkarmayın. Çünkü onun bu gösterişinin hâli, üzerinde az bir toprak bulunan bir kaya parçasının hâline benzer ki, ona şiddetli bir yağmur isabet edince üzerindeki toprağı temizleyip kendisini katı bir taş hâlinde bırakır"³⁰⁹ buyrulmuştur.

Riya çok değişik şekillerde yapılmakla birlikte, bunlarda ortak özellik, dindarlık veya dürüstlük görüntüsü altında, insanlar arasında çıkar sağlamak, şan ve şöhrete ulaşmak arzusudur. Sevmedikleri kişileri seviyormuş gibi görünen, onlara yağ çeken, öven ve böylece menfaat sağlamaya çalışan riyakârlara da bol bol rastlanır. Allah’a ve insanlara karşı samimi davranarak riyadan uzak durmak mümkün olduğu kadar ibadetleri gizli yapmak, Allah rızasını insanların övgüsü, isteği, yergisi, korkusu ve çıkar düşüncesine tercih etmek Müslümanın prensibidir.³¹⁰

Dinin esası, Allah’ın varlık ve birliğini, hâkimiyet ve kudretini kabul edip, hareket ve davranışlarını O’nun rızasına uygun şekilde düzenlemeye çalışmaktır. Yani

³⁰⁶Şamil İslam Ansiklopedisi, Şamil Yayınları, İstanbul 2001, c.4, s.213.

³⁰⁷Şamil İslam Ansiklopedisi, c.4, s.213.

³⁰⁸Tirmizi, Hudut, 24.

³⁰⁹Kuran-ı Kerim, Bakara, 2/264.

³¹⁰Şamil İslam Ansiklopedisi, c. 4, s. 214.

iyi bir insan ve iyi bir kul olmaktır. Gerçek kulluk her işte ihlâs ve samimiyeti gerektirir. O halde ihlâs nedir? Varlığı ile davranışlara değer katan ihlâs; riya, gösteriş ve şirkten kaçınmak demektir. Bir şeyi Allah için, sadece Allah'ın hoşnutluğu için yapmaktır. Bütün ibadet ve davranışlarımızda, başka maksatla değil, sadece ve sadece Allah rızasını ölçü olarak almaktır. Yapılan bütün işlerin başlangıç noktası niyettir. Niyet, bir işte güdülen maksat ve gaye demektir ve ihlâsın göstergesidir. İşte, ihlâsın tersi olan ve yapılan işlerin insanlara gösteriş ve kendini beğendirmek amacıyla yapılması anlamına gelen riya, zararlı bir davranıştır.³¹¹

2.6. Hile

Sözlükte hile, birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, yalan, dolap, oyun ve desise olarak tarif edilmektedir. Bu fiili gerçekleştiren kişiler için, “hilekâr”, “hilebaz” ve ya “hileci” tabirleri kullanılır.³¹²

Sözlükte, çare, maharet, kurnazlık, aldatmak, düzenbazlık gibi anlamlara gelen hile, bir fıkıh kavramı olarak, bir kimseyi istenen yönde irade beyanında bulundurmak için yanlış bir kanaat uyandırarak veya mevcut bulunan hatalı fikrin devamını sağlayarak yanıltmayı ifade eder. Klasik fıkıh kitaplarında bir akit veya hukuki işlem yapmak isteyen kimsenin ifadesine yönelik yapılan hile, tağrir, tedlis veya aldatma anlamına gelen hud'a, hılabeg,b, kelimelerle ifade edilmiştir. Bu manadaki hilenin, “gabn” ve “garar” kavramlarıyla yakından ilişkisi vardır.³¹³

Hile, birini aldatarak çıkar sağlamak için yapılan ve yalanı da içine alan olumsuz bir davranış örneğidir. Hile de yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmak gibi toplumsal barışı, güveni ve huzuru bozar. İnsanların mağdur olmalarına sebebiyet verir. Hile yapan kişiler kendilerine, ailelerine, çevrelerine ve topluma zarar verirler. İnsanlar tarafından sevilmez, dışlanır ve güvenirliliklerini kaybederler.

İslam dininde hile yapmak yasaklanmıştır. Kuran'da insanlardan hile yapmaktan kaçınmaları “*İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp*

³¹¹ Mehmet Soysaldı, “Manevi Hastalıklardan Riya ve Korunma Yolları”, *Yeni Ümit*, S.74, s.18.

³¹² *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, c.2, s.1247.

³¹³ *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 259.

tarttıklarında ise eksik yapan hilekarlara yazıklar olsun.”³¹⁴ Ayetiyle emredilmiştir. Hz. Peygamber de sattığı buğdayın ıslağını yığının altına gizleyen sahabiye “*Bizi aldatan bizden değildir.*”³¹⁵ Buyurmuş ve hile yapmanın Müslümanlara yakışmayacağını bildirmiştir.

Hile yaparak elde edilen her türlü kazanç haksız kazançtır. Ve kul hakkına girer. İnsanları hileye iten en önemli sebeplerin başında kolay kazanç elde etme düşüncesi yatmaktadır.

3. DİNİ LİTERATÜRDE DOĞRULUK

3.1. Kuran-ı Kerim’de Doğruluk

Kuran-ı Kerim’e bakıldığında doğruluğu tavsiye eden ve yalanın kötülüğünden bahseden ayetlerle karşılaşmaktayız.

*“Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tağutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapmıştır. Allah işitir ve bilir.”*³¹⁶

Kuran’a göre doğru yolda bulunmak, azgınlıktan; doğruluk, sapıklıktan iyice ayrılmıştır. Bu kadar peygamberlerden ilim ve amel ile ilgili bu kadar deliller ve nihayet ilâhî saltanatın, bu kadar büyük tecellisinden (ortaya çıkışından) sonra, iman ve dinin insanlara kurtuluş ve mutluluk sebebi, inkâr ve dinsizliğin ise azab ve felaket sebebi olduğu kesin olarak ortaya çıkmış; hak batıldan, hayır şerden ayrılmıştır. Belli ki din ehli, muhakkak mutlu olacak, küfür (inkâr) ehli de muhakkak ceza ve azab görecektir. Bunlar her nereden gelse kendi istekleriyle, kendi kazançlarıyla olacak ve o zaman bu mecburiyet, bir zorlama manasını içermeyecektir. Bu özellikle şunu gösteriyor ki, "dinde zorlama yoktur" deyince, hiç kimseye sorumluluk, ceza ve azab yoktur, demek şeklinde anlaşılmasın; elbette doğruluğun sapıklıktan kesin olarak ayrılmış bulunması, dine aykırı hareketlerde muhakkak bir azabın ortaya çıkmış olmasındandır.³¹⁷

³¹⁴Kuran-ı Kerim, Mutaffifin 83/1-3.

³¹⁵Müslim, iman, 43.

³¹⁶Kuran-ı Kerim, Bakara 2/256.

³¹⁷Yazır, a.g.e., c. 1, s. 186.

“(Bu konuşmadan sonra) Allah şöyle buyuracaktır: Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlara, içinde ebedi kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş ve kazanç budur.”³¹⁸

Yukarıda zikredilen ayet müfessirler tarafından “O aziz ve hakîm ve mutlak hâkim olan Allah Teâlâ muhakkak buyuracak ki işte bu korkunç gün doğrulara doğruluklarının fayda vereceği gündür. Allah buyurdu ki, bu soru ve cevap doğrulara doğruluklarının fayda vereceği gündedir. O gün vâki olacaktır. Dünyada sözleşmelerinde duran, akitlerini samimiyetle yerine getiren doğrulara Allah öyle vaad eder ve müjdeler ki, onların doğruluk ve samimiyetleri kıyamet günü olan o korkunç toplanma ve sorgu gününde herhalde kendilerine faydalı olacak. Hem dünyadaki gibi kederler ve gamlarla karışık bir fayda değil, her türlü korku ve hüzünden uzak bir fayda ile faydalı olacaktır. Altlarından ırmaklar akan cennetler onlarıdır. O sadıklar orada ebedî olarak kalacaklar. Allah onlardan ezeli rızası ile hoşnut olup rızasına erdirmiş, onlar da dünyada Allah'tan razı olmuş, sırf Allah'ın rızası uğrunda koşmuş oldukları gibi, bugün tamamen rıdvanın zevkine ermiş bulunacaklar; hem hoşnut, hem kendilerinden hoşnut olunmuş olarak kalacaklardır. İşte büyük kurtuluş bundan, bu rıdvandan ibarettir.”³¹⁹ İfadeleri ile tefsir edilmiştir.

Bir ayette “Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O işitendir, bilendir.”³²⁰

Yukarıdaki ayete bakacak olursak Kuran'ın, haberle ilgili ve dilek kipine ait iki yönü içine alan bir Allah kelâmıdır ki, birinde istenen doğruluk, birinde istenen de adalettir. Kuran haberleri ve vaatleri yönüyle tamamen doğrudur, gerçeğin kendisidir; yalandan, şüpheden uzaktır. Kanunları ve hükümleri yönüyle de tamamen adalettir, doğruluğun kendisidir, zulümden, eğri bûğrülükten uzaktır. Rabbinin kelimelerini değiştirebilecek, ona karşı hâkimlik, ayırtmanlık, düzelticilik edecek hiçbir şey, hiçbir

³¹⁸Kuran-ı Kerim, Maide 5/119.

³¹⁹Yazır, a.g.e, .c.1, s. 324.

³²⁰Kuran-ı Kerim, Enam 6/115.

kimse yoktur. Ne kimse O'nun kelimelerini kaldırıp yerine daha doğru ve daha adaletlisini koyabilir, ne de aynısını koyabilir.³²¹

Başka bir ayette ise; “O, akıl sahipleri için bir öğüt ve doğruluk rehberidir.”³²² Ayetinde de Kuran-ı Kerim’in doğruluğu amaç edinen kişiler için bir rehber olduğu ortaya konulmuştur.

“...Emrolunduğun gibi dosdoğru ol...”³²³

Ayeti incelediğimiz zaman, Hakk'a vasıl olmak için istikametden başka yol olmadığı gibi, her hususta istikamet kadar yüksek bir makam ve onun kadar zor hiçbir emir yoktur. Herhangi iş olursa olsun, herhangi hedef olursa olsun ona ulaşmanın en kısa yolu doğruluktur. Böyle olmakla beraber her şeyden önce, bir işte doğrunun hangi çizgide olduğunu tayin ve tespit etmek çok zordur; ayrıca onunla ilgili çeşitli noktalardan ilişkisini kesip, sarsılmadan dosdoğru olan o çizgi üzerinde yürüyebilmek daha zordur. Ve yine istenilen hedefe ulaştıktan sonra aynı şekilde o doğruluk üzere, hiç eğilmeden devam ve sebat edebilmek büsbütün zordur.³²⁴“Sırat-ı müstakim”i bilmek, son derece zordur. İyice bilinse bile, onun üzerinde kalabilmek ve ona göre amel etmek daha zordur. Bu makam son derece zor olduğu için Ibn Abbas şöyle demiştir: “Kur’ân’ın tamamında, riz. Peygamber'e bundan daha zor ve daha meşakkatli gelen, başka bir ayet nazil olmamıştır.” Bundan dolayı da Hz. Peygamber (s.a.s): “Hûd suresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı” buyurmuştur³²⁵

“Doğrularla beraber olun.”³²⁶

Doğrularla beraber olunuz. İmanlarında, ahitlerinde, hak dine olan bağlılıklarında, gerek niyet, gerek söz veya fiil olarak, yani her hususta doğru ve dürüst kişilerle beraber olunuz. Onlarla yakınlık kurunuz, onların tarafını tutunuz, hâsılı

³²¹Yazır, a.g.e., c. 2, s. 98.

³²²Kuran-ı Kerim, Mü'min 40/54.

³²³Kuran-ı Kerim, Hud 11/112.

³²⁴Yazır, a.g.e., c. 3, s. 412.

³²⁵Râzi, a.g.e., c. 13 s. 135.

³²⁶Kuran-ı Kerim, Tevbe 9/119.

onlardan uzaklaşıp ayrı kalmayınız. Onlar gibi, özü doğru, sözü doğru, işi doğru olunuz. Onlarla beraber olunuz ve onlara uyunuz.³²⁷

3.2. Sünnette Doğruluk

Peygamberimizin sözlerini ve davranışlarını incelediğimizde O'nun doğru, dürüst ve güvenilir olmaya verdiği önem dikkatimizi çekmektedir. Zaten O'nun için kullanılan "el-emin" sözcüğü onun doğruluk ve güvenilirliği sadece tavsiye etmediğini ilk önce örnek bir insan olarak kendisinin uyguladığını ortaya koymaktadır. Peygamberimizin sözlerinde ve uygulamalarında doğruluğa verdiği önemi O'ndan rivayet edilen hadisleri inceleyerek görebiliriz.

Peygamberimiz, kendisinden sürekli olarak uygulamak için tavsiye isteyen sahabeye önce iman etmesini, daha sonra da doğru olması tavsiye ederek doğruluğa verdiği önemi göstermiştir.

Ashab-ı Kiramdan Süfyan Es-Sakafî (r.a) diyor ki; Bir gün Peygamberimiz' (s.a.v)e:

-Ya Resûlallah, bana sınıksız sarılacağım bir amel söyle, dedim.

Allah Rasulü:

-Rabbim Allah'dır, de sonra da dosdoğru ol, buyurdu. Ben:

-Ya Resulallah, hakkımda korkacağım en tehlikeli şey nedir? dedim. Mübarek dilini tuttu ve: "İşte budur" buyurdu.³²⁸

Bir diğer hadiste de doğru olması neticesinde büyük günahlardan uzak kalan sahabenin durumundan bahsedilmektedir.

Rivayet edildiğine göre birisi Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelir ve:

"Ben, sana iman etmek isteyen birisiyim. Fakat içki içmeyi, zina etmeyi, hırsızlık yapmayı ve yalan söylemeyi de severim. İnsanlar senin bütün bunları haram kıldığını

³²⁷Yazır, a.g.e.,c. 3, s. 213.

³²⁸Müslim, İmân 62; Tirmizî, Zühd 61; İbniMâce, Fiten 12.

söylüyorlar. Ben ise, bunların hepsini bırakmaya takat getiremem. Eğer sen bunlardan sadece birisinden vazgeçmemi kâfi görürsen, sana iman ederim" der.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Yalanı bırak" buyurur.

O da bunu kabul eder ve müslüman olur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrılınca, birileri ona içki sunarlar. O, (kendi kendine) "Eğer içersen, peygamber de bana içip içmediğimi sorar ve ben de yalan söylersem, verdiğim sözde durmamış olurum. Yok eğer doğru söylersem, o zaman da bana hadd (içki cezası) uygular" diye düşündü ve içki içmedi. Sonra ona birileri zina teklifinde bulundular, Aynı düşünce hatırına gelince, ona da yanaşmadı, Hırsızlık meselesinde de böyle oldu. Bunun üzerine bu şahıs, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek

"Yaptığın, ne kadar güzel! Sen beni yalandan men edince, bütün kötülük kapılarını bana kapatmış oldun" dedi ve her şeyden tevbe etti.³²⁹

Bu hadis bize peygamberimizin, İnsanın Allah katındaki konumunu belirleyen ve onu cennete götürecektir olan yolu gösteren "Doğrulukta ayrılmayın, çünkü doğruluk iyiliğe götürür. İyilik de şüphesiz Cennet'e iletir. İnsan doğru oldukça ve doğruluğu araştırdıkça, Allah katında doğru olarak yazılır."³³⁰ Hadisini hatırlatmaktadır.

Peygamberimiz başka bir hadislerinde "Doğru olunuz, kurtuluşa erersiniz."³³¹ Buyurarak kurtuluşumuza vesile olacak davranışın doğruluk olduğunu hatırlatmaktadır.

"Kalbi dürüst olmadıkça kulun imanı doğru olmaz. Dili doğru olmadıkça da Kalb doğru olmaz"³³² Hadisi de bizlere insanın sözlerinin doğru olmasının yeterli olmayacağını, insanların düşüncelerinin de doğru olması gerektiğini, aynı zamanda insanın düşünce ve sözlerinin birbirini etkilediğini göstermektedir.

Abdullah b. Amir anlatıyor: Bir gün anam beni çağırdı. Rasûlüllah' (s.a.v) da evimizde oturuyordu. Anam:

-Gel, sana bir şey vereceğim! Dedi. Rasûlüllah (s.a.v.) anama:

³²⁹Râzi, a.g.e., c. 12 s. 224.

³³⁰Buhari, el-Edebu'lmu'fred, 386.

³³¹İbnMâce, Tahâre, 4.

³³²Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/198.

-Ona ne vermek istemiştin? Dedi. Anam:

-Bir hurma vermek istemiştim, cevabını verdi.

Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

-Haberin olsun, eğer ona bir şey vermeyecek olsaydın, sana bir yalan günahı yazılırdı.³³³

Bu hadisin çocuk terbiyesiyle sıkı alâkası vardır. Yüce mürebbimiz, terbiyede hiçbir surette yalana yer verilmemesini irşad buyurmaktadır. Bilhassa ağlayan çocuklara bazen yapılmayacak veya verilmeyecek şey vaat edilir yahut da olmayacak şeyle korkutulur. Bunların hepsi neticede "yalan" olmakta birleşir. Resulullah bütün bunların haram olduğunu, çocuk terbiyesinde hiçbir surette yalana yer verilmemesi gerektiğini ifade buyurmaktadır.³³⁴

"Doğru ve güvenilir tüccar, kıyamet gününde Peygamberler, siddîkler ve şahitlerle beraber olacaktır".³³⁵ Hadisi de bizlere doğru ve güvenilir olan insanların sahip olmuş oldukları değeri gösterir.

"Münafığı tanıtan üç özellik vardır: Konuştuğunda yalan söyler; verdiği sözde durmaz; kendisine güvenildiğinde ihanet eder."³³⁶ Peygamberimiz ikiyüzlü insanın özelliklerini sayarken yalancı, emaneti korumamayı ve verdiği sözde durmamayı eşdeğer tutmuştur.

"Rasûlullah, 'size günahların en büyüğünü haber vereyim mi?' diye sorunca, biz de 'haber ver, yar Rasûlullah' derdik. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dedi: 'Günahların en büyüğü; Allah'a ortak koşmak, anne babaya âsî olmaktır.' Buraya kadar söylediklerini yaslanmış bir şekilde söylemiş olan Hz. Peygamber oturdu ve şöyle devam etti: 'Özellikle yalan konuşmaya, yalan yere şahitlik etmeye dikkat ediniz.' Yalancılık ve yalancı şahitlik yapmaktan sakınmak üzerinde o kadar ısrarla durdu ki,

³³³EbûDâvûd, Edeb, 88; Ahmed b. Hanbel, 3/447.

³³⁴Canan, a.g.e., c. 14, s. 550.

³³⁵Tirmizi, Büyü, 1209.

³³⁶Müslim, İman, 59.

sözünü hiç kesmeyeceğini sandık.”³³⁷Hadisi de yalanın her türlüünün yasaklandığını, en büyük günahlar olan Allah’a şirk koşmak ve anne-babaya karşı gelmekle beraber zikrederek ortaya koymuştur.

Bir diğer hadiste ise; İmam Malik’e ulaştığına göre, İbnu Mes’ud (radıyallahuanh) şöyle demiştir: "Kul yalan söylemeye ve yalan söyleme niyetini taşımaya devam edince bir an gelir ki, kalbinde önce siyah bir nokta belirir. Sonra bu nokta büyür ve kalbinin tamamı simsiyah olur. Sonunda Allah nezdinde "yalancılar" arasına kaydedilir."³³⁸Peygamberimiz burada, söylenen her yalanla kalpte bir kararma olduğunu belirtiyor. Bu kara noktalar çoğalınca kalbin tamamı kararıyor. Hadiste yalana niyet ettikçe buyrulmakla, bu halden kaçınmaya teşvik ediliyor. İnsan yalan söyleyince bidayette sıkıntı duyar. Bu sıkıntının sevkiyle tövbe edip, yalancılıktan geri dönebilir. Ama yalana, yalan söyleme hususunda cürete devam ettikçe kalp tamamen kararır. Yani, artık yalan söylemek tabii hale gelir, sıkılma, üzülme diye bir şey kalmaz.³³⁹

4. DOĞRULUK EĞİTİMİ AÇISINDAN DİN EĞİTİMİ

4.1. İman-Doğruluk İlişkisi

Lügat mânâsı, "Doğrulamak, kabul etmek, kabullenmek, onaylamak, tasdik etmek, itimat etmek, gönülden benimsemek, güvenmek, güvenilmek" demektir. İmanın Türkçe karşılığı olan "inanmak" kelimesinde de aynı mahiyeti sezme mümkündür.

İslâmi bir terim olarak iman; "Resûl-i Ekrem (sav)’i AllahûTeâla (cc)’nın katından getirmiş olduğu bilinen haber ve hükümlerin hepsinde, kat’i olarak kalp ile tasdik etmek, dille ikrar etmek ve gereğince amel etmeye çalışmaktır.”³⁴⁰

“İman”, durgun bir teslimiyetin değil, amel dediğimiz faaliyetlerle beraber bir aksiyonun ana kaynağıdır. İman eden bir insan tek taraflı olarak Allah’a teslim olup, yerinde duran bir insan değildir. Bilakis o, iman gereği olan en güzel davranışları yaşayan aktif bir insandır. Çünkü ‘iman’, salih amel (en güzel fiileri) yapmayı gerekli

³³⁷Müslim, İman, 87. Tirmizi, Zühd, 2315.

³³⁸Muvatta, Kelam, 18.

³³⁹İbrahim Canan, a.g.e., c. 14, s. 548.

³⁴⁰Yusuf Kerimoğlu, Kelimeler ve Kavramlar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2004, s.205.

kılar.

İnanmanın, insan için önemli bir erdem olan doğruluk davranışı üzerindeki etkilerini de unutmamak gerekir. İman-doğruluk ilişkisini İslam inanç esasları çerçevesinde değerlendirmek faydalı olacaktır.

İslam inanç esaslarının en önemlisi Allah'a inanmaktır. Allah'ın varlığına inanan insanlar O'nun istediği bir hayat sürebilmek için gayret gösterirler. Davranışlarını, sözlerini ve düşüncelerini O'nun hoşnut olacağı şekilde ayarlamayı kendilerine prensip edinirler. Aynı zamanda yaptıkları her şeyi Allah'ın gördüğünü bilen bir insan da kötülüklerden uzak durur. Hz. Ömer döneminde annesinin, "Ömer nereden göreceksin, süte su katıver." İsteği üzerine kızınının, "Ömer bizi görmese de Allah bizi görüyor", karşılığını verdiği hikâye bize ışık tutmaktadır.

Peygamberlere inanan insanlar, peygamberlerin Allah tarafından gönderildiğini ve kendileri için bir rehber olduğunu fark ederler. Bunun neticesinde de onların getirdiği mesajlar doğrultusunda yaşamaya ve o rehberleri örnek alıp güzel bir hayat yaşamaya gayret gösterirler. Nitekim "Kitap' ta İsmail'i de an, O sözünde dosdoğruydun"³⁴¹ Ayeti de insanlara doğruluğuyla rehber bir şahsiyet ve nebi olan Hz. İsmail'i örnek olarak göstermektedir. Yine doğruluk ve dürüstlüğüyle herkes tarafından tanınan Hz. Muhammed'e "el-emin" isminin verilmesi de peygamberlere inanan ve onları örnek alan insanın hayatında doğruluğu bir şiar edineceğine verilecek bir örnektir.

4.2. İlköğretim Programlarında Doğruluk Eğitimi

4.2.1. İlkokul ve Ortaokullarda Doğruluk Eğitimi

İlköğretimde din öğretiminde dikkat edilmesi gereken hususlar sıralanırken ahlaki olana saygı maddesi dikkat çekmektedir. İnsanların hayatında etkin olan ve onun yönünü tayin eden şey, sözlerden çok yapılan işler ve eylemlerdir. Bir çağın ahlaki yapısına, doğruluk dürüstlük, insan sevgisi, çalışma, yardımseverlik, cana ve mala saygı gibi değerler hâkimse, o zaman bu özellikleri taşıyan insanlar yetişir ve etkili olur.³⁴²

³⁴¹ Kuran-ı Kerim, Meryem Suresi, 19/54.

³⁴² İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu, Ankara 2007, s.5.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programı hazırlanırken, öğrenme alanları oluşturulmuştur. Ahlak öğrenme alanlarında, din-ahlak ilişkisini, kişisel gelişim ve toplumsal barış için milli, ahlaki ve dini değerlerin önemini, hak ve özgürlüklerin kullanımını, barış içinde yaşamayı, dürüst ve güvenilir bir insan olmayı, affetme ve bağışlamayı öğretmek amaçlanmaktadır.³⁴³

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde inanç öğrenme alanında yıllara göre, Allah'a, ahirete, peygamberlere, meleklerle, ilahi kitaplara, kader ve kazaya inanma ünitelerinde insanların bilinçlenmesi ve bu inançlarını güzel davranışlarına yansıtması amaçlanmıştır. İnanmanın, insan için önemli bir erdem olan doğruluk davranışı üzerindeki etkilerini de unutmamak gerekir. İman-doğruluk ilişkisini İslam inanç esasları çerçevesinde değerlendirmek faydalı olacaktır.

Allah tarafından en güzel şekilde yaratılan insanoğlu, dünyada başıboş bırakılmamıştır. Kişi, doğayı ve çevreyi insanlar ve diğer canlılarla paylaşır. Bundan dolayı, insan sadece kendisini değil, diğer insanları ve canlıları da düşünmelidir. İbadet etmekle sorumluluk kazanan insan, bütün varlıkları Allah'ın yarattığını bilir ve güzel ahlaklı bir birey olmak için çaba gösterir.

Namaz, dua, hac, zekât, oruç, kurban gibi ibadetlerle Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışan bireyler, Allah'ın sevmediği işlerinden uzak durmaya çalışacak ve O'nun sevgisini kazanacağı davranışlara yönelecektir. Bu yönüyle ibadetler de doğruluk davranışının kazanılmasını destekler mahiyettedir.

Ortaokul öğrencileri için seçmeli olarak müfredatta yer alan “Kuran-ı Kerim”, “Temel Dini Bilgiler” ve “Hz. Muhammed'in Hayatı” isimli dersleri de doğruluk değeri açısından öğrencilerin bilgilerinde, duygularında ve davranışlarında hayat boyu değişiklikler meydana getirebileceği unutulmamalıdır.

4.2.2. İmam- Hatip Ortaokullarında Doğruluk Eğitimi

İlköğretim dönemi öğrencilerine yönelik din eğitiminin yapıldığı kurumlardan biri de Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı imam-hatip ortaokullarıdır. İmam-Hatip

³⁴³İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu, Ankara 2007, s. 16.

ortaokullarında okutulan “Hz. Muhammed’in Hayatı, Temel Dini Bilgiler ve Kuran-ı Kerim” derslerinin içeriği de doğruluk eğitimini destekler konumdadır.

Kuran-ı Kerim dersinde öğrenciler doğruluk değeri ve önemi konusunda ayetleri öğrenebilecekleri gibi hayatıyla doğruluk örneği olan kişi ve toplumların kıssalardan hareketle doğruluk değerini içselleştirip davranış haline getirebileceklerdir. Kuran-ı Kerim dersinde öğrenciler, Allah’ın kendisinden ne istediğinin farkına varıp buna yönelik işler yapmaya çalışacaktır. Kuran-ı Kerim’den doğrulukla ilgili mesajları almanın yanında, Kuran-ı Kerim okuyan kişiler Yaratanını her zaman hatırlayıp O’nun hoşuna gitmeyecek davranışlardan da uzak durmaya çalışacaktır.

Hz. Muhammed’in Hayatı dersinde ise, öğrenciler Hz. Muhammed’in doğruluk ile ilgili hadislerini öğrenmenin yanında, O’nun örnek alınması gereken davranışlarını da öğrenip içselleştirebilirler. Doğruluk ile ilgili Hz. Muhammed’in Kabe hakemliği, el-emin ismiyle anılması, hicret ederken de emanetleri sahiplerine bırakması için Hz. Ali’yi görevlendirmesi, yapılan anlaşmalarda çözüm mercii olarak görülmesi verilecek örneklerden sadece birkaç tanesidir. Hz. Muhammed’i seven bir öğrenci O’nu örnek alıp O’nun gibi el-emin olmaya gayret gösterecektir.

Temel Dini Bilgiler dersinde ise, yine İslam Dini’nin inanç, ibadet ve ahlak gibi temel ilkeler ile ilgili bilgiler edinilmektedir. Öğrenci bu ders sonucunda erdemli bir insan olmasını sağlayacak inanç ve ibadet ilkelerini öğrenmenin yanında Allah’ın kendisinden istediği ahlaki davranışların da farkına varacaktır. Böylece bireylerin doğruluk değeri konusunda hem bilinçlenmeleri sağlanacak ve bu erdemli davranışları bir karakter haline dönüştürmesi kazanım olarak elde edilecektir.

4.2.3. Yaz Kuran Kurslarında Doğruluk Eğitimi

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın düzenlemiş olduğu “Yaz Kuran Kursları” da öğrencilerin Kuran öğrenmesinin yanında bazı davranışları edinmesinde büyük bir önem taşımaktadır. Kuran Kursları, üç kur ve her kurda itikat, ibadet, ahlak ve siyer olmak üzere dörder bölümden oluşmaktadır. Bu bölümleri birbirinden bağımsız düşünmemek gerekir. Çünkü ahlak tek başına var olan bir konu olamaz. İbadetler, itikatlar ve örnek kişilerin hayatları onu destekleyen ve geliştiren birer konudur.

Doğruluk eğitimi açısından Kuran Kursları'nda var olan doğruluktan ayrılmayalım konusunun yanında doğruluk konusunu destekleyen sözümüzde duralım, adaletli olalım, özverili olalım, kalp ve akıl temizliği, kul hakkına riayet edelim, başkalarını da düşünelim, sorumluluk bilincine sahip olalım konuları da vardır.

Allah, Peygamber, Melek, İlahi Kitap, Ahiret, Kader ve Kaza inançlarına sahip olan insanların hayatlarındaki değişim göz önüne alındığında Kuran Kursları'nda verilen inançla ilgili dersler de kişinin doğruluk eğitimini destekler yöndedir.

Namaz, dua, hac, zekât, oruç, kurban gibi ibadetlerle Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışan bireyler Allah'ın sevmediği işlerinden uzak durmaya çalışacak ve O'nun sevgisini kazanacağı davranışlara yönelecektir. Bu yönüyle ibadetler de doğruluk davranışının kazanılmasını destekler mahiyettedir.

Kuran kurslarında ahlak bölümünde öğrencilerle doğruluktan ayrılmayalım konusu işlenmektedir. Bu konuda doğruluk kelimesi sıdk, sadakat, dürüstlük gibi kelimelerle ilişkilendirilerek bunların içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Yine doğruluğun zıddı olan yalancılık, hile, aldatma gibi kavramlara da değinilmiştir. Doğruluğun yararları ilgili ayet ve hadislerle desteklenerek verilmiştir. Yine yalanın ve hilenin zararları da öğrencilere fark ettirmeye çalışılmıştır.

Yine ahlak bölümünün konularından olan sözümüzde duralım konu başlığında ise öğrencilere sözünde durma erdemi ilgili ayet ve hadisler eşliğinde kazandırılmaya çalışılmıştır. Sözünde durmanın insan için kazanımları ve sözünden dönmenin zararları fark ettirmeye çalışılmıştır. Yine bu konu başlığında emanet kavramı ve emanetin korunmasına yönelik tavsiyeler üzerinde durulmuştur.³⁴⁴

³⁴⁴ Yukarıdaki tespitler yapılırken Diyanet İşleri Başkanlığı, Yaz Kuran Kursları, Öğrenci Çalışma Kitaplarından yararlanılmıştır.

4.3. Doğruluk Eğitimi Örnek Ders İşlenişleri

4.3.1.Günlük Ders Plânları

Ders Planı-1 (Yalan ve Hile)³⁴⁵

DERS: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

SINIF: 6

SÜRE: 40 dakika

ÜNİTE: Kötü Davranışlardan Kaçınalım

KONU: Yalan Söylemek ve Hile Yapmak

YÖNTEM ve TEKNİKLER: Anlarım ve Soru-Cevap Yöntemleri

KAYNAKLAR: Kuran-ı Kerim Meali, Kütüb-i Sitte, Ders Kitabı

AMAÇ “Dinimizin yasakladığı kötü davranışlardan bazılarını sayar.

KAZANIMLAR:

*Yalan ve hile kavramlarının tanımlarını söyler/yazar.

*Yalan ve hilenin birey ve toplum açısından zararlarını açıklar.

*Yalan ve hilenin dinimizde yasaklanmasının nedenlerini söyler/yazar.

*Yalan ve hile ilgili bir ayet veya bir hadis söyler/yazar.

DERSİN İŞLENİŞİ

1 .Öğrencinin Derse Hazırlanması

Hazırlık ödevinin kontrol edilmesi, Öğrencileri derse hazırlamak, konuya ilgilerini çekmek, katılımını sağlamak ve ilgilerini yoğunlaştırmak amacıyla;

³⁴⁵Orta Okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derlerinde 6. Sınıf Kötü davranışlardan kaçınalım ünitesi için uygulanan ders planı örneğidir.

*Yalan ve hile kavramları size neyi hatırlatıyor?

*Yalan ve hilenin birey ve toplum açısından zararları neler olabilir?

gibi sorularla sadaka kavramı üzerinde düşünmeleri ve bildiklerini söylemeleri sağlanacaktır. Öğrencilerin verdiği cevaplarda yapılan tespitler özet halinde tahtaya yazılacaktır.

Daha sonra “Yalan söylemek ve hile yapmak konularını işleyeceğiz” diyerek konuya girilecektir.

2. Dersi Sunma

Konuları arasından bağlantı kurmak amacıyla geçen dersin kısa bir tekrarı yapılarak konuya girilecektir. Hazırlık aşamasında öğrencilerin verdiği cevaplar, bu konuda yapılan tespitler, öğrencilerin bilgi birikimleri doğrultusunda öğrencilerin aktif olarak katılımı sağlanarak konu işlenecektir. Bu bağlamda öncelikle;

-Yalan ve hile kavramlarının tanımları tahtaya yazılarak, bu kavramlarının birey ve toplum açısından ne gibi zararları olabilir diyerek öğrencilere sorulacaktır. Öğrencilerin verdiği cevaplar özet halinde tahtaya yazılacaktır.

ARA ÖZET

1. Doğru olmayan, uydurma, başkalarını aldatmak amacıyla bilerek ve gerçeğe aykırı olarak söylenen söz” demektir.

2. Hile yapmak; Aldatmak, çıkar sağlamak amacıyla bir şeyin saflığını bozmak, değersiz bir şey karıştırmak” demektir. Hile yapmak yalanı da içine alan bir aldatma şeklidir.

3. Yalan toplumda birlik beraberlik ve kardeşliği yok eder. İnsanlar arasındaki sevgi, saygı ve güven duygusunu zedeler. Toplumun huzur ve barışını bozar. İnsanları birbirine düşürür ve insanlar arasında düşmanlığa neden olur. Gerek ticaretle, gerek ailede, gerekse okulda yalan ve hilenin oluşturduğu etkiler, onarılması güç olaylara neden olur.

Bu ara özetten sonra dinimizin bu kavramları yasaklamasının nedenleri üzerinde ayet, hadis ve günlük yaşamdan örnekler verilerek konu işlenecektir.

“...Yalan sözden kesinlikle sakının...”

“Size günahların en büyüğünü haber vereyim mi? Allah’a ortak koşmak, anne ve babaya isyan etmektir. Dikkat edin bir de yalan söylemektir.”(Hadis)

“Bizi aldatan bizden değildir”(Hadis)

ÖZET

1. Toplumun huzurlu, mutlu ve insanlar arasındaki ilişkilerin iyi, devamlı olması karşılıklı güvene, sevgi ve saygıya bağlıdır. Bu nedenle dinimiz, karşılıklı ilişkilerde insanlardan sevgiyi, saygıyı, adaleti, doğruluğu ve dürüstlüğü esas almalarını ister. Ayrıca dinimiz, insanın ruhsal gelişmesine engel olan, toplum barışına zarar veren her türlü kötülüğü de yasaklamıştır.

2. İslâm ahlâkında doğruluk bütün iyiliklerin temeli, yalan ise bütün kötülüklerin anası olarak görülmüştür. Bu nedenle yalan dinimizde yasaklanmış ve büyük günahlardan sayılmıştır.

3. Ölçme ve Değerlendirme

1.Yalan ve hile kavramlarını tanımlayınız.

2.Yalan ve hilenin birey ve toplum açısından zararlarını açıklayınız.

3.Dinimizde yalan ve hile niçin yasaklanmıştır?

4. Değerlendirme

Ölçme sonuçları ile birlikte öğrencilerin sınıf içi etkinlikleri ve buna katılmadaki duyarlılıkları, yorumlama yetenekleri, sahip oldukları ve sergiledikleri fikir zenginliğine, sorumluluk alma, disiplinli çalışma, araştırma ve bilimsel düşünme becerilerine göre öğrencilerin başarıları hakkında karar verilecektir.

Ders Planı-2 (Yalan)³⁴⁶

Amaç:

- Öğrencilerin yalanın zararlarını görmeleri.
- Öğrencilerin yalan söylemenin çevre ve kişilikleri üzerinde yaratacağı etkileri görmeleri.

Aktiviteler

1. Öğrencilerinize aşağıdaki hikâyeyi okuyarak sınıf aktivitesini başlatınız.

“ Ali yedi yaşında bir çocuktur. Küçük kardeşi Sibel ile o gün salonda yakalamaca oynuyorlardı. Anneleri onlara dikkatli olmalarını ve odalarında oynamalarını söylüyordu. Onlar oyuna o kadar dalmıştı ki annelerinin söylediklerini duymuyorlardı bile. Ali koşarken salondaki sehpanın üstünde duran annesinin en sevdiği vazosuna çarptı. Vazo büyük bir şangırıyla yere düşerek kırıldı. Ali hemen oradan uzaklaştı. Sibel ise ne olduğunu merak ederek kırılan vazonun yanına geldi. Bu arada annesi de gürültüyü duymuş ve ne olduğunu anlamak için odaya girmişti. Vazoyu yerde kırılmış görünce çok kızdı ve bunu kimin yaptığını sordu. Ali vazoyu Sibel’in kıldığını söyledi. Annesi de zaten Sibel’i vazonun yanında gördüğü için buna inandı. Sibel vazoyu kendisinin kırmadığını söylese de annesini inandıramadı. Annesi ona o gün odasından çıkmama cezası verdi. Ali bir süre sonra kendisini çok kötü hissetmeye başladı. Kendi yaptığı bir hata yüzünden kardeşi ceza yiyordu. Sonucu ne olursa olsun durumu annesine anlatmaya karar verdi. Annesine giderek vazoyu kendisinin kıldığını açıkladı. Annesi ona sonucu ne olursa olsun doğruyu söylemenin çok önemli olduğunu söyledi. Ona biraz geç olsa da doğruyu söylemesinin çok güzel bir davranış olduğunu söyledi. İkisi birlikte Sibel’in odasına giderek ondan özür dilediler ve hep birlikte mutfağa annelerinin yaptığı kekten yemeye gittiler.”

Aşağıdaki soruları öğrencilerinize sorunuz ve verdikleri cevapları sınıfta tartışınız.

³⁴⁶Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde İlkokullarda değerler eğitimi dersinde, doğruluk değeri verilirken alternatif etkinlik olarak uygulanmaktadır.

- Ali ve kardeşi evde ne oynuyorlardı?
- Ali oyun sırasında neyi kırdı?
- Annesi vazoyu kırılmış görünce ne yaptı?
- Ali vazoyu kimin kırdığını söyledi?
- Annesi Sibel'e ne ceza verdi?
- Ali annesi Sibel'e ceza verdikten bir süre sonra kendisini nasıl hissetti?
- Kendisini kötü hisseden Ali ne yapmaya karar verdi?
- Annesi Ali'ye ne dedi?
- Annesi ve Ali Sibel'e ne dediler?
- Hikâyenin sonunda hep birlikte ne yaptılar?

Ders Planı-3 (Dürüstlük)³⁴⁷

Amaç:

- Yalan söylemenin doğru bir davranış olmayışı ile ilgili olarak öğrencileri bilgilendirmek

Aktiviteler:

1. Aşağıdaki parçayı öğrencilere okuyunuz.

Mehmet futbol oynamayı çok seven bir öğrencidir. Ahmet de en az onun kadar futbol oynamayı sever ve evde futbolcularla ilgili birçok poster biriktirir. Ahmet bir gün Mehmet'e ziyarete gider ve odasında en sevdiği futbolcuların posterlerini görür. Bu posterler keşke bende olsa diye düşünür. Mehmet ona içecek bir şeyler getirmek için dışarıya çıkar. Ahmet 'bir tanesini alıp çantama koysam onu fark etmez diyerek posterler arasından en güzelini çantasına atar. Ahmet eve gittikten sonra, Mehmet en sevdiği posterini kaybettiğini fark eder ve bu posteri gözü gibi korurken nasıl kaybettiğini anlayamaz. Bir gün Ahmet'in evine gider ve kendi posterini orada görür. Ahmet'in posterinin üzerinde kendi evindeyken durduğunu hatırladığı bir işaret olduğunu hatırlar. Aynı işaret o posterin üzerinde de durmaktadır. Arkadaşına benim posterim kayboldu ve bu posterin tam aynısıydı. Acaba şimdi nerede olabilir diye düşünüyorum, dedi. Mehmet'in içine arkadaşı ile ilgili bir kuşku düşmüştür. Artık arkadaşına eskisi gibi güvenemiyordu. Ahmet daha önce onun başka oyuncaklarını da almış ve geri getirmemiştir. Mehmet'e göre bu dürüstlük değildir. Mehmet posteri kaybettiği için gerçekten çok üzülmüştür. Bu konudaki üzüntüsünü Ahmet'e anlatır. Ahmet yaptığı davranışın doğru olmadığını anladığı için bir daha izin almadan arkadaşlarının eşyalarını almayacağına dair kendi kendine söz verir. Ahmet, Mehmet'ten özür dileyerek posterini geri verir.

2. Aşağıdaki soruları öğrencilere sorunuz.

1. Sizce Ahmet'in, posteri izin almadan evine götürmesi doğru bir davranış

³⁴⁷Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde İlkokullarda değerler eğitimi dersinde, doğruluk değeri verilirken alternatif etkinlik olarak uygulanmaktadır.

mıdır?

2. Ahmet bu posteri almadan önce nasıl bir davranışta bulunmalıydı?

3. Sizce arkadaşlarımıza karşı dürüst davranmamak ne gibi sonuçlara sebep olabilir? Sorularını öğrencilere sorunuz.

3. Öğrencilerinize dürüst olmak ile ilgili olarak aşağıdaki şekilde konuşunuz.

a- İyi bir arkadaş, arkadaşlarına ve çevresine karşı dürüştür. Onlara yalan söylemez.

b- Dürüst olmadığını fark ettiğiniz bir arkadaşınıza ikinci kez güvenmek kolay olmaz. Bu sebeple karşınızdaki kişilere dürüst şekilde davranmanız iyi arkadaşlık kurabilmeniz için önemlidir.

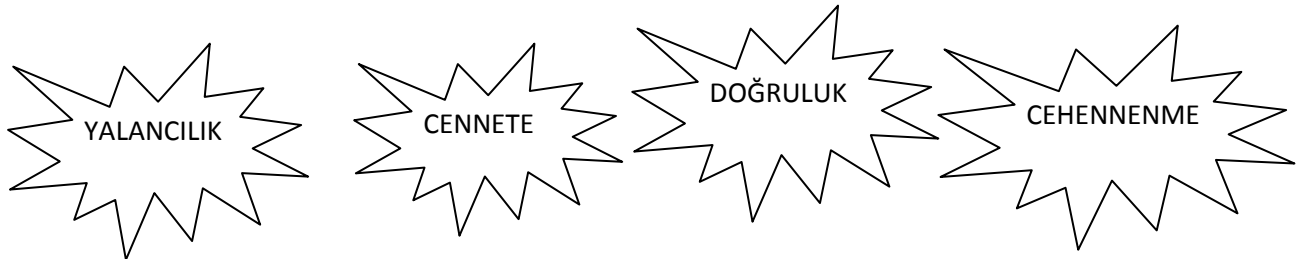
c- Dürüst kişiler çevrelerinde sevilirler; çünkü insanlar onlara güven duyarlar.

4.3.2. Etkinlikler

Çalışma Kâğıdı-1

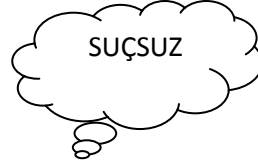
Aşağıda bir hadis ve bir de ayet meali verilmiştir. Ayet ve hadis meallerinde boş bırakılan yerlere uygun olan kelimeleri yazınız.

"Hiç şüphe yok ki.....iyiliğe götürür. İyilik de.....götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında doğru sözlü diye yazılır.....kötüye götürür. Kötülük de.....götürür. Kişi yalan söyleye söyleye Allah katında çok yalancı diye yazılır. (Hadis-i Şerif)

"Kim.....veya.....bir günah kazanır da sonra onu, bir.....üzerine atarsa muhakkak ki büyük bir.....ve apaçık bir günah yüklenmiş olur."

(Nisa suresi,112. ayet)

Çalışma Kağıdı-2

ÖĞRENCİNİN ADI VE SOYADI:

İyi davranışlarıma örnekler veriyorum.	Sonuçlarını yorumluyorum.	İyi davranışların yaygınlaşması için önerilerim.
Sözümde dururum.	İnsanların güvenini kazanırım.	Sözünde durmanın birey ve toplum açısından önemini anlatırım.

ÖĞRENCİNİN ADI VE SOYADI:

Kötü davranışlara bir örnek veriyorum.	Nedenlerini düşünüyorum.	Sonuçlarını yorumluyorum.	Ben bu duruma şöyle bir çözüm getirmek istiyorum.
Yalan söylemek	Çıkar düşüncesi	,güvensizlik, kul hakkı, ...	Bilinçlendirme, zararlarından haberdar etme, .

SONUÇ ve ÖNERİLER

Öğrencilerin dersini anlamaları, onların sadece bilişsel olarak bazı bilgilere sahip olmasıyla sınırlı tutulamaz; bu bilgilerin aynı zamanda onların kişiliklerine de etki etmesi gerekmektedir. Verilen bilgiler, öğrencilerin davranışlarında bazı pratik değişiklikler meydana getiriyorsa eğitimden istenilen amaç elde edilmiş olacaktır. Değerlerin de öğrencilere sadece bilgi olarak verilmesi yeterli değildir. Değerlerin duyuşsal boyutunu unutmadan, gerek aile gerekse eğitimciler, öğrencilere olumlu örnek olarak onların davranışlarında değişiklikler meydana getirebilirler.

Doğruluk değeri de toplumda benimsendiğinde, toplumda yer alan problemlerin çözüleceği görülecektir. Çünkü doğruluk davranışı bütün davranışlarımızla ilişkili bir davranıştır. Doğruluk davranışını hayatına rehber eden bir birey hem vicdanen huzurlu hem de toplumsal olarak uyumlu ve takdir kazanan bir insan konumuna erecektir. Sadece doğru bir insan olmak yetmez. Aynı zamanda çevremizde bulunan insanların da bu yönde eğilim göstermeleri için çaba göstermek sorumluluk alanlarımızdan bir tanesidir. Bunun için sahip olmuş olduğumuz en değerli varlıkların, yani çocuklarımızın sözünde, özünde ve davranışlarında doğru bir insan olmalarını amaç edinmeliyiz.

İlköğretim dönemi bireylerin davranışlarında değişiklik ortaya konulması için verimli bir çağdır. Bu kritik zaman geçildiğinde tekrar dönüşü olmayan bir yola girilmiş olacaktır. “Ağaç yaş iken eğilir” atasözünü aklımızdan çıkarmamamız gerekir. Bu dönemde öğrencilerin, ailelerin ve eğitimcilerin ortak gayreti ile daha bilinçli insanlar olacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Acat, M. Bahaddin, “Öğrenme Sürecinde Değerler ve Öğretmenin Ahlaki Liderliği”, *Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı*, MEB Yayınları, İstanbul 2012, ss.136-147.
- Akbaba, Sırrı, “Eğitimin Psikolojik Temelleri, Eğitim Bilimine Giriş”, Ed: Remzi Y. Kıncal, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.
- Akbaş, Oktay, “Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi”, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2004.
- Akyürek, Süleyman, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi : Doğruluk Kavramı Örneği*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2003.
- Ankay, Aydın, *Ruh Sağlığı ve Davranış Bozuklukları*, Turhan Kitabevi, Ankara 1992.
- Aral, Neriman, Gülen Baran, Şenay Bulut ve Serap Çimen, *Çocuk Gelişimi-2*, Ya-Pa Yayınları, İstanbul 2001.
- Arı, Ramazan, *Gelişim ve Öğrenme*, Atlas Kitapevi, Konya 2003.
- Aydın, Ayhan, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2001.
- Aydın, Betül, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010.
- Aydın, Ferit, *İslam'da İnanç Sistemi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1995.
- Aydın, M. Zeki, “Okulda Çalışan Herkesin Görevi Olarak Değerler Eğitimi”, Kaynak: <http://www.degeregitimi.com/makaleler/makaleler.html>.
- Aydın, M. Zeki, *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, Nobel Yayınları, Ankara 2003.
- Aydın, M. Zeki, “Çocuklarda Ahlak Gelişimi”, *Eğitim Yazıları*, İstanbul 2007, S.12, ss.41-57.
- Aydın, Mustafa, “Değerler İşlevleri ve Ahlak”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 2011, S.19, ss.39-45
- Aytuna, Hasip, *Normal Çocuklarda Anormallikler*, M.E.B Yayınları, Ankara 1962.
- Bacanlı, Hasan, “Değerler Hangi Programın Neresinde”, Değerler Eğitimi Uluslar arası Konferansı, MEB Yayınları, İstanbul, 2012, ss.103-120.
- Bacanlı, Hasan, “Sosyal Beceri Eğitimi”, İlköğretimde Rehberlik, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004.
- Bacanlı, Hasan, *Duyuşsal Davranış Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 1999.

- Başal, Handan Asude, *Gelişim ve Psikoloji Nasıl Mutlu Bir Çocuk Yetiştirebiliriz*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- Başaran, İ. Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yayınları, Ankara 2005.
- Bilgin, Beyza, "Çocuklarımıza İnsancıl Davranışları Nasıl Kazandırabiliriz?" M.E.B. Din Öğretimi Dergisi. Ankara, 1991, S. 26.
- Bilgin, Mehmet. Banu Y. İnanç, Meral K. Atıcı, *Gelişim Psikolojisi*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2007.
- Bilgin, N. Hülya, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2004.
- Bilgiseven, A. Kurtkan, *Türk Milletinin Mânevî Değerleri*, M.E.B. Yayınları, Ankara 1977.
- Büyük Sözlük*, TDK Yayınları, Kaynak: <http://tdkterim.gov.tr/bts/>.
- Can, Gürhan, "Kişilik Gelişimi", *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2004, ss.111-142.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- Crick, Ruth E. D., "Farklı Kavramlar mı, Madalyonun İki Değişik Yüzü mü" Değerler Eğitimi Uluslararası Konferansı, MEB Yayınları, İstanbul, 2012 ss.196-202.
- Cüceloğlu, Doğan, *Anlamlı Ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1997.
- Çağdaş, Aysel. Zarife Seçer, *Çocuk ve Ergende Sosyal ve Ahlak Gelişimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2002.
- Çelikkaya, Hasan, *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi*, Alfa Yayınları, İstanbul 1996.
- Çiftçi, Nermin, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003,Sayı:1, ss. 43–77.
- Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002.
- Değer, Mehmet, "Doğum Sonrası Dönem ve Fiziksel Gelişim" *Eğitim Psikolojisi*, Ed: İbrahim Yıldırım, Anı Yayıncılık, Ankara 2010.
- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı*, MEB Yayınları, Ankara 2010.
- Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.
- Doğan, İsmail, "Türk Eğitim Sisteminde Değer Sorunu", *Değerler ve Eğitimi, Dem Yayınları*, 2007, ss.615-634.
- Dökmen, Üstün, *Küçük Şeyler*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2007.

- Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, Beta Yayınları, İstanbul 1990.
- Durmuş, Alparslan, “EDAM Karakter Okulu Modeli”, *Değerler Eğitimi Uluslar arası Konferansı*, MEB Yayınları, İstanbul, 2012, S.148-158.
- Ekşi, Halil, “Temel İnsani Değerlerin Kazanılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları” *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2002, c.1.
- El-Haccac, Müslim, b., *KitabuSıfati'l-Munafikin ve ehkamuhum*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Enç, Mithat, *Ruh Bilimleri Terimleri Sözlüğü*, Gül Yayınları, Ankara 1968.
- Erdem, Ali Rıza, “Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, c. 1(4), ss.55-72.
- Erdem, Hüsamettin, *Ahlak Felsefesi*, Çizgi Yayınları, Konya 2004.
- Erden, Münire. Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi*, Arkadaş Yayınları, İstanbul 1997.
- Ertürk, Selahattin, *Eğitimde Program Geliştirme*, Meteksan Yayınevi, Ankara 1994.
- Fidan, Nurettin, *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Alkım Kitapevi, Ankara 1996.
- Gander, Mary. Harry Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Çev: Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- Gardner, Howard, *Geleceği İnşa Edecek Beş Zihin*, Çev: Filiz Şar, Optimist Yayınları, Ankara 2006.
- Gövsa, İbrahim A., *Çocukta Duygusal Gelişim*, Hayat Yayınevi, İstanbul 1998.
- Gülçür, M. Kazım, *Kuran'da Karakter Eğitimi*, Işık yayınları, İzmir 1994.
- Güney, Salih, *Sosyal Psikoloji*, Nobel Yayınları, Ankara 2009.
- Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1995.
- Güngör, Erol, *Değerler Psikolojisi*, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam 1993.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1992, c.1.
- Hökelekli, Hayati, “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi”, Ed: Halis Ayhan, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998.
- Hökelekli, Hayati, “Modern Eğitimde Yeni Bir Paradigma: Değerler Eğitimi”, *Eğitime Bakış Dergisi* Ankara, 2010 Sayı:18, ss.4-9.
- Hökelekli, Hayati, *Psikolojiye Giriş*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2009.
- İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*, MEB Yayınları, Ankara 2009.

- İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- Karacoşkun, M. Doğan, “Gelişim Kuramları ve Dönemlerine Genel Bir Bakış”, Din Psikolojisi, Ed: M.DoğanKaracoşkun, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- Kaya, Mahmut, “Değişen Toplum ve Değişmeyen Değerler”, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1991, S.1-7.
- Kaymakcan, Recep, Meydan Hasan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, c.9(21), ss.29-55.
- Keklik, İbrahim, “Bilişsel Gelişim” Eğitim Psikolojisi,Ed: İbrahim Yıldırım, Anı Yayıncılık, Ankara 2010.
- Kılıç, Abdurrahman, “Duyuşsal Alan Özellikleri ve Bireye Kazandırılması”, *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2002, c.8, ss.153-164.
- Kılıç, Recep, *Ahlakın Dini Temeli*, TDV Yayınları, Ankara 1998.
- Kılıççı, Yadigar, “6-15 Yaş Öğrencilerinin Gelişimsel Güçleri ve Kişilik Gelişimini Kolaylaştırma”, *İlköğretimde Rehberlik*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, ss.17-50.
- Kirman, M. Ali, *Din sosyolojisi Terimleri sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004.
- Komisyon, *Sosyoloji-1*, Açıköğretim Lisesi Yayınları, Ankara 2004.
- Korukcu, Adem, *Bir Değer Olarak Din Eğitiminde Kanaat*, Lider Matbaacılık, Çorum 2012
- Köknel, Özcan, *Kişilik*, Öz Dizgi Matbaası, İstanbul 1986.
- Köknel, Özcan, *Akl İle Düşünce Gücü*, Altın Kitaplar, İstanbul 2003.
- Kuşdil, M.Ersin. Çiğdem Kağıtçıbaşı, “Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri Ve Scwartz Değer Kuramı”, *Türk Psikolojisi Dergisi*, 2000, S.45.
- Milli Eğitimin Genel Amaçları*, Milli Eğitim Temel Kanunu, (Erişim Tarihi:23.09.2012)
Kaynak:http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2006/takvim/egitim_sistemi.html.
- Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Gazi Kitapevi, Ankara 2005.
- Öcal, Mustafa, “Çocukta Sosyal Gelişim”, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Ed: Halis Ayhan, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, M.E.B Yayınları, Ankara 2003.
- Öymen, M. Raşit, *Psikoloji, Sosyoloji ve Pedagoji açısından Ahlak Eğitimi*, Murat Matbaacılık, İstanbul 1975.

- Özbolat, Abdullah, “Küreselleşme ve Toplumsal Değerler”, Değerler Eğitimi Sempozyumu (Bildiri Özetleri), Pegema Yayıncılık, Ankara 2012.
- Özensel, Ertan, “Sosyolojik bir olgu olarak değer”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, c.1(3), ss.217-239.
- Özgüven, İ. Ethem, *Psikolojik Testler*, Yeni Doğu Matbaası, Ankara 1994.
- Özlem, Doğan, “Değerler sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/rölativizm Tartışması Üzerine”, *Bilgi ve Değer Sempozyumu*, Vadi Yayınları, 2002, ss.282-312.
- Öztürk, Ahmet. Ahmet Akbaba, “Ahlak Gelişimi” Eğitim Psikolojisi”, Ed: İbrahim Yıldırım, Anı Yayıncılık, Ankara 2010.
- Özyılmaz, Ömer, *İslami Eğitim*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003.
- Peker, Hüseyin, *Çocuk ve Suç*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010.
- Peker, Hüseyin, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Aksi Seda Yayınları, Samsun, 1998.
- Pişkin, Metin, “Özsaygıyı Geliştirme Eğitimi”, *İlköğretimde Rehberlik*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004.
- Razi, Fahrudin, *Tefsiri Kebir*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.
- Selçuk, Ziya, “Bireyi Tanıma Teknikleri”, İlköğretimde Rehberlik, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004.
- Selçuk, Ziya, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003.
- Silah, Mehmet, *Sosyal Psikoloji (Davranış Bilimi)*, Seçkin Yayınları, Ankara 2005.
- Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*, MEB Yayınları, Ankara 2009.
- Soysaldı, Mehmet, “Manevi Hastalıklardan Riya ve Korunma Yolları”, *Yeni Ümit*, S.74. *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları, İstanbul 2001, c.4.
- Tezcan, Mahmut, *Sosyolojiye Giriş*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1995.
- Tolan, Barlas, *Toplum bilimlerine giriş*, Murat & Adım Yayıncılık, Ankara 1996.
- Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2002.
- Türkdoğan, Orhan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.
- TÜSİAD, *Türk Toplumunun Değerleri*, Boyut Matbaacılık, İstanbul 1991.
- Ünal, Ali, *Kuran'da Temel Kavramlar*, Nil yayınları, İzmir 1999.

- Variş, Fatma, *Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler*, Alkım Yayıncılık, Ankara 1998.
- Yavuzer, Haluk, *Okul Çağı Çocuğu*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000.
- Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1993.
- Yazıcı, Kubilay, “Değerler eğitime genel bakış”, *TÜBAR*, 2006, C.19, ss.499-522.
- Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.
- Yılmaz, M. Taki, “Bireyin Gelişmesi”, *Eğitim Psikolojisi*, Ed: İbrahim Yıldırım, Anı Yayıncılık, Ankara 2010.
- Yıldırım, Suat, *Kuran-ı Hakim’in Açıklamalı Meali*, , Işık Yayınları, İstanbul 2004.
- Yörükoğlu, Atalay, *Gençlik Çağı Ruh Hastalığı ve Ruhsal Sorunlar*, Özgür Yayınları. İstanbul 2004.
- Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, İstanbul 2006.
- Yüksel, Sedat, *Örtük Program Eğitimde Saklı Uygulamalar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004.

